

VASZARY KOLOS

1855—1905.

IRTA

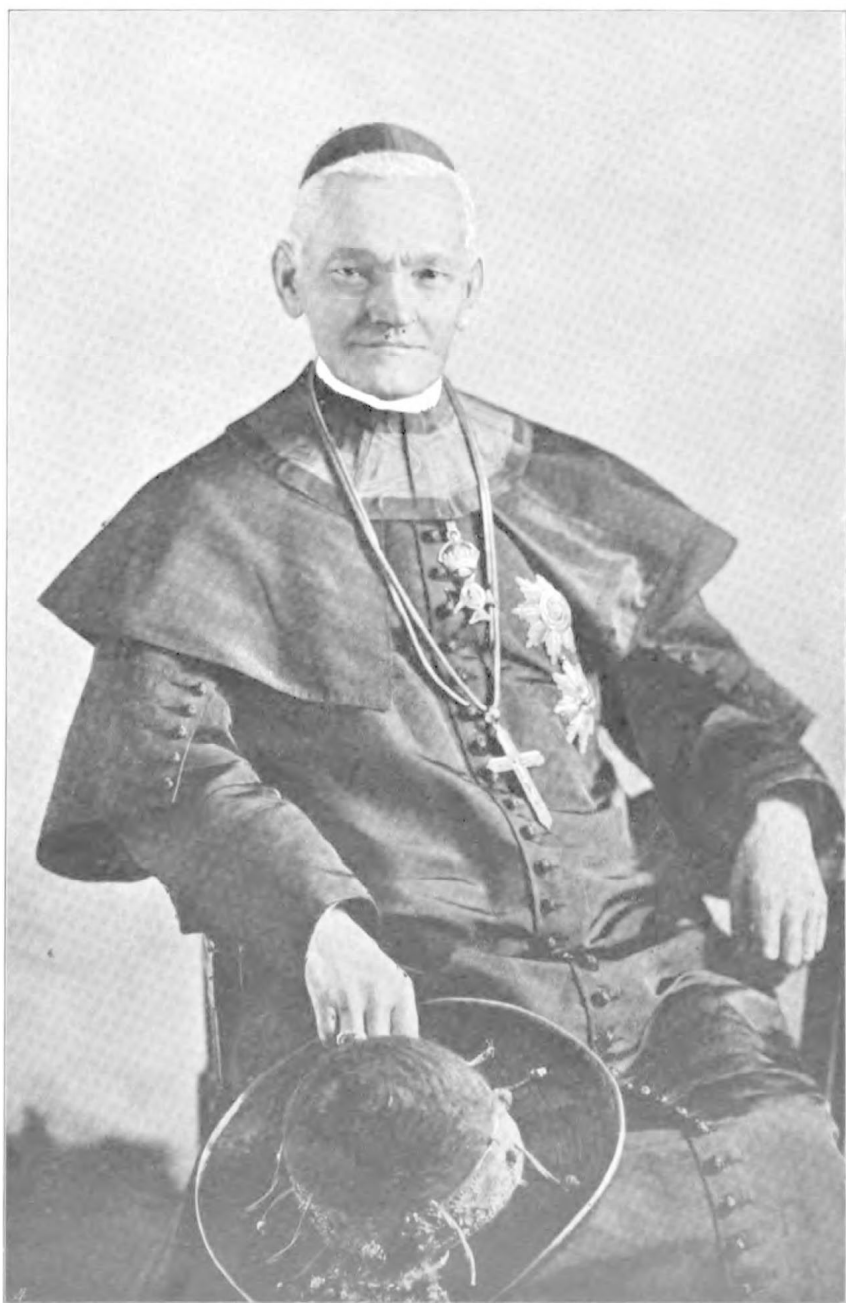
KEMÉNYFY K. DÁNIEL

ESZTERGOM

BUZÁROVITS GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA

1905.

VASZARY KOLOS

BEVEZETÉS.

A MAGYAR katolikus egyház tűzhely nemzetünk világ-történelmi hivatásában és e tűzhely lángja az első főpapban, az ország primásában van felgyújtva. Nem pusztán tündökölni helyezte őt az isteni Gondviselés az egyház élére, hanem egy országot is lelkiismeretére bízott, hogy annak keresztény életét mint atya irányítsa és erősítse. Hazánk történetében főkép két peer, a nádor és a primás körül forgott a nemzeti élet mozgalma. Az első megszűnt, az utóbbi megvan és benne látja azóta a nemzet még inkább a mult konzerváló hagyományainak legfőbb őrét és a trón előtt a nemzet kívánatainak első tolmácsolóját. A történelem rámutat, hogy a primások lettek oszlopai az alkotmányos politika és a keresztény öntudat érvényesülésének. Fontos közjogi állásukban úgyszólván mindannyian történeti alakok. Épúgy ellene állottak a felülről jött törvénytelenségnek, mint az oligarchia elnyomásának. Első szolgái az Isten ügyének, de egyúttal első közvetítői a Korona és Nemzet frigyének. Ahogy Asztrik elhódítani segítette a kereszténységet és mint első diplomatája Sz. Istvánnak, megszerzi a koronát és királyi jelleget, épúgy a századok folyamán,

valahányszor tépik a vallásos béke vagy nemzeti becsület zászlaját, az ország szeme mindig a primásokon pihent. Az ő bölcsességük adott irányt, az ő küzdésük öntött erőt és együttérzésük bátorított a kitartásra.

Ezen hívatása a primásnak vezet bennünket kegyelettel *Vaszary Kolos* hercegprimás aranyünnepéhez és teszi országos eseménnyé az ő 50 éves papi jubileumát. A primás az egész nemzeté, azért ünnepe olyan határkő, melynél mindnyájan megpihenhetünk. A ki méltóságában a magyar egyház sziklája, akin, mint szíven a vér, átpatakzik a nemzet keresztény életere, az megérdemli, hogy folytonos emlékezet tárgya legyen. Ezért a primási jubileum a hála és lelkesedés ünnepe, mely enyhít és föl-emel, melyen a közélet minden lármája elnémul s átengedi terét a szíves hódolat fiúi megnyilatkozásának.

Vaszary Kolos a bencések ősi monostorában vonult meg szerényen és az idők teljében mint hazájának első méltósága tűnik fel. Méltósága magaslatára nem látjuk készülni, oda ambicionálva fejlődni. Mindössze két jele volt, mely egyénisége gondviselészerű jellegét kidomborította. Az egyik, hogy elmélyedt a tudományba, mint Mabillon, — a másik értelmének és kedélyének nyugodt harmóniája, mely erősségévé válik a megpróbáltatások közepette.

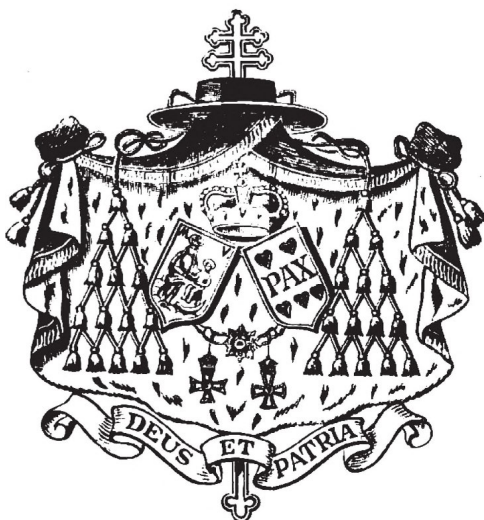
Történetünkben, különösen az újabb korban, nem elszigetelt eset, hogy egyszerre kiemelkedik egy-egy szerény alak és gyúpontjává lesz a közbizalomnak. Feltűnnek zajtalanul s vezérlők majdnem akaratlanul. Ilyen volt Széchenyi Pál érsek, ilyen Vaszary Kolos

hercegprimás. Még temperamentumuk, a kör, melyből főpapokká emelkedtek, is hasonló. Széchenyi Pál pálos, Vaszary Kolos bencés. Mindkettő szent rendjének hű fia, a szerzetesség hivatásos felfogásával. Az egyik mint várfalvi perjel, a másik mint pannonhalmi apát lép a főpapi székre. Széchenyit a haza hívta, Vaszaryt a királyi bizalom szólította az érseki székre. A jogszerű nemzeti öntudat, a királyi esküvel biztosított alkotmány Széchenyi Pálban, a jogfolytonosság, a korona és nemzet kibékülésének hangoztatása Vaszary Kolosban találta meg a trón előtt szószólóját. Bizonyos finom, ép azért megható páthosz ömlik el mindkét alakon. Széchenyi Pálon, mikor a bécsi burgban az elképedt országnagyok élén bátran szembeszáll az elnemzetesítő udvar előterjesztéseivel; Vaszary Koloson, mikor fiának szólítva a fejedelmet, elsőnek mondja őt a kötelességben, hogy így a trón a munka oltárává, rajta az uralkodó az odaadás áldozatává legyen.

Midőn tehát aranymiséjének küszöbén az emlékezés fáklyáját meggyújtjuk, az necsak primási méltóságának, de egyéniségének is szóljon. Elevenedjék meg előttünk multja, perdüljenek le egyéniségének különböző vonásai. Szemléljük magunk előtt a halavány, de azért eleven keszthelyi diákot, a fekete tógás bencés-kispapot. Lássuk a maurinusi szellem meleg sugarában élő tudóst és tanárt, majd a főpapot, Asztriknak az apátságban és érsekségben utódját, aki szent szerzetének és a magyar egyháznak élén hirdeti azon erkölcsi s szellemi eszméket, melyek a magyart egy évezreden át föntar-

tották. És most, midőn pályájának emlékét e helyen megrajzolni igyekszem, érzem helyzetem nehézségét. Nem csak rajtam, hanem tárgyam nehézségén, a még élő emberen és az aranymisés főpap visszavonuló szerény egyéniségén mulik, ha a kép nem lesz teljes. Élő emberek életrajza, az egyéni és a kortársakkal való vonatkozások miatt mindig hézagos. Amit nyújthatok, azt első sorban a rendtársak s a tanítványok hálavirágaiból kötöttem össze. Ami az én munkám ebben a műben, az nem hizelgés, nem nagyító-üveg, csak egy csendes, fönséges nyugalmú, nemes lélek képének egyszerű megrajzolása, az igazság és a fiúi szeretet keresetlen tollával.

VASZARY KOLOS FERENC

A RÓMAI SZENTEGYHÁZ ÁLDOZÁR BIBORNOKA,

ESZTERGOMI ÉRSEK, MAGYARORSZÁG HERCEGPRIMÁSA, AZ APOSTOLI SZENTSZÉK SZÜLETETT KÖVETE, FŐ- ÉS TITKOS KANCELLÁR, VALÓSÁGOS BELSŐ TITKOS TANÁCSOS, A JELES SZENT-ISTVÁN-REND FŐPAPJA, UGYANANNAK ÉS A FERENC-JÓZSEF-RENDNEK NAGYKERESZTES LOVAGJA, AZ EGYHÁZI BIZOTTSÁG ELNÖKE, ESZTERGOM VÁRMEGYE ÖRÖKÖS FŐISPÁNJA, A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IGAZGATÓ TAGJA, BEKEBELEZETT THEOL. DOKTOR, STB. STB. STB.

Született Keszthelyen, Zalamegyében	1832. február 12.
Sz. Benedek rendjébe lépett	1847. szept. 15.
Ünnepélyes fogadalmat tett	1854. június 6.
Pappá szenteltetett	1855. május 26.
Első szent miséjét mondotta	1855. június 3.
Pannonhalmi főapát lett	1885. április 28.
Magyarország hercegprimásává és esztergomi érsekké kineveztetett	1891. október 27.
Érsekké prekonizáltatott	1891. dec. 13.
Püspökké szenteltetett	1892. február 7.
Bibornoki méltóságra emeltetett	1893. január 16.

I.

A GYERMEK ÉS A FELTÖRŐ IFJÚKOR.

Születése. — Szülőháza. — Családja. — Szülei. — A gyermek-ifjú jelleme. — A diák. — A kor hatása: Festetich György, Helikoni ünnepségek, Deák Ferenc szereplése, Fehér György jótékonyága. — Irgalmas szívének pszichológiája. — Szegénysége és segítése. — A pályaválasztás. — Sz. Benedek rendjébe lép. — 1848 Pannonhalmán. — A theológián. — Tanárai. — A magyar Benedek-rendiek irodalmi s tudományos hatása. — Ünnepek fogadalm.

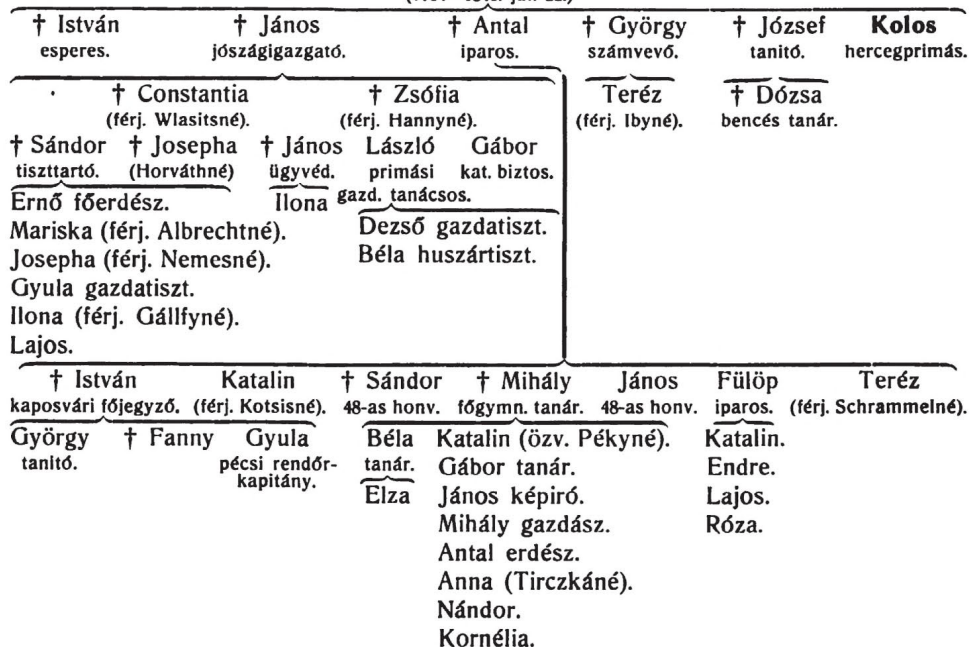
VASZARY KOLOS élete négy korszakra oszlik. Mind-egyiknek határköve egy-egy életére kiható esemény. Első korszaka, a gyermekkor és a feltörő ifjúság évei; a második, a tanári pálya rögzös útja; a harmadik, a bencés rend főpapi székéhez vezet; a negyedikben, a közpálya legmagasabb csúcsán, a hercegprimásin találjuk. A mikor a magyar közélet dermedéséből felébred és Széchenyi István eszméi a megújulás útját megmutatják, az ébredés nagy idején, 1832. év február 12-én született egy tipikus kisebb magyar városban, Keszthelyen, mint szüleinek utolsó és késő gyermeke. Édes atya, Vaszary Ferenc, szűcs-iparos volt, aki a veszprémmegyei Vaszar-ról telepedett le Keszthelyre; édes anyja, Bajnok Terézia, Kéthelyről származott s második neje volt az öreg Vaszary Ferencnek. A Vaszary családot nem mindig

ezen a néven ismerték.* Előbb Zsédényinek hívták s földbirtokos család volt. Majd tűzvész, elemi csapások miatt tönkre menvén, Vaszaron telepedtek le s onnan vették fel nevöket. Régi időben, ha egy család vagyontalanná lett, rendesen elhagyta ősi fészket s idegenben próbált új otthont alapítani, ahol nem újult fel a régi lakóhely fénye a jelen szegénysége mellett. Ezen szokásnak hódolt a Zsédényi család is, — melynek cimere Vaszary László, primási gazdasági tanácsos birtokában van, — midőn Vaszaron letelepedett. A csendes, nád-fedeles szülői ház a mai Kossuth Lajos utcában, a pre-montreiek kertjével átellenben állott. Azóta helyén ma már

* A Vaszaryak családfája :

Vaszary Ferenc a törzs.

(1764—1840. jul. 22.)

a harmadik ház épült; a jelenlegi Veháp Ferenc díszes emeletes háza. A családi kis tanya elég népes volt. Hat gyermek elevensége verte fel a ház csendjét, akik közül: István, paloznaki esperes-plébános, János, jószágigazgató, Antal, iparos, György, uradalmi számvevő, József, tanító volt. A legkisebbet, a mostani primást, Ferencnek hívták. Öregedő szülőinek reménye, akit mint utolsó sarjat, különös szeretettel és gyengédséggel vettek körül. Az atya már 68 éves volt, mikor legkisebb fia született, úgy hogy a primás jóval korosabb mostoha bátyjainak gyermekei, tehát unokaöccsei közül legtöbben, idősebbek voltak, mint nagybátyjuk. Így Vaszary Mihály, kaposvári tanár 10—12 éves korában tanította olvasni nagybátyját, a kis 6—7 éves Ferencet. Vele élte át a gyermekéveket s tényleg ezen gyermekkori odaadás oly annyira összefűzte a két ifjú lelket, hogy öregségükben is a legerősebb rokoni kötelékben éltek, sőt az isteni Gondviselés különös intézkedése még azt is megengedte, hogy Vaszary Mihály tanár az ő nagybátyjának, már mint primásnak palotájában adta vissza lelkét Teremtőjének.

A primás édes atyja, az öreg Vaszary Ferenc, értelmes, jóságos arcú, magas növésű, buzgó keresztény férfi volt, aki tudásban fölülmult akárhány kevély iskolázott embert. Nem szerette az üres beszédet; mint higgadt természetű egyéniség, ha munkáját abban hagyta, mindig komoly dolgokról beszélgetett. A sikamlós beszédeket szigorú tekintetével azonnal elnémította. Erős magyar volt; csendes, de elégedetlen hazafi. Keszthelyen közbecsülésben állott, s hogy értelmességét elismerték, bizo-

nyítja azon körülmény is, hogy mikor mesterségét abbahagyta, a városnál viselt több éven át hivatalt. Az élet küzdelmei között családjában keresett vigaszt. Szerette is családját az egyszerű nemes lélek józan-ságával, a munkás férfiú áldozatkészségével s gyöngéd-ségével. Gyermekait szerette, de nem kényeztette. Jól eső örömmel nézte jó tulajdonságaikat, de viszont szigorú volt a hibák iránt s a ballépést sohase hagyta büntetés nélkül. Gyermekaire, amint tehetette, még játékaik-ban is felügyelt.

Amily komoly egyéniség volt az atya, olyan kedélyes, derűs természetű volt az anya. Természettől fogva gyöngé nő volt. Férjének semminemű dolgaiba be nem avatkozott, csak házi ügyeinek s gyermekeinek élt. Férje 1840-ben meghalt s a 8 éves Ferenc nevelése egészen vállaira nehezedett. Erős hitét, önfeláldozó lelkét megáldotta az Isten s ő kötelességtudása egész fönségével szolgálta félárva gyermekének jövőjét. Abban a korban volt kénytelen gyermeke nevelése fölött őrködni, mikor lelki és egyéni fejlődésének irányt kell adni. És ő nem csüggedt A kis nádfedelű ház, a gyermek gyöngé lelkének templom vala, hol csak jót hallott. A vallásos anyát, ha tízszer jöttek hozzá, nyolcszor bizonyára imakönyve mellett találták.

* * *

Testalkatra nézve a primás atyjára ütött. Attól örökölte átható, mély tűzű fekete szemeit és az egyszerűen nemes őszinteséget; édes anyjától a derült kedélyt, a

szívjóságot, a küzdelmekben való lelki erőt és a ritka emlékező tehetséget. Az otthon hiába, a jellemképzésnek mindig alapvető iskolája marad. Itt szívta magába a Vaszary család Benjáminja is azon harmatcsöppeket, melyek jellemét a jövőre nézve az erények virágaival megtermékenyítették. Gyermekkorában vézna, gyönges fiú volt, kissé előrehajlott. Arcszíne különben egészséges. Szülei előre látták, hogy a kézművességre nem való. Nem is érdeklődött az iránt; ájtatos, csendes és hallgatólagos gyerek volt; mohón bujta a könyveket és az iskolából haza hozott jeles bizonyítványokkal, dicséretekkel szárította fel édes anyja bánatos arcának könnyeit. Az anya titkolta a gondokat, de a fiú finom megfigyelő érzéke észrevette, hogy édes anyjának bizony küzdenie kell, hogy ő neki minden könyve meglegyen s tisztes ruházatával ne kelljen szégyenkeznie a többi fiúk között. — Végtelen fiúi szeretetével igyekezett ép azért enyhíteni az anya vállára nehezedő gondokat. Mikor primás lett, családjá szegénységére célozva, a győri legényegylet üdvözlétére adott válaszában maga mondotta: „Gyermekkoromra visszaemlékezve, mondhatom, hogy az élet szükségével kellett megküzdenie annak a családnak, amelyhez tartoztam.“ A serdülő gyermek ifjúságát nem hirdette semmi féktelenség, dac, fenhéjazó szenvedély. Mély tűzű szemében, szemérmes arcán a figyelmes vizsgáló csakhamar észrevette a tehetséget és a romlatlan lelkületet. Egyszerű, őszinte gyermek volt, nemes önérzettel s erkölcsi finomsággal párosulva. Ismerős helyen hamar felmelegedett; barátja volt a

kedélyes tréfának, szórakozásnak, örömet élvezte az éneket. Az ifjúsági játékoknak alig volt Keszthelyen élénkebb alakja, mint ő. Nagyon szeretett labdázni s mint jó futóért, versengtek érte a kiválasztás alkalmával. A Festetich-palota átellenében levő, úgynevezett „kopasz domb“ volt a labdázó játékhely, ahonnét a Balatonra és a szőlőhegyekre gyönyörű kilátás nyílt. Dacára, hogy játéktársai a zalai dzsentri fiúk előkelőbbjei voltak, ő volt a játék lelke, rendezője. Gyenge testalkata miatt, szinte utalva volt a testedző játékokra. Kedvét találta a szánkázásban, az úszásban. Igazgatójuk gyakran elvitte az egyes osztályokat a Balatonba fürdeni s Vaszary Kolos a kitűnő úszók között volt mindig. Az edző játékok iránt való hajlam később is megmaradt nála. Mikor pannonhalmi kispap volt, az ő vezetése alatt élvezték át kollegái az ártatlan tréfákkal kísért játékok örömeit.

Az elemi iskolák elvégzése után, a premontreiek keszthelyi gimnáziumába iratta be édes anyja. Nyolc éves volt, mikor az I. osztályba járt. Azon időben, a *Nova ratio educationis* tanterve szerint ment a gimnáziumban a tanítás; az összes tárgyakat egy tanár tanította, osztályzatot egy évben kétszer adtak. Vaszary Kolos mind a hat osztályt Keszthelyen végezte. Minden osztályban eminens volt. Az 1840—41-ki tanévben, az első osztályban, az első félévben 11-ik, a másodikban 10-ik eminens volt. A második osztályban, az első félévben elsőrendű, a másodikban 12-ik eminens lett. A második osztályt, tekintettel fiatal korára, eminens osz-

tályzata dacára megismételte s ekkor, év végén már 5-ik eminens volt. A harmadik osztályban 3-ik, a negyedikben az első félévben 1-ső, a másodikban 3-ik; az ötödik osztályban mint rhetor a 6-ik, a hatodikban 1846—47-ben, mint poeta év végén az 5-ik eminens lett. Ebben az esztendőben osztályába a következők jártak: Boros István, Csák Kálmán, Farsang Ferenc, Göndöcs Ferdinánd, Koller Károly, Krajner Emil, Nagy György, Nagy József, Oberschal János, Skublics Gyula, Szabó János, *Vaszary Ferenc*, Vlasics Rudolf. Összesen 13-an. Boros István kivételével, aki somogyi fiú volt, mind zalamegyeiek voltak. Igazgatói voltak: Söjtöry József; Szenczy Imre, a későbbi csornai prépost, Tacitus Annalesseinek kitűnő fordítója; Ihász Gilbert, a „Szellemi kincstár“ szerkesztője. Az osztályrendszer alapján az egyes osztályokban következő osztály-tanárok tanították: Kopics Ignác I. osztályban, Bolaházy Miklós II.—III.-ban, Zupponics Arnold IV.-ben, Göncz István V.—VI. osztályban. Habár valamennyi tanáráról bizonyos gyöngédséggel szokott megemlékezni, mégis legkedvesebb tanára, akit mindenkor hálával és kegyelettel emlegetett, *Bolaházy Miklós* volt. Iskolába korán szeretett menni. Ha nem ministrált, akkor ott ismételtette leckéit. Különösen szeretett télen, míg sötét volt, az iskolai meleg kályha körül kis darab magával vitt gyertya mellett a társaival tanulni. Mint jámbor fiút, tanárai nagyon szerették. A társai is kedvelték s elevensége miatt amint társainak az ő részéről, viszont neki is azok részéről többször volt része az apróbb ingerkedésekben. Vakációit mint diák, mostoha

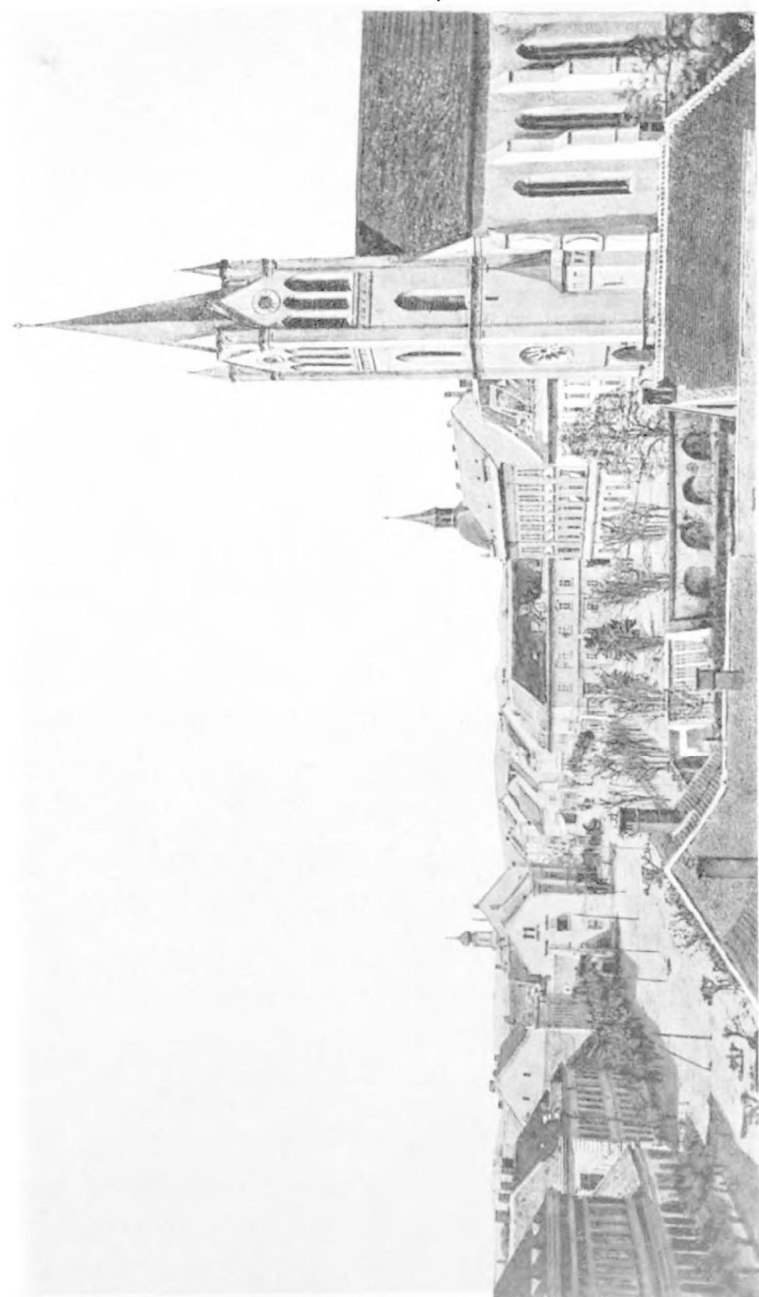
bátyjainál töltötte, Istvánnál, a *paloznaki* esperes-plébánosnál és Józsefnél Páhokon, aki ott kántortanító volt.

* * *

Lassankint elérkezett ifjúságának azon korszaka, a mikor megérti korának mozgató eszméit, megtudja ítélni tanulmányainak célját, megérinti lelkét mindaz, ami egy serdülő ifjú egyéniségének irányt adhat. A város, amelyben született és élt, a pezsdülésnek indult nemzeti ébredésnek egyik színhelye volt. Vaszary Kolos ugyan már nem volt mindennek szemtanúja, de a városban fennmaradt élő hagyomány, annak közeli emlékei felébresztették érdeklődését és megszentесülve érezte magát a mult nagyságai iránt. A történeti s nemzeti érzés utat talált szívéhez . . .

Ott élt és alkotott *Festetich György* gróf, aki már mint alezredes törzsökös fajszeretetének adta bizonyosságát, mikor a Graeven huszár-ezred nevében, az 1790—91-ki országgyűléshez beadta hires folyamodását, melyben a magyar ezredeknek magyar tisztekkel való ellátását követelte. Úttörője volt az okszerű gazdálkodásnak hazánkban s megalapítója a Georgikon gazdasági tanintézetnek.

Hasonlóképpen ő rendezte a *Keszthelyi Helikon* elnevezés alatt ismeretes költői ünnepélyeket, évenként kettőt. Egyiket február 12-én, Ferenc király születése napján, a másodikat májusban, a Georgikon vizsgálatai alkalmával. A túldunai írók mind összejöttek, köztük Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Sándor, Horváth Ádám, Dukai Takács Judit, stb. A gimnázium humanior osz-

Keszthely. (Részlet a Fő-utczából.)

tályai szavalataikkal, színelőadással szintén résztvettek az ünnepély emelésében. Sőt Festetich gróf a gimnázium tanári karát a műbírálatba is bevonta s az 1818. és 1819-ki Helikoni ünnepélyen a gimnázium tanárkarából bírálók voltak: Petróczy Béla, igazgató, Drinóczy György és Harmb Gábor tanárok, akik egyenkint 150 frt tiszteletdíjat kaptak.

Mindezek Vaszary Kolos ifjú korában már a mult eseményei voltak, de elég erősek és hathatóságok arra, hogy a gimnázium közszellemében éljenek. A hazafias s pedagógus premontrei tanárok az öt Helikoni ünnepélyt mint az intézet aranykorát emlegették mindég, s már az a tudat, hogy egy Berzsenyi, Kisfaludy Sándor, Horváth Ádám dicsőségéből Keszthely is részt kért, emelte a komolyabb szellemű tanulók érzékét a költői és írói hivatás kultusza iránt. Vaszary Kolos a későbbi lelkes magyar irodalom-tanár, az író fejlődésének gyökerei abba a talajba nyulnak vissza, melyet a Keszthelyi Helikon megtermékenyített. A szemlélődő természetű ifjú örömmel hallgatta és olvasta ezen emlékeket, fejlődő lelke bevette mindazt, ami mult dicsőségére emlékeztette. A jövőendő írói lélek mintha a szülőföld irodalmi hagyományaiából merítené az írói hitelt. . . .

E mellett fejlesztí benne a történeti s politikai érzéket *Deák Ferencnek*, Zalamegye szülöttjének, a keszthelyi gimnázium egykori tanulójának s a nemzet büszkeségének országos híre és szereplése. Deákot is gyakran emlegették a tanárok, mint az intézet egykori híres tanítványát, ami nem maradt az érettebb tanulókra

hatás nélkül. Az ősi jog védője azon időben már az alkotmányos ellenzék vezére volt, s elméjének páratlan mélységével, jellemének szilárdságával, fedhetlen közéleti szereplésével, politikai rendszerével az ifjúság előtt is ideálként lebegett. Ifjú korában Vaszary Kolos is Deák politikai iskolájának hatása alatt állván, előtte folytak le azon gravaminalis mozgalmak, melyek az alkotmány megújhodását eredményezték. Az 1840-ki országgyűlés után a kormány a sajtócenzurában engedményeket tett, az országgyűlési ifjúság Pozsonyban erős közhangulatot teremtett. Mindez első sorban a serdülő ifjúság lelkét érintette legelőször s tényleg Vaszary Kolos ifjú korában, mikor 15—16 éves volt, kezdett kialakulni nálunk az ifjúság hazafias politikai érzéke. Ezen idők óta kezdett az ifjúság a hazafias mozgalmakban, tüntetésekben részt venni. A 40-es évek korszakát nevezhetjük Magyarország politikai renaissanceának, mely a fogékony lelkeket bámulatra s lelkesedésre ragadta minden reform iránt, ami Magyarország politikai átalakulását célozta. Ezen termékenyítő kor politikai szelleme érintette természetesen Vaszary Kolost is s nem csodálkozhatunk, ha ilyen iskola hatása alatt még ma is élénk politikai érzéke már az ifjúnál is gyökeret ereszt.

* * *

Fejér György, Keszthely híres szülötte hármas szempontból volt Vaszary Kolos fejlődésére befolyással: a családi körülmények hasonlóságával, történetírói munkásságával és a jótekonyság szellemének felgyújtásával.

Fejér György is szegény iparos szülőktől származott, 10 éves korában szintén elvesztette atyját és sok küzdés, nélkülözés között végezte tanulmányait. Előtte áll tehát a küzdő ifjú képe, aki mégis magas polcra emelkedik önszorgalmából. Fejér Györgynek történetírói munkásságával is érintkezett az ifjú Vaszary Kolos lelke. Az a termékeny történeti munkásság, munkában töltött élet példája vezette Vaszary Kolost is arra, hogy az irodalmi működése tárgyául a történelmet válassza. A IX. század legnagyobb oklevél-gyűjtőjét szemlélte maga előtt, akit látott, személyesen ismert, vele érintkezett. Kinek ambícióját nem emeli, ha ifjúságában egy országos nevű tekintélytől kap szárnyakat a szellemi emelkedésre?

De ami leginkább érvényesült Fejér Györgyből a későbbi Vaszary Kolosban, az a „Codex Diplomaticus” nagy írójának óriási mérvű jótekonysága. Fejér György jótekonyságának módja vezet bennünket Vaszary Kolos jótekonyságának pszichológiájához. Nehezen tudjuk ma is eldönteni, történeti munkásságával vagy jótekonyságával emelt-e magának Fejér György maradandóbb emléket? Tény, hogy Vaszary Kolos a Fejér György jóvoltából segélyben részesült s ez nagyon jól esett szűk anyagi viszonyai között. Fejér György alapítványából évenként 60 anya és gyermek kapott segélyt. Hatvan családnak könnyeit fölszáritani nagy irgalmasság és a szegénység igazi gyakorlati szociális gyógyítása! A jótekonyság ilyen lekötése s példája maradandó nyomot hagyott Vaszary Kolos lelkében. Jót tenni kevéssel minél szélesebb körben, ez az igazi szociális megoldása

a modern szegénységnek. És Vaszary Kolos szívéhez, önönmagán tapasztalva, a jótékonyság ilyen gyakorlása nőtt. Tényleges jótékonyságában ma is azon elvet vallja, hogy állandó kisebb, esetleg a helyzethez képest néha nagyobb mérvű segélyezéssel számos családot lehet a nyomortól megmenteni. A keszthelyi gimnázium számára tett ötvenezer koronás alapítványának alapító levelében maga mondja: „A nagy nyomor nem ritkán csekély adománnyal is enyhíthető.“ Ez magyarázza meg, hogy mennyit költ csendben szegény családok felsegélyezésére. És eddig nem annyira nagyobb alapítványokkal, mint inkább a szegény családok állandó segélyezésével, a társadalmi szemérmes nyomor enyhítésével tette halhatatlanná jótékonyságát. Különben az „Ifjúsági Plutarch“-ban saját vallomása alapján még világosabban rájövünk az ő jótékonyságának egész pszichológiájára, amidőn Fejér György életrajzánál elmondja, hogy hogyan nyert a Fejér György-féle alapítványból segélyt. Bepillantást enged egyúttal e vallomás az édes anyja iránt érzett igazi benső szeretetre. — Az 1841. év május hó egyik napján — írja — 10 óra után iskolából haza menvén, jó anyámat szokatlanul bús- és gondolkodónak találtam. A szokott kézcsók után a gyermeki őszinte szeretet és részvét hangján tudakozódám a bú oka felől; jó anyám szomorúan mondá: hogy a város-hajdu alig pár perc előtt volt nála azon szigorú paranccsal, hogy holnap velem a városházánál megjelenjen. Másnap a rendelt időre megjelentünk s mily nagy volt meglepetésünk, midőn 59 anyát és ugyanannyi gyermeket

találunk a terem ajtaja előtt. Nyolc óra után bebocsátatánk. A város bírása felkelt és végig tekintve rajtunk, szólt: „Jól esik a fájó szívnek, ha rokon- és résztvevő-kebelre talál, mely osztozik az örömben úgy, mint a fájdalomban. Ti kedves szülők és gyermekek, hasonló rokon-kebelre találtatok városunk nagy szülöttében, Fejér György prépost úrban, ki nemcsak részt vesz fájdalmaitokban, hanem az élet súlyos bajai és nyomorai könnyebbítésére és enyhítésére anyagi segedelemmel is járul.“ A kezében levő levélből ezt olvasá a bíró: „A keszthelyi árva gyermekek segedelmére lekötök 100.000 forintot. Ennek, míg élek, törvényes hatos kamatját, 6000 forintot, a városi tanácsnak megküldöm esztendőről-esztendőre. Ezen összegben részesíttessék 60 árva gyermek.“

Vaszary Kolos édes anyja csak 25 forintot kapott ekkor, de végtelen könnyebbség és boldogság fakadt nyomában az ő akkori nehéz helyzetében. Ösztöndíjat fia nem kapott, csak segélyt időnkint abból az összegből, amelyet Fejér György, a gimnáziumi igazgatónak sz. Márton napjára küldött. És ez a segély mindannyiszor úgy jött, mint valami véletlen égi segély. Méltán fakadt Vaszary Kolos a Fejér Györgyről írt életrajzában ezen hálás szavakra: „A könyező özvegyek és árvák sóhaja és hangossá vált áldás kívánatai felrepültek túl a csillagokon Isten szent trónja elé.“ Az árvák hangossá vált sóhaját különösen érezhette a félárva ifjú, kinek édes anyja, mikor elment a diási hegyen levő szőlőbe dolgozni, akárhányszor csak egy darab kenyeret hagyott

az asztalon, úgy hogy ilyenkor sokszor a praemontreiek-nél kapott levest és más meleg ételt. Ruhával sokszor egyik mostoha bátyja látta el.

* * *

A vergődés és küzdelem ezen évei nem sokára mégis legördültek. A keszthelyi 6 osztályt elvégezte. Elérkezett a pályaválasztás ideje. Mi legyen, hová menjen? . . . Gyakran elmerengett a Balaton partján. Ha csak szerit ejthette, el-el nézte a hullámozó habokat, az ég felhőit, amint a tó tükrén hajóztak; benézett a messze távolba s úgy érezte, hogy lelke szinte átfolyik a nagy Balatonba. Akárhányszor szemlélődött, Tihany orma mindannyiszor oly csábítóan integetett feléje, mint valami sellő. A történelmi nagy kép elevenült meg előtte, az ormokról 7 százados emlék tekintett feléje, s az emlékekkel együtt megjelent előtte annak a szerzetnek géniusza, mely a maga történetével Magyarország történetét is együtt írja. A történeti érzék odavezette a legnagyobb történeti multtal bíró szerzet oltárához, hogy amely szerzet megmunkálta a magyar kulturát és megalapította a magyar államot, annak kebelében ő is szolgálja a magyar kulturát az élőszó és a toll hatalmával.

Gyalogszerrel útnak indul, a kebelébe rejtett bizonyítványával. Két napi út után Balatonfüreden találja *Rimely Mihályt*, sz. Benedek-rend főapátját s alázatos kéréssel jelentkezik, hogy vegye fel a szent hivatást teljesítő rend tagjai közé. A főapát csak nézi a fáradt, árva és gyöngö diákgyerekét, átolvassa kitűnő bizonyít-

ványát, majd rátette az ifjú fejére kezét és sz. Benedek fiává fogadta cum benedictione S. Benedicti.

Szegényesen, szívében telve reményekkel, emlékében az anyai tanácsokkal, kísérve az aggódnó anyai szeretettől s nemes önbizalomtól, 1847. szeptember 15-én veszi fel Pannonhalmán a rend öltönyét, hogy, mint mondotta a szent szerzethez intézett búcsúlevelében, „embertársaim lelki és szellemi nevelésén és boldogításán fáradozzak.” Az újoncét Pannonhalmán tölti. Alig tölt ott azonban félét, kitör a szabadság-küzdelem és a fegyverek zaja, a haza szabadságának védő visszhangja, Czuczor riadója a szent falak közé is eljutott.

Vaszary Kolos épen a rend győri filozófiai tanintézetében folytatta tanulmányait, midőn egy napon, a beállott zavarok miatt, a főapát a filozófiai kurzust Pannonhalmára helyezte át, hogy a növendékek zavartalanul folytathassák tanulmányaikat. Azonban a haza állapota megkivánta, hogy minden fegyverfogható ifjú a nemzeti küzdelem bajnokává esküdjék. Hazafias hagyományaihoz híven tehát a bencés-rend is 1848. szeptember 4-én a katonaköteles korban levő növendékeket a haza védelmére haza bocsátotta azzal a meghagyással, ha honvédelmi kötelezettségüknek eleget tettek, a rend ismét visszafogadja őket. 1849. április 18-án a többi növendékeket is haza bocsátották világi ruhában, azzal a biztosítással, hogy a háborús viszonyok megszűnte után a rendbe ismét visszavétnének. 1849. április 30-án 18 növendék haza is ment szüleikhez; a pannonthalmi főiskolát

ennek következtében bezárták. Ezzel a csoporttal ment haza Vaszary Kolos is. Édes anyja nagyon aggódott, hogy fia a forradalom alatt ott hagyja szerzetét. Leveleiben, később otthon szóval nagyon kéri, hogy ki ne vetkőzzék. Aggodalma nem teljesült, a gyöngé testalkatú ifjú nem volt katonának való. A szerető anya mintha megsejtette volna, hogy fiára a papi pályán minő nagy hivatás vár.

A forradalom alatt részben Keszthelyen édes anyjánál, részben Balaton-Hidvégen Horváth gazdatiszt sógoránál tartózkodott. Horváth Vaszary Jozefát birta nőül, Vaszary János jószágigazgatónak, Kolos mostoha-bátyjának leányát. Szívesen időzött Hidvégen máskor is, mert Horváth, amellet hogy őszinte lelkű és szavú, talpig becsületes ember volt, szegény édes anyjával sok jót tett.

A Pannonhalmán maradt növendékpapokat se sorozták be katonáknak. Mikor Klapka 1849. augusztus elején kirentott Komáromból, s a császáriakat űzve Győrre jött, Zichy Ottó gróf kormánybiztos Pannonhalmán összeíratta a növendékeket a népfelkelés számára. Rimely főapát kérésére azonban Klapka megtiltotta a pannonhalmi papnövendékek besorozását, 1849. augusztus 11-én kelt következő rendeletével: „Meghagyom a Bizottságnak, hogy a klérust maga épségében meghagyva, azt az ujoncok közé semmi esetre be ne sorozza.”

* * *

A forradalom után, 1850-ben tanulmányait Pannonhalmán folytatta Vaszary Kolos. Tanulmányaiban ott

is a kitűnők között volt s a theologiai tanulmányai mellett szorgalmasan készült tanári szaktárgyaira, a történelemre s a klasszikus nyelvekre; a francia nyelvet is ekkor sajátította el. Theologiai bizonyítványai következő előmenetelét tanúsítják: az 1850—51-iki iskolaévben: hermeneutikából elsőrendű, új-szövetségi szentírásból kitűnő, exegesisből elsőrendű, az alapvető ágazatos hittanból kitűnő; 1851—52-iki tanévben: bibliai archeológiából kitűnő, az ó-szövetségi szentírásból kitűnő, exegesisből kitűnő, egyháztörténetből kitűnő; az 1852—53-iki tanévben: egyházjogból kitűnő, lelkipásztorkodási tanból kitűnő, paedagógiából kitűnő; 1853—54-iki tanévben: erkölcsstanból kitűnő, didaktikából kitűnő, ágazatos hittanból kitűnő.

Tanárai nagy hatást gyakoroltak reája.

Pannonhalmán igen jeles s képzett tanári kar működött. Kruesz Krizosztom, Hollóssy Jusztinián, Vagacs Caesar, De La Casse Benjamin, stb. számot tevő nevek voltak a tudományos világban s itt a bölcseleti szakon tanítottak. A theologiai fakultáson Jóh Tóbiás, Ballay Valér, Ruzsicska, Petheő működtek, mindnyájan szakemberek, bevégzett papi jelleme. Vasary Kolosra Kruesz és Hollóssy hatottak tudományukkal; Jóh szent élete miatt kedvelte, Ballayt pedig költői kedélyeért és szép verseiért nagyon szerette.

Jellemző, hogy az abszolút korszak alatt, már a növendékpapban kitört az elégedetlenség s ezzel együtt a hazafias érzés. A főapát a nyomasztó viszonyok hatása alatt, hogy a rend gimnáziumait megtarthassa, sokat

adott arra, ha valaki németül is tudott. 1850-iki konkurzusra két keszthelyi 6 osztályt végzett gimnazista jött. A felvételi vizsgálaton szokásos kérdések után Rimely főapát megkérdezte az ifjakat egyenkint, tudnak-e németül? Azok, anélkül, hogy összebeszéltek volna, nem is tudva a felteendő kérdésekről, mindketten egyszerű őszinteséggel azt felelte, hogy nem tudnak, mert Keszthelyen csak a zsidók beszélnek németül. Az általános nevetés a folyosóra is kihatott. Vaszary Kolos kívül várta a két konkurrenst, akik közül egyik, Vaszary Domonkos, rokona is volt. Mikor kijöttek, átölelte őket s azt mondotta: vivite Fratres, megérdemlitek, hogy a magyar Benedek-rend fölvegyen benneteket is.

A komoly tanulmányi évek alatt is megtartotta jó kedélyét, eleven modorát. Egyik kortársa írta róla e sorok írójának: „Vaszary Kolos igen jókedvű, élénk fiú volt, szívesen vett részt ártatlan tréfáinkban. Élénk eszű, jó tanuló volt. Mivel a jó szívet benne felismertük, mindnyájan szerettük. A mozgalmas 48—49-ben, egymásik fiatal rendtag honvéd-kötelezettségi útjában átélt kalandjainak reprodukálásában élénk részt vett Kolos is s őszi erdei sétánk alkalmával a cérnára fűzött gesztenye sütésnél sürgölődött. Különben önérzetes, kötelességtudó jellem volt. Amije volt, szívesen megosztotta s különös passziója volt, ha a páhoki kemény füstölt paprikás túróval kedveskedhetett társainak.” A szünnapokban társaival történt tréfás eseményeket senki se tudta jobban versbe szedni, mint ő, egyben lerajzolta a táblára a szereplő személyeket. Leghatározottabban a

túlságos lojális cylinder-kalapokat örökítette meg tréfás versekben.

Ezen néhány vonás az ő derült lelki világának volt visszhangja, mely az élet kedélyét, mint fűszert, szépen tudta összeegyeztetni a pálya komolyságával. A pálya komolyságáról szólok, mert bizony amint Keszthelyen kora uralkodó eszméi hatottak reá, viszont Pannonhalmán jegecesedett ki benne a szellemi munka érettsége. A sz. Benedek-rend visszaállítása után, a pannonthalmi monostorban egész monte-cassinoi szellem indult meg. Az ébredező szellem, a tudomány és irodalom, a Mabilonok és Maurinusok tudományos munkásságának virágos kertjévé lett Pannonhalma. Amint a kereszténység Pannonhalmáról indult hódító útjára, úgy mondhatjuk el szellemi tekintetben a XIX. századbeli Pannonhalmáról is amit Dante mondott Monte-Cassinoról: „Onnét sugárzott ki az üdv új fénye földünkre.“ Szeder Fábián, Guzmics Izidor, Czuczor Gergely, Czinár Mór, Beély Fidol, Jedlik Ányos, Márkffy Sámuel, Rónay Jácint, Sárkány Miklós, Bresztyenszky Béla, Mollich Tóbiás stb., mind oly nevek, amelyek irodalmunknak tekintélyt szereztek. A Guzmics Izidor vezetése alatt állott tanárképző oly kiképeztetésben részesítette a rend tagjait, hogy gimnáziumaikon kívül még a győri és pozsonyi jogakadémiát is akárhányszor ellátta jeles tanerőkkel.

Vaszary Kolost, a hivatására ambícióval készülő növendékpapot ez a szellem, mint valamely szentélynek fensége, megragadta és erősen vonzotta magához. Ennyi példa láttára meg kellett fogamzania az ő fogékony szelle-

mének is. Méltán mondhatta róla később rendje, főapáttá választásakor az Ő Felségéhez intézett felterjesztésben, hogy papnövendéki minőségében s tanulmányaiban egyaránt kitűnő ifjú világos jeleit adta a rendbe való *hivatottságának*.

1854. június 6-án az ünnepélyes fogadalom letételével véglegesen felvétetett a rend tagjai közé és megnyílt előtte az ösvény, melyen az óhajtott célhoz, a tanári pályához jusson. Nem lévén meg a kánoni életkora, a papi rendekből 1864. július 20-án csak a subdiakonátust, július 25-én pedig a diakonátust vette fel *Karner Antal* győri püspök kezeiből.

II.

A TANÁRI PÁLYÁN.

I. Komáromi tanár. Pappá szentelése és primiciája. — II. Pápai tanár. „Ifjúsági Plutarch.“ Közéleti szereplése Pápán. — III. Esztergomi tanári működése. Tanári egyénisége és tekintélye. Magatartása a szegény diákokkal. A Széchenyi-alapítvány. Az önképzőkör felkarolása. Közéleti tevékenysége. Történeti tankönyvei. Tanítványainak irodalmi zsenjei. Tanítványai ragaszkodása. Thaly Kálmán támadása és az esztergomi tanítványok. Kiválóbb tanítványai. Édes anyja halála. — IV. Győri házfőnök és igazgató. Szereplése a közügyekben. A gimnázium színvonalának emelése. Győri előadásai. Betegeskedése. Győri irodalmi munkássága.

I.

MINT professzus rendtagnak, első tanári állomása *Komárom*, hol 1854—1856-ig tanított. Mindkét évben a 2-ik osztály főnöke volt s mint ilyen, tanította a magyart, latint, történelmet, földrajzt és rajzt a II-ik, a magyart, földrajzt és természetrajzt az I-ső osztályban. Komáromi tanítványai közül tudomásom szerint ma már csak hárman élnek: Kun Miklós, volt országgyűlési képviselő, Pázmány Kornél ügyvéd és Kajdácsi Gyula ny. telekkönyvi hivatalnok. A kezdő tanár nevelői egyéniségének már néhány jellemző vonását adta. A Bach-korszak a komáromi kis gimnáziumra is ráhúzta a német kényszerzubbonyt, a magyar szellem érvényesítését bün-

nek minősítette a hatalom, de azért Vaszary Kolos, ha csak szerét tehette, a fiúkkal való egyéni érintkezésben ki-kitört belőle a magyar érzés s előszeretettel beszélt tanítványainak a letűnt nagy napokról, a szomorú végről, amelynek káros hatása alatt nyögött abban az időben a magyar. Tanítványai közül, ha valakit megróni volt kénytelen, látszott rajta, hogy neki fáj legjobban, s még a legkonokabb is kiérzé a szeretet melegét feddő szavaiból. A tanári emlék mellett, rövid komáromi tartózkodásából, még egy kegyeletes emléket őriztek meg róla a komáromiak: a buzgó papét. Az 1855-iki kolera-járvány alkalmával ugyanis példás buzgalommal vett részt a betegek vigasztalásában és gyóntatásában. Majd Komáromból szülővárosába, Keszthelyre sietett, s ott is a szenvedő emberiség szolgálatában áldozta a saját üdülő idejét.

A pappá szentelésre szükséges kánoni életkort elérvén, 1855. május 26-án *Deáki Zsigmond* caesaropolii püspök, győri püspöki helynök Pannonhalmán ordinálta őt, az ősrégi sz. István-kápolnában. Primiciáját június 3-án Komáromban mondotta a Rozália-kápolnában, amely azon időben a romokban heverő sz. András-templomot helyettesítette. A primicián jelen volt édes anyja, minden osztályból 2—2 tanuló állott az oltár előtt a gimnáziumi ifjúság képviseletében. Köztük volt *Fehér Ipoly* is, a főapátsági méltóságban jeles és méltó utódja, aki akkor IV. osztálybeli tanuló volt.

II.

Komáromból *Pápára* helyezték. Itt 1856—1861-ig volt tanár. Tanárkodásának kezdete az elnyomatás korszakának végére s a nemzeti újjáébredés kezdetére esik. A pápai gimnázium Füßy Tamás buzgó, magyar vezetése alatt állott, kihez oktatási, irodalmi s magyar irányú törekvéseiben fiatal hévvel és lelkesedéssel csatlakozott Vaszary Kolos. Mindkettő lelke volt a gimnáziumnak, melynek színvonala alattuk rendkívül emelkedett. A gimnázium évzáró ünnepei, zászlószentelése a magyar nemzeti érzés tűzhelyei lettek. Pápához közel, a Dákán lakó özv. Batthyányi Lajosné grófné, Szabó Imre iskázii esperes, a híres egyházi író és szónok, Szombathely későbbi püspökének, nemkülönben a város és vidéke intelligenciájának megjelenése ezen ünnepélyeken, jelezte a fontosságot, melyet a kis algimnázium, a régi híres református kollegium mellett, magának kivívott. Mindez az élteesebb Füßy mellett az ébresztő, a lelkesítő Vaszary Kolos érdeme is volt. Egyik volt pápai tanítványa, ma, 45 év múlva is így ír az ő pápai tanári működéséről: „Mindnyájan rajongtunk érte; szigorú, de igazságos és végtelenül lelkes professzor volt; kivált történeti óráinak örültünk. Gyermekei szívünket senki sem tudta olyan lelkesedésre lobbantani, mint ő; csupa láng, csupa rajongás voltunk igéi nyomán a hazáért.“ De a hazafias, vallásos lélek nevelése mellett növendékei testi nevelésére is gondja volt Pápán. Akkor még rendszeres tornáról nem igen volt szó, azért felhasználta mindazon

gyakorlatokat, amelyek a testedzést szolgálták. Nyáron együtt labdázott tanítványaival, télen együtt korcsolyázott s ilyenkor is mindegyikhez volt egy-egy nyájas szava, melyben benne rejtett a testedzésre való biztatás.

Pápán kezdte meg irodalmi működését. Az ifjúság nevelésében benn élve, látta, hogy nem elég a merev tanítás, az ifjúnak szüksége van nagy példákra, hogy azok szemlélésénél ideálisan gondolkodni, nemesen érezni, nagy tettekre gyulladni tudjon. E szükség érzetének hódolva, Füssy Tamással együtt megindította az *Ifjúsági Plutarch*-ot, mely követésre méltó tulajdonságaikban mutatta be azok életrajzát, akiket az ifjúság elé lehetett állítani. Ebben a 4 évfolyamos füzetes vállalatban jelentek meg tőle az ő történeti jellemrajzai Hunyadi Jánosról, Festetich Györgyről, Szilágyi Erzsébetről, Fejér Györgyről, stb. Keresztény szellem, hazafias hév, pedagógiai él jellemezte ezen életrajzokat s örökbecsűek ma is az ifjúsági olvasmányok között.

Azonban Pápán már nemcsak a tanári széken és az íróasztalánál dolgozott, hanem részt vett Veszprém vármegye, nevezetesen Pápa városának politikai s társadalmi mozgalmaiban. Ezen a téren való szereplése alapította meg szónoki hírnevét. Az alkotmány visszaállításakor újjászervezett városi tanács tiszteletére rendezett fáklyásmenet alkalmával, a városi tisztikart a polgárság nevében ő üdvözölte. Befolyása a városra akkora volt, hogy az ő szava nyerte meg Szabó Imre számára, a pápai gróf Eszterházy Pál befolyása ellenére, a pápai országgyűlési képviselői mandátumot.

Örökemlékű fényt vet nagy hazafiságára és bámulatos szónoki erejére a *dákai* és a *veszprémi* jelenet. Pápán megtudták, hogy a dákai grófnénál, özv. gróf Batthyányi Lajosnénál látgatóban van a nagy száműzött: Teleki László gróf. A kegyeletes üdvözlés elhatározása a pillanat műve volt. A volt honvédek közül négyen: Krisztinkovich Ede, Zombay Gyula, Fischer Sándor és Zichy Ottó gróf mentek ki Dákára tisztelegni. Egyszerre hírül hozzák a grófnénak, hogy egész Pápa városa útban van. S csakugyan 4000 ember hömpölygött Dákán a grófi park körül. A város megbízásából a híres Tarczy Lajos, kollégiumi tanár üdvözölte a nagy hazafit. Beszédjének nem volt valami nagy hatása. Ekkor a polgárok nagy tömege „Halljuk Vaszaryt!” kiáltások között egy sovány, halovány arcú, de villogó szemű fiatal papot, Vaszary Kolost az asztalra emelte, aki beszélt szépen, lelkesen a hazafias kötelességről és megkérdezte a nagy hazafit: Lehet-e még reménye hazánknak, hogy a letartott szabadság mezején új virágok nyílnak? A rögtönzött gyűjtő beszéd akkora hatást idézett elő, hogy a nemzet vértanújának özvegye, illusztris vendégével együtt lejött az erkélyről, hogy megköszönje a lelkes szónoknak elragadó beszédjét, miközben Teleki László gróf meg is ölelte a lelkes bencés tanárt. — A másik jellemző eset *Veszprém*ben történt. Az 1861-iki októberi diplomát követő alkotmányos mozgalmak alatt Veszprém-megye Fiáth József báróban új főispánt kapott. A vármegye Vaszaryt bízta meg, hogy a fáklyásmenet alkalmával üdvözölje. Január egyik fagyos estéje volt, a főispán

Bezerédy Miklós v. püspök és kanonoknál szállott meg. Hogy a szónokot közelébb hallhassa, lejött az utcára. Vaszary javában szónokol, mikor a közönség nem csekély bámulatára a főispán oda rohan hozzája és oda kap a bundához, melynek prémje egyik fáklyától tüzet fogott. Vaszary Kolos hamar felismerte a helyzetet s így szólt a prémet oltogató főispánhoz: Ne oltsa el Méltóságod ezt a bár gyöngye külső jelét a szíveinkben égő forró szeretetünk lángoló tüzének, melyet szavakban tolmácsolni úgylis képtelen vagyok.

III.

Pápáról 1861-ben *Esztergomba* helyezték át, hol a világtörténetet, a magyarok történetét és a magyart tanította, következő beosztással: 1861—62-ben mint az V. osztály főnöke a VI., VII.-ben történetet, V., VI.-ban magyart; 1862—63-ban magyart V.-ben, történelmet VI., VIII.-ban; 1863—64-ben VI., VII. és VIII.-ban történetet; 1864—65-ben II.-ban földrajzot, VI., VII., VIII.-ban történetet; 1865—66-ban II.-ban nem jelent meg értesítő; 1866—67-ben III.-ban földrajzot, VI., VII., VIII.-ban történetet; 1867—68-ban V., VI., VII. és VIII.-ban történetet. 1868—69-ben ugyanazt. De mi volt azon történet, melyet ő tanított, ahhoz a kézikönyvhöz képest, melyet a provizórium az iskolákra ráerőszakolt és a mely ad usum delphini készült. Mily tartalmat öntött, mily szellemet oltott a hivatalos, száraz, sallangos, igazi hazafias érzést nélkülöző tankönyv anyagába. Esztergom volt tanári életének delelője. Itt domborodott ki, hatalmas

méretben az ő tanítói s nevelői egyénisége. Közéletünk egyik országos tényezője, mint volt kedves tanítvány, következőkben jellemzi Vaszary Kolos esztergomi történeti előadásait: „Mily hatalmas nemzeti érzést, hazafias lelkesedést keltettek bennünk az ő előadásai, melyek a nemzet feltámadását és új életre kelésének hajnalát hirdették! Elbűvölt bennünket szavaival, amelyeket szomjú vágygal hallgattunk ékesszóló ajkairól. Fájlaltuk, ha előadásának vége volt és várva-vártuk, midőn újra az ő tanítási órája közeledik.“ Megszívlelhető ezen tanári előadás hatása abban a korban, midőn tiltva volt az ifjúságnak még kerek kalapot is viselni, annál kevésbbé volt megengedve arra tollat vagy épen kokárdát tűzni. Tanítványaira való hazafias befolyását élénken jellemzi az is, hogy mikor Horváth Mihály *„Huszonöt év Magyarország történetéből“* című korszakos művét 1864-ben Genfben kiadta, az esztergomi gimnazisták bizalmasan Vaszary Kolos útján fizettek elő a hazafias tiltott könyvre, melyet következő évben *„Magyarország függetlenségi harcának története“* követett. Hazafias befolyását bizonyítja a következő eset is. „Vaszary mindjárt az első órán — írja egyik esztergomi tanítványa — Garay „Kont“-ját adta fel szavalni s azt mindenkitől a legszigorúbban követelte; mikor azonban egypár német és tót deák miatt ez a „Kont“-história kissé hosszúra nyult volna, azt mi hol a Pákh Albert „Csont“ című paródiájával, hol épen Vörösmarty „Szózat“-ával váltogattuk fel. Ekkor sült ki, hogy a „Szózat“-ot még sokan nem tudták, s nem a tanár,

hanem a tanítványok tartották ezt hallatlan botránynak. Érdekes volt látni, hogy kínlódnak azok a szegény idegen nyelvű fiúk, csakhogy eltitkolhassák tudatlanságukat, s néhány nap múlva a világért se lehetett volna köztünk találni olyat, akit e miatt önvád sújtott volna“

Tanári egyéniségét élénken tükrözte vissza már külső megjelenése és modora is. Esztergomi tanítványaitól tudom, hogy a szemeiben sajátságos megnyerő erő volt, mely kiterjedt egész lényére, a vele való érintkezésre, amely, amint tanítványait vonzotta, azonképen megragadta azokat is, kikkel az iskolán kívül a társadalomban összeköttetésbe jutott. A legkisebb, legértéktelebb növendékkel is nem csak leereszkedő, hanem oly barátságos volt, hogy a vele érintkezőt magához emelte és e tulajdonsága annál erősebbé vált, minél magasabbra emelkedett a közpályán. Tanítványaival komolyan bánt, mint aki férfiakat akar belőlük nevelni. Fegyelmet tartott, de guzsba nem kötötte az egyéniséget, nehogy elnyomja a lélek természetes vidorságát. Tanításmódjával első sorban azt akarta elérni, hogy minél inkább használjon tanítványainak s solidumot adjon, nem pedig frázis halmazt. Midőn előadását megkezdette, legtöbbször leszállt a katedráról. Hangja eleinte gyenge s csendes volt, de minél inkább belejött az előadásba, annál inkább átmelegedett. Gyöngéd, karcsu, kissé meghajlott termete kiegyenesedett s szemeinek delejes sugara kísérté az előadás menetét azzal a varázserővel, mintha azt kérdezné: Ugy-e szép? Eként tanár

és tanítvány bizonyos benső meghatottság ereje alatt állott s rá nem figyelni, szinte lehetetlen volt. Egyik jeles tanítványa, aki ma egyik káptalanának prépostja, így írja le az ő ifjúkori benyomásait: „Gyermekésszel már akkor is észrevettünk annyit, hogy tanárunk előtt mindaz szép és nagy, ami magyar; nem volt az a hiba vagy tévedés, melynek mentségére vagy legalább enyhítésére egy-egy szelídítő epithetont ne talált volna.“

Az iskolai feleletek kihallgatásánál is nem kisebb mértékben tűnt ki tanítványaihoz való szeretete s tapintata. Ha valaki törekvésének és jóakaratának valamelyes jelét adta, azt legalább egy helybenhagyó főhajtással jutalmazta. A jó feleletek pedig valódi örömet keltettek benne s ilyenkor az elismeréssel nem fukarkodott. A hanyag tanuló azonban nagyon lehangolta s fájdalmát gyakran napokig észre vették. A tanítványaival való bánásmódjára jellemző, az előbb említett tanítványától hallott következő eset: „Jóllehet, már a gimnázium felsőbb osztályaiban voltunk, a magyar helyesírással mégis meglehetősen hadilábon állottunk. Sem oktatás, sem intés nem vezetett célhoz. Végre is — s ez a dologban *jellemző* — a mi *beleegyezésünket* kérte ki, hogy arra, aki frásbeli dolgozatában sok helyesírási hibát követ el, azt a büntetést szabhassa, hogy ebéd alatt az iskolába *bezárassék*. Mindenképen célt ért. A gyöngéd büntetés, melynek szükségességét mindenki belátta, senkit sem keserített el; a helyesírási hibák pedig néhány hét alatt végkép eltűntek.“

Pusztá megjelenése sokszor egy csapásra megváltoztatta a tanulók hangulatát. Az esztergomi gimnáziumnak az ő idejében még nem volt a mai fényes otthona. Régi szűk épületben, a városháza mellett vonult meg; a tanulók nagyon összeszorultak, még az oldalfalaknál is ültek. A diák órák közben anélkül is igen eleven, s amint kiment valamelyik tanár, az összehuzottan ülő diák sietett a keskeny padokból szabadulni. A kötekedés, szokásos diák veszekedés többször oly port csinált az esztergomi gimnázium tantermeiben, hogy a másik órára belépő tanár alig látta a fiúkat s azok viszont őt. Mindez azonban elmaradt Vaszary Kolos órája előtt. Jóságos arca, tüzes tekintete megszelídítette a legvásottabbat is s mert tudták, hogy most érdekes előadás következik, csendben várták belépését. Aki az ő órája előtt mert volna izetlenkedni, rakoncátlankodni, azzal társai számoltak volna le. Fel tudta kelteni tanítványaiban azt az erős önérzetet, hogy az osztály jó hírnevéért, becsületéért mindegyik felelős s első sorban a jobb tanulóknak, az osztály szemefényeinek kell jó példával előljárniok. Tárgyának lelkes előadása, meggyőző szavai, szeretettel kisugárzó bánásmódja annyira lekötötte tanítványai figyelmét, hogy kemény szóra, büntetésre alig volt szükség. Megjelenését siri csend fogadta s el lehetett mondani: *conticuere omnes*

A szegény tanulókkal szemben tanusított magatartása lényeges vonása volt Vaszary Kolos egyéniségének mindenütt, de talán sehol jobban, mint Esztergomban. Tankönyvírói munkássága révén egy kis jövedelmi for-

rásra tett szert. De ez csak arra volt jó, hogy annál több jusson a szegény tanulóknak. Általában, ahol segíteni kellett, nem annyira azt nézte, hogy jeles tanuló-e, hanem csak a szegénységét tekintette. Ministránsait mindig a szegény fiúk közül választotta. Számukra szekerényében mindig tartott valami süteményt, amikor telt, egy-egy „hatost“ is juttatott. Mikor történeti iskolai könyveit írta, a nyomda számára való tisztázásra mindig a jobbírású szegény fiúkat alkalmazta, hogy ezen a címen is juttasson nekik valamit. Jobb módú, előkelő családból, csak egy növendékével másoltatott: Forster Gyula báróval, ezen mai napig is nagyon kedves tanítványával, akivel térképeket készíttetett. Egyik-másik tanulónak egész öltözet ruhát is csináltatott. Nem használt reverendáit is ilyen célra használta föl. Beteg tanítványait előszeretettel kereste fel s a gyógyszer árát irgalmas szívvel fedezte. Az igazság érdekében tartozunk annak a kijelentésére, hogy az ő szegényeiről, a „Kolos-szegények“-ről túlzások is kerültek forgalomba. A tanári s írói jövedelméből annyifelé, a hogy többször feltűntették, nem juthatott, mikor az édes anyját is segíelyeznie kellett. De tény az, hogy mindenét szétosztotta, neki semmije se maradt.

* * *

Nagy előszeretettel karolta fel az ifjúság szellemi önképzését. Széchenyi István grófnak emlékét több esztergomi előkelő polgár 1861-ben egy alapítvánnyal örökítette meg, azon célból, hogy az alapítvány kamataiból olyan főgimnáziumi tanuló részesíttessék ösztön-

díjban, aki a magyar történelem vagy irodalom terén jeles készségével kitűnik. Az alapítvány kezelését az esztergomi Kaszinóra bízták, mely addig is, míg az alapítvány eredeti céljaira fordítható, a főgimnáziumnak az összeg kamatait egy történelmi pályakérdés jutalmazásául ajánlotta fel. A pályázati tételek bírálói között Vaszary Kolos mindig ott volt, s a tételek kitűzésében érvényesítette az ő historikus pedagógiai érzékét. A míg ő Esztergomban működött, a Széchenyi-díj tételei következők voltak: 1862—63-ban: „Adassék elő értekezés alakjában Magyarország műveltségi és tudományos állapota az Anjouk alatt, különös tekintettel Nagy Lajos korára.“ Pályanyertes Forster Gyula, VII. o. t. lett. — 1863—64-ben: „Adassék elő értekezés vagy elbeszélés alakjában Magyarország helyzete és nagysága Sz. László király korában.“ A jutalmat Findura (ma Farkasfalvi) Imre nyerte meg. — 1864—65-ben: „Minő következményei voltak Mária Terézia intézményeinek Magyarország műveltségi s tudományos állapotaira nézve.“ A pályadíj nyertes Novoszád (Nárasdy) János VIII. o. t. lett. — 1865—66-ban a porosz háboru miatt nem jelent meg a gimnáziumi értesítő, a jutalom sem adatott ki. Az 1866—67-ki tanévben sem tűztek ki pályatételt. 1867—68-ki tanévben már újra kitűzték a következőt: „Mily befolyással voltak hazánkra a befogadott és meghódított népek az Árpádok alatt.“ A jutalmat megnyerték Bolgár József VIII. és Malina Lajos VII. o. t. — 1868—69-ben: „Mily viszonyban volt Horvát- és Dalmátország Magyarországhoz Sz. Lászlótól Zsigmondig.“ A

jutalmat Malina Lajos VIII. o. t. nyerte meg. A jutalomdíjakat rendszeren az iskolai év végén megtartott ünnepélyen, az egybegyűlt szülők stb. előtt osztották ki. — Bárki áttekinti a Széchenyi-tételeket, tisztában van, hogy azok lényege a magyar fajérzést szolgálta.

Különben Gulyás Elek jóbarátja és tanártársa mellett, Vaszary Kolos nevéhez fűződik az esztergomi főgimnázium önképzőkörének megerősödése is. Az 50-es évek abszolutizmusa alatt szó sem lehetett az iskolákban az önálló szellemi működésről. Az egész működés az iskolai teendők pedáns elvégzésére szorítkozik. Sőt 1852-től azt is megtiltották, hogy az igazgatónak vagy tanárnak ünnepélyt rendezzenek. A 60-as évek alkotmányos megújódása az iskolákba is nemzetibb szellemet hozott be. Az új irány az önképzőköröket is életre keltette. Így lépett életbe Esztergomban is. Vaszary Kolos először csak a vezetése alatt álló két osztályt, az ötödiket és hatodikat egyesítette önképzőkörbe, melyben az egyéniség fejlesztése szempontjából lehető legnagyobb szabadság uralkodott. „Úgy bánt velünk — írja egy esztergomi tanítványa — mint jövőbeli szabad férfiakkal és munkálkodásunkat mégis atyai bölcsességgel ő vezette.“ Kifogyhatatlan volt olyan tételek felsorolásában, melyeket kidolgozásra ajánlott. Egyik érdekes tétele ez volt: „Nagyon rossz időköt élünk, de hogy a magyar nemzet el nem vész, oly igaz, mint hogy egy Isten őrökdi fölöttünk.“ Mindenki megértette célját s a tételt majd mindegyik tanítványa kidolgozta. — E mellett arra törekedett, ami minden önképző-

körnek főcélja volna, hogy magántanulmányokra vezéreljen. „Könyveket osztott ki közöttünk — mondották e sorok írójának növendékei, — hogy azokról bő kivonatos ismertetéseket adjunk.“ Azon ifjakat, akik a komolyabb irodalmi munkásságnak barátai voltak, önmaga köré szerette gyűjteni. „Egyik vasárnap — írja egyik kiváló és az írói világban ma már tekintélyes névvel bíró tanítványa — felhívott bennünket a szobájába, hol egész garmadája a becsesnél-becsesebb forrásmunkáknak várt reánk. Mindenkinek adott egy csomót s feladta, hogy kiki lapozza át s jegyezze ki azokból azokat az adatokat, a melyeket Esztergom városának vagy régi várának multjára nézve fontosnak, érdekesnek gondol.“ Szóval, akiknek tehetsége megütötte az ő kritikájának mértékét, buzdította s sokszor egy-egy szerényen odavetett megjegyzésével irányt adott törekvéseiknek. Mintha arra gondolt volna: „Veteres migrate coloni!“ Mint mondják, ezen időben komolyan tervezte Esztergom monografiáját, melyet tanítványaival együtt akart megírni.

* * *

Mint Pápán, Esztergomban is részt vett a társas élet mozgalmaiban. Esztergom társadalmi élete a 60-as években jóval élénkebb volt, mint most. Kulturális, közgazdasági intézményeit nagyobbreszt azon idők hazafias lelkesedése hozta létre. Kisdedovó egylet, dalárda, gazdasági egylet, legényegylet, borászati egylet, vízvezeték, jótékony egylet, szigeti sétány, helyiérdekű vasút, mind ezen időben került felszínre s vagy létesült azóta, vagy

erős agitáció folyik megvalósításának érdekében még napjainkban is. A sajtó is ébredett. *Pongrácz Lajos*, a volt honti főjegyző és alispán 1862-ben megindítja az „Esztergomi Ujság“-ot. Az 1863-iki nagy inség lángra lobbantotta a résztvevő szíveket s Esztergom közönsége megértette a nyomorgók esdő szózatát. Vaszary Kolos ezen társadalmi mozgalmakban tevékeny részt vett, a kisdedóvó-társulat megalakítása érdekében buzgón közreműködött s első indítványozója volt létesítésének. Az „Esztergomi Ujság“-nak buzgó munkatársa volt, cikkei érdeklődést keltettek. Bármilyen mozgalomban kérték ki tanácsát, mindenre megtette az ő alapos észrevételeit. Mikor az inség idején a bencések székháza 60 szegényt táplált, Vaszary Kolos boldogan és derült kedéllyel sürgölődött közöttük. A bencések úri-asztala Esztergom társadalmának színét-javát gyűjtötte össze mindenkor s a 60-as évekből, midőn forrt, pezsgett a nemzeti öntudat, Vaszary Kolos pohárköszöntői még ma is emlékezetesek.

Mint esztergomi tanár tette le 1867. március 31-én az egyetemen a tanári vizsgát a történelemből és földrajzból. Ő volt a Sz. Benedek rendben az *első okleveles* középiskolai tanár. Lépése annál inkább méltánylandó, mert az állami vizsgázás csak az új tanárookra volt kötelező. Esztergomi tanárságára esik irodalmi munkásságának oroszlánrésze is. Elve volt, hogy a magyar pap csak tudománya s erkölcsi nivója által tarthatja meg tekintélyét. A tudományos és irodalmi foglalkozás, az ethikai feladatok tág tért nyújtanak a kulturális érvényesülésre. Mint hazafias érzelmű és szakavatott tanár érezte,

hogy az akkor használt Pütz Vilmos történeti szellemét visszatükröző történeti tankönyveink izetlenek, rendszertelenek és minden hazafias érzületet nélkülözők voltak. Vaszary Kolos félt, hogy magyarázataival nem lesz képes ellensúlyozni a tankönyv szellemét, azért elhatározta, hogy maga fog az ifjúság számára megfelelő tankönyveket írni. Elősegítette elhatározásának megvalósulását az októberi diplomát követő duzzadó nemzeti hangulat; a helytartótanács 1861-ki rendelete, hogy a történelmet és földrajzot terjedelmesebben kell tanítani sőt a német nyelv óráit a történelem javára leszállították. 1863-ban megjelent tőle a *Világtörténelem*, 1865-ben *Horváth Mihály* nyomán *Magyarország története*. Amit nem lehetett a tankönyv keretébe beilleszteni, azt szóval kibővítette. Éjjeleket virrasztott sokszor íróasztala mellett, a nyelvek tanulására is szerzett időt s emellett a „Pesti Napló“-ba s a „Tanodai Lapokba“ írt szorgalmasan. *Ferenczy Jakab*, az igazgatója, féltette a túlságos szellemi munkától s nem egyszer illette jóságos testvéri pirongatással. — Az öntudatos irodalmi szárnycsattogást különben tanítványai körében is szívesen nézte. A tanulók közül többen, a Haan Rezsőtől szerkesztett „Esztergomi Ujság“-ban próbálták zsengéiket bemutatni. Baross Gábor több ügyes verset irogatott, hasonlóképen Gábris Lipót és Plachy Bertalan, a jelenlegi pozsonymegyei királyi tanfelügyelő. Az ifjú poétai megnyilatkozást Vaszary Kolos méltányolta, sőt buzdította őket. Maga is eleinte „y“-nal jegyzett, majd saját neve alatt írta az „Esztergomi Ujság“-ba magvas vezércikkeit. A helyesírásban nagy

ellensége volt a cz-nek, mindig egyszerű c-t írt. Tanítványainak könyvekkel is kedveskedett. A *várnai csatáról*, előbb előszóval elmondott előadását, a Sz.-István-Társulat kiadásában nyomtatásban is szétosztotta.

Hogy mennyire szerette komolyabb és írói érzékkel bíró tanítványai munkásságát feléleszteni, érdekesen jellemző adat erre nézve Gömör-vármegye monografiájának esete. „Bármikor és bármit tehetek — írja egyik tanítványának ezen esetre vonatkozólag — hazai irodalmunk és tudományosságunk előhaladására, a legszívesebben teszem.” 1866-ban Gömör-vármegye Ágost, Szász-Koburg-Góthai herceg költségén, Hunfalvi János szerkesztésében megindította a megye monografiájának megírását. A monografiánál, lemásolás végett szükség volt Bél Mátyásnak Gömör-vármegyéről szóló s a primási könyvtárban őrzött kéziratára, a melyet Batthyányi József hercegprimás annak idején drágán vásárolt meg Bél Mátyás özvegyétől. Vaszary Kolos utánjárásának sikerült a kéziratot Knauz Nándor útján kikölcsönözni s a másolásra felkérte Findura Imre jeles tanítványát, ma már hírneves író, aki 1866 pünkösd ünnepén mint jogász sietett a kéziratot lemásolni. Szokatlanul hideg, orkánnal párosult pünkösd volt az 1866-iki s Findura Imre az öreg-utca egy kicsi hajlékában másolta a kéziratot. Ha ujjai meggémberedtek is, azzal nem törődött, fülébe csak tanárának, Vaszary Kolosnak bátorító szavai hangzottak: Est Deus in nobis et nos agitante calescimur illo!

Tanítványainak hozzá való ragaszkodásáról tanúskodik azon bizalom, hogy akárhány tanítványa, aki a gimnáziumot elhagyva, a főiskolán tanult, gyónás végett hozzá tért vissza. Közte és tanítványai között valóságos benső viszony fejlődött ki. Ez a viszony még akkor sem gyöngült, amikor megszűntek tanítványai lenni és az ő szívhez szóló hangját többé nem hallották. Az életben az ő tanácsa szerint iparkodtak cselekedni, megemlékeztek róla egymáshoz írott leveleikben, ő maga is szívesen levelezett tanítványaival, a régi, benső, atyai hangon. Ha valami öröm érte, szívből üdvözölték; ha megtámadták tanításában, kitörő lelkesedéssel siettek érte síkra szállani; amint ezt 1883-ban, *Thaly Kálmán* sértő támadásakor, oly imponáló módon meg is tették.

Ugyanis az országgyűlés 1883. március 14-iki ülésén, a középiskolai törvény tárgyalásakor a szónoklatok hevében többen, köztük különösen *Thaly Kálmán*, kifakadtak az egyház s a pápaság ellen. *Vágner József* képviselő, jelenleg nyitrai kanonok, a pápaság védelmére többek közt felemlítette *Vaszary Kolosnak*, a várnai csatáról kiadott művét, mely tárgyilagos világításba helyezi a pápa magatartását s l. Ulászló esküjét. *Thaly* a szélsőbaloldal élénk helyeslése között azt vágta oda *Vágnernek*, hogy egy *Vaszarytól*, aki mint esztergomi tanár, nem engedte meg növendékeinek a szentgyörgy-mezői honvédsírok megkoszorúzását, — történelmet nem tanul. Ezen éles támadásra egész izgalom tört ki az esztergomi úri Kaszinóban, ahol, mikor március 15-én délelőtt olvasták a lapokat, ép arról tanácskoztak, hogy kik és

hányan fogják a város által rendezett délutáni ünnepélyen a honvédsírokat megkoszorúzni. Az egész városban senki sem tudott Vaszary Kolosnak a Thaly részéről említett intézkedéséről. A felháborodás általános volt s legfájdalmasabban tanítványait érintette. Nyilatkozatot szerkeszteni, aláírókat gyűjteni, pillanat műve volt. Meg is jelent másnap a „Pesti Napló“-ban az esztergomi tanítványok következő nyilatkozata:

T. Szerkesztő úr!

Thaly Kálmán m. t. akadémiai tag és országgyűlési képviselő úrnak f. hó 14-én az országgyűlésen Vaszary Kolos, jelenleg a győri kath. főgimnázium igazgatója ellen tett éles megjegyzései folytán mi alulírottak, mint Vaszary Kolos úrnak az esztergomi főgimnáziumban volt és itt lakó tanítványai, kötelességünknek tartjuk azt — mintha nevezett tanár úr bármikor is megtiltotta volna tanítványainak az Esztergomban porladozó honvédek sírját felkeresni, határozottan téves, esetleg rosszakaratú értesítésen alapulónak nyilvánítani.

Egyidejűleg kétséges színben feltűntetni igyekezett hazafisága tekintetében — habár nemes és köztisztelőben álló tanár úr ismert hazafisága védelmünkre nem szorul — kedves kötelességünknek tartjuk azt is kijelenteni, hogy Vaszary Kolos igazgató úr tanárkodása idejében multjához képest, mint 1848-iki volt honvéd* pillanatra sem szűnt meg a legtörhetetlenebb hazafi lenni s a hazafiságra tanítványait a legmelegebben lelkesíteni.

Andrássy János Esztergom-megye főjegyzője, Barta Ármin Esztergom-megye tb. főjegyzője és I. aljegyző, dr. Áldori Mór (ezelőtt Kohn Móric) körorvos, tb. megyei orvos, dr. Berényi Gyula megyei tb. orvos, Guitmann Imre kir. jbirósági hivatalnok, Helcz Ferenc ügyvéd, Hoffmann Ferenc jegyző, Kudlik Géza ügyvéd, Leffter István kir. jbirósági kiadó, Magos Sándor albiró, Magurányi József ügyvéd, Mattyasóvszky Kálmán ügyvéd, Mattyasóvszky Vilmos szolgabíró, Mészáros Kálmán ügyvéd, Mórász József ügyvéd,

* A nyilatkozat ebben téved, mert Vaszary Kolos, mint kimutattuk, nem volt honvéd.

Niedermann József városi aljegyző, Selcz József aljárásbíró, Szenttamási Béla (ezelőtt Hoffmann) ügyvéd, Szmatlik Antal hercegprimási udvarmester, Sztankay Ádám kir. jbirósági hivatalnok, dr. Vallos Rezső ügyvéd.

Ugyancsak a „Pesti Napló“ hasábjain dr. *Concha Győző*, egyetemi tanár, Vaszary Kolosnak a Bach-korszak alatt Pápán tanítványa, kegyeletes tanúságot tett tanárának hazafisága mellett. A tanítványok nyilatkozata Thaly Kálmán állításait téves, esetleg rosszakaratú értesítésen alapultnak nyilvánította és nyomatékkal hangoztatta, hogy Vaszary Kolos egy pillanatra sem szűnt meg törhetlen hazafi lenni s tanítványait is folyton legmelegebben buzdította hazafias kötelességeik teljesítésére. Vaszary Kolos tanítványai nyilatkozatára *Andrássy János*, esztergommegyei főjegyző, most alispán nevére március 18-án válaszolt a következő nagyérdekű s őt mélyen jellemző táviratban: „Kimondhatatlanul jól esett lelkemnek azon nyilatkozat, melyet volt kedves jó esztergomi tanítványaim a mai *Pesti Napló*-ban közölni szíveskedtek. Jó önök e nemes védelem által, úgy érzem, begyógyították az igaztalan vád által a reputációmon ejtett sebet; sőt e szíves nyilatkozattal bőségesen jutalmazták tanári működésemet. Fogadják összesen és egyenkint benső köszönetemet. Esedezem: kegyeskedjék jó tekintetes főjegyző úr e táviratomat a nyilatkozatot aláírt volt kedves jó tanítványaimmal közölni. De ne hirlap útján. Igaz tisztelettel, őszinte szeretettel Vaszary Kolos.“

Az esztergomi bencés főgimnázium a 60-as években egyike volt az ország legnépesebb gimnáziumának. Mikor Vaszary Kolos odament, a létszám 280—300 között ingadozott. Az 1864—65-iki iskolaévtől kezdődik az emelkedés 332 növendékkel; 1866—67-ben már 450, 1867—68-ban 491, 1868—69-ben 461 növendéke volt a gimnáziumnak. Tömegesen íratkoztak be különösen a trencsén-, nyitra- és pozsonymegyei ifjak, s ez magyarázza meg, hogy midőn Vaszary Kolos tanítványain végig tekintünk, azok nem szorítkoznak egy szűkebb területre. Tanítványai között találjuk jelenlegi közéletünknek számos kiváló vagy szereplő tényezőjét. Emlékezetből felsorolhatjuk pl. a következőket: Baross Gábor, Forster Gyula báró, Dr. Csarada János, Concilia Emil, Schöber Ernő, Dr. Csernoch János, Rátkay László, Matuska Alajos, Viola Imre, Vörös Sándor, Andrássy János, Forster Géza, Vesstróczy István, László Mihály, Plachy Bertalan, Kakass Kálmán, Reviczky Károly, Andrássy Mihály, Findura (Farkasfalvi) Imre, Kudora Károly, Magoss Sándor, Feichtinger Elek, Závody Albin, Klement Ferenc, Burány Gergely, Bundala Mihály, Polónyi Géza, Molnár István, Martonfalvay Zoltán, Czibulya (Czobor) László, Novoszád (Nyárasdy) János, Bellovits Imre, Tóth Károly, Helcz János, Pintér Sándor, Való Simon, Magurányi József, Kanter Károly, Futó Ferenc, Dr. Merényi Lajos, Helcz Ferenc, Mattyasóvszky Kálmán, Agárdy János, Simonyi Zsigmond, Krenedics Gyula, Sült József, stb., stb.

* * *

Vaszary Kolos esztergomi életét a sok derűs és kegyeletes mozgalom mellett egy borús esemény még is megzavarta. Az 1867—68-iki tanévben halt meg édes anyja. Épen a VI. osztályban történeti órán volt, midőn távíratot kapott. Felbontásakor egy pillanat alatt könnybe borult jóságos arca. Jegyzőkönyvét kezébe vette, felkelt, kezeivel csendet intve kiment s az órára nem is tért vissza. Az egész osztály részvéttel és meghatottan nézte a jelenetet. Eleinte nem tudták, hogy édes anyja halt meg. Mi baj lehet? kérdezte egyik is, másik is. Sejtették, de nem tudták biztosan. Csak később tudták meg az ismerős szülőktől, hogy csakugyan édes anyja halt meg. Hogy nem rejtegette az édes könnyeket, azon nincs mit csodálkozni, ha ismerjük az ő, azt lehet mondani, rajongó szeretetét édes anyja iránt. Ez a szeretet magyarázója annak is, hogy miért szereti annyira Keszthelyt. Ezt maga legszebben fejezte ki 1892. február 12-én, midőn szülővárosa küldöttségének ezen kegyeletes szavakat mondotta: „Hogyan feledhetném azt a helyet, ahol azok az ajkak porladoznak, amelyek engem imádkozni tanítottak.“ Érző vallásosságát is mélyen jellemzik ezen szavai.

A szent Miklósról nevezett keszthelyi temető kápolnájának bejárata közelében van egy jól gondozott egyszerű sírhalom egy ízléses, de szintén egészen egyszerű sírkereszttel, amelyen ez a fölírat olvasható:

„AZ ÉDES JÓ SZÜLŐK
VASZARY FERENCZ
ÉS
BAJNOK TERÉZIA
EMLÉKÉNEK A SZERETŐ FIÚ.“

Ezt a sírkövet mint győri igazgató csináltatta, de nem engedte mással kicseréltetni. A szegénysorsú szülők iránt való kegyeletnek — nézete szerint — ez a legmegfelelőbb.

IV.

Nyolc évig, 1861—1869-ig működött Vaszary Kolos Esztergomban. 1869-ben Kruesz Krizosztom főapát *Győrbe* helyezte át s augusztus elején vette át a főgimnázium igazgatását Taxner Veremund helyett, aki fejbaja miatt az igazgatói állást el se foglalta. Az új igazgatót megelőzte esztergomi jó hírneve, azért lelkes örömmel fogadta úgy a tanári kar, mint az ifjúság. Szelíd modora, szerető lelkülete még bensőbben fűzte csakhamar mindkettőt hozzája. Rövid idő alatt megnyeri a győri közönség rokonszenvét s elsimítja a múltból származott ellentéteket. Alatta a székház vezető szerepet visz s találkozója lesz nemcsak más intézetek tanárainak, hanem a társadalom elitjének is, melyet bizalomra hangoló egyénisége magához fűz. „Mi társai — írja egyik tanártársa, ma a szerzet egyik apátja — az ő lekötelező jóságát, melynél bajaink közt bizalommal keresünk és találunk menedéket, viszont meleg ragaszkodással viszonztuk s betegségeiben készséggel osztottuk meg köteles teendőit.” Hivatalos elfoglaltsága mellett, az ismeretterjesztő körökben felolvasásokat tart, a kir. jogakadémián 1874-ben a művelődéstörténeti tanszéket tölti be, az Orsolya-apácáknál éveken át tanítja a francia nyelvet s 1879-től tagja lett az állami tanítónőképző-intézet igazgató-taná-

csának, azonkívül Győr város autonomiai testületének. Győr társadalmi mozgalmaiban élénk részt vesz. Mikor Vas Gereben hamvait Bécsből visszahoztuk a hazai földre, a kerepesi-úti temetőbe, Győr városa egész ünnepélyességgel fogadta a hamvakat s a fogadó bizottságnak Vaszary Kolos egyik vezértényezője volt.

Igazgatósága alatt az intézet színvonala nagyban emelkedett. Az ifjúság személyes kezelése s a tanári kar ellenőrzése mellett 1870-ben újra életbe lépteti az 1818-ban alakult *diák-segélyző egyletet*, hogy az ifjak maguk is enyhítsék szűkölködő tanuló társaik inségét. Amíg az igazgatósága alatt megjelent értesítőkből az év tanügyi eseményeit lehetőleg röviden hozta, addig az önképzőkörrel szóló jelentést mindig bőven adta, még a tagoknak szakosztályok szerint való névsorát is közölte. Látszott, hogy milyen súlyt helyezett igazgató korában is az ifjúság ambiciózus önképzésére. A gimnáziumi szertárak neki köszönik gyarapodásukat s az értesítőkből éveken át közölte róluk a legnagyobb részletességgel a kimutatást. Alatta kétszer kultuszminiszteri látogatása is volt a győri gimnáziumnak. 1872. június 8-án Pauler Tivadar, 1873. október 12-én Trefort Ágoston látogatták meg az intézetet, akik a vett benyomások nyomán igen elismerően nyilatkoztak Vaszary Kolosról. Tanügyi érdemeinek elismeréseül kapta 1884-ben a Ferenc József rend lovagkeresztjét. A kitüntetésben is megmaradt a minden affektáció nélkül való szerény benediktinusnak. Beszélük, hogy mikor mellére tűzték az érdemjelet s ünnepélyt rendeztek ezen alkalomból tiszteletére a főgimnáz-

ziumban, végig hallgatta az óvációt, lendületes beszédet intézett az ifjúsághoz a kötelesség buzgó teljesítéséről, azután éljenzaj között kivonult a teremből s az érdemjelet a bence skapularéval szépen eltakarta . . .

Hogy milyen hatást hagyott Vaszary Kolos maga után Győrött, azt élénken bizonyította primási kinevezésekor győri búcsúja s ezen alkalommal a polgármesteri beszédnek következő szavai: „Főméltóságod tudományának minden felvillanását a közvetlenség világánál bámulhattuk s nemes szívének minden dobbanásánál érzelmeink felmelegedhettek, midőn a mindenki által kedvelt tanár az ifjúság szellemét a tudomány fényével világította meg, szívében pedig a haza- és emberszeretet nemes virágait fejlesztette, serényen ugyan, de szerényen munkálkodva ekép a haza boldog jövőjén; midőn a köztiszteltben és közszeretben részesülő polgár a közügyekben e város jóvoltára munkás részt vett ki magának.“

* * *

Vaszary Kolos igazgató korában már korántsem fejthet ki oly fokú tanári működést, mint Esztergomban. Mindössze 3 órája volt s vagy az V-ben, vagy a VIII-ban tanította a történelmet. Azután a nagy intézet adminisztrálása, pedagógiai színvonalának emelése minden idejét lekötötte.

Hogy Győrött milyen ragaszkodással vették körül tanítványai s mennyire örültek az ő történeti óráinak, arra nézve legyen szabad idéznem egyik jeles tanítványának, ma már a török nyelv szakavatott országos

hírű tudósának következő sorait: „Történeti anekdótákkal fűszerezve olyan jóízűen s könnyedén adta elé a dolgot, hogy néhány gyenge felfogású tanulót kivéve, a magyarázattal mind megtanultuk az előadott anyagot. Otthon nem igen kellett elővennünk a könyvet. Mindig igen pontosan kezdte meg az órát, de azért mindig rövid volt az idő. Feleléstől nála sohase félt a diák és ismeretlen volt az a diákos kifejezés: „drukk.“ Pedig ő nála igazán nem sejtette a felelő, hogy miről fogja kérdezni, a legutóbb magyarázott anyagból-e, vagy abból, amit két-három hónappal azelőtt adott elő. A szószerinti tanulást nem kívánta, pedig saját könyvét adta elő. A gyenge memóriájuakat egy-egy tréfás szóval segítette ki.“ Erre vonatkozólag Győrött történt meg a következő apróság: Egyik tanévben volt az V-ik osztályban egy gyöngye tehetségű fiú. Felhívta őt egy alkalommal Vaszary Kolos felelni. Azt kérdezte tőle: Ki volt az a Themistokles és micsoda nagy dolgot cselekedett? Rátérnek persze a görög-perzsa háborúra. Annyit valahogy megmondott a fiú, hogy Themistokles valami szigetnél verte meg a perzsákat. Faggatta őt Vaszary Kolos, hogy micsoda szigetnél? A diáknak azonban sehogy se jutott eszébe. Erre Vaszary Kolos ilyen formát mondott: Lásd, ha szalámi lett volna a sziget, meg is ették volna. Nagy derűlség közt nyögte ki erre a felelő Salamis szigetét.

* * *

Győri igazgatósága alatt az intézeti vezetés sokféle gondjához hozzájárult gyakori *betegsége* is.

Amily fokban keltett bámulatot értelmi ereje és léleknemessége, oly fokban gerjesztett aggodalmat egész-sége. Már gyermekkorában vézna és gyenge volt. Tanár korában a kávészínű télikabátot és a meleg főveget le nem tette addig, míg az idő határozottan fel nem melegedett. Nagy hajlandósága volt a torok- és gyomor-bajra; különösen az előbbire, azért iskolába me-net és jövet fekete selyemkendővel szokta bekötni a nyakát. Amily fázékony volt mindig testi szervezet tekintetében, ép oly meleg érzésű volt lélekben. Beteg-ségében óvatosan kurálta magát, fürdőkbe járt, és ime Isten úgy rendelkezett, hogy a gyöngé egészségű ember hosszú tanári és irodalmi fáradsága után ma már túl van a hetven éven és megérte arany-miséjét . . .

Betegsége tanítványainál mindenkor részvétet keltett. Nemcsak az igazgató iránt érzett tisztelet és szeretet keltette ezen részvétet tanítványainál, hanem mert az ő előadásának hiányát megsínylették. Néha hónapokig is helyettesítették s a helyettes persze más módszert köve-tett. Amíg Vaszary Kolos azt szerette, ha saját szavaival, önálló gondolkodása alapján mondja el a diák leckéjét, addig egyik-másik helyettes szószerint követelte meg a nagy anyagot s az eredmény természetesen kevés volt, mert csak máról-holnapra tanultak a diákok. „Nagy örömmel vártuk — írja egyik tanítványa — midőn érte-sültünk róla, hogy betegségéből felgyógyulva, újra át-veszi tantárgyát. Mindig kellett nála tudni mindent, de ez nem okozott nehézséget, mert játszva ment a tanulás.“

Győrött folytatta irodalmi munkásságát, sőt történeti bűvárkodásának java része ezen időre esik. A „Győr-megye és város egyetemes leírása“ című monografia számára megírta „*Pannonhalma helytörténeté*“-t. Ezen munkája nagyon közérdekű, mely vonzó előadásban állítja elénk a bencéseknek több százados hazafias és egyházi működését. Írói szerénységét jellemzően azonban, az ő korabeli bencések működéséről már nem szól. Ennek megítélését, mint mondja a monografia befejezésében, a házára bízza. Figyelemre méltó munkája még győri igazgatósága korából „*Adatok az 1825-iki országgyűlés történetéhez*“ című könyve, melyben Guzmics naplói nyomán vázolja az 1825-iki országgyűlés eseményeit. Majd megírja „*Adatok az 1830-iki országgyűlés történetéhez*“ című művét és újabb, számosabb adatokkal, mint a „Várnai csatá“-ban, az „*I. Ulászló magyar király esküszegése és a várnai veszedelem*“ hosszabb értekezését.

III.

A PANNONHALMI FŐAPÁT.

Salgó János proféciaja. — Főapáttá választása. — Szerzetének értesítője a királyhoz. — A rend kormányának átvétele. — Székfoglalója. — Apáttá avatása, beigtatása. — A zalavári apátság egyesítése. — Bencés középiskolai hittanár képesítés. — Tanárképzés. — Gazdasági reformjai. — Alkotásai a tanügy, az iskolák és a templomok körül. — Főhercegek Pannonhalmán. — A Ferenc József rend nagykeresztje. — Viszonya Győrmegyével. — Szerzett kiváltságok. — Közéleti szereplésének jellemvonásai.

VASZARY KOLOSSAL egy időben lakott Esztergomban *Salgó János* karkáplán, a későbbi nagysallói, elég korán elhunyt plébános, aki jó viszonyban lévén Vaszary Kolossal, mint esztergomi tanárnak megjövendölte, hogy főapát lesz belőle. Midőn főapát lett, akkor azt is megjósolta, hogy Magyarország primási székére fog jutni. Merész volt a második jövendölés, mert ha természetesnek tűnik is fel, hogy a rend kiváló és közszeretetten élő tagja a főapáti székre jusson, sőt még természetesebbnek látszott, hogy 900 év előtt sz. István Asztrikot Pannonhalmáról hozta Esztergomba, — az már valóban rendkívüli előérzés volt, hogy két lusztrum hiján 900 év multán, szent István utódja újra Pannonhalmáról fogja kinevezni Magyarország első főpapját. Salgó előérzete mindkét pontjában teljesült. Vaszary Kolos először Kruesz Krizosztom örökébe lépett.

Kruesz Krizosztom főapát 1885. január 11-én meghalt. A főapátválasztó rendi káptalant 1885. április 8- és 9-ére hirdették ki. A felség királyi biztosnak *Zalka János* győri püspököt küldte ki. A rend szokás szerint három jelöltet választ, kiket a király elé terjesztenek s ő felsége a három közül kinevezi a főapátot. A rendnek minden ünnepélyes fogadalmat tett tagja választó, a szavazást titkosan és személyesen gyakorolják, csak fontos okból per procuratorem. A mostani választásnál 142 szavazó volt s az abszolút többséghez tehát 72 szavazat kellett. A szavazás eredménye következő volt:

Az 1-ső helyen jelölték *Vaszary Kolost* 72, a 2-ik helyen *Roszmanith Richardot* 81, a 3-ik helyen *Füssy Tamást* 74 szavazattal. A felség rendszerint az első helyen jelöltet szokta kinevezni s a kinevezés április 28-án *Vaszary Kolos* személyében csakugyan megtörtént. Hogy a rend választása milyen férfiúra esett, azt legszebben igazolja azon *értesítvény*, amelyet a rendi káptalan az ő Felségéhez intézett felterjesztésben róla adott, mely szószerint így szólt:

„Vaszary Kolos Ferenc, szent Benedek-rendi áldozár, győri házfőnök és főgimn. igazgató, a Ferencz József-rend lovagja, a magyar történelmi és országos középiskolai tanáregyesület rendes tagja, Győr-városi képviselő és a győri kath. önkormányzati választmánynak és iskolaszéknek tagja, a női állami praeparandiának igazgató tagja, okleveles főgimnáziumi tanár, 53 éves.

Született Keszthelyen, Zalamegyében, 1832. február 12-én, hol a 6 osztályu gimn. tanfolyamot jeles eredménnyel bevégezvén, 1847-ben, szept. 15-én a szt. Benedek-rend növendékei közé fölvetetett. Mint ilyen végezte a philosophiai tanfolyamot Győrött a rend belső tanintézetében, a theologiait pedig Pannonhalmán. A

tanulmányaiban és papnövendéki minőségében egyaránt kitűnő ifjú világos jeleit adván ez idő alatt a rendbe való hivatottságának, 1854-ben, jun. 6-án az ünnepélyes fogadalom letétele által a rend tagjai közé fölvétetett. Ugyan ezen évben Komáromban megkezdí gimnáziumi tanári működését, mely idő alatt 1855-ben, máj. 26-án áldozárrá szenteltetett. 1856-ban Komáromból Pápára tétetett át, a mely tanszéket 1861-ben a rendfőnök intézkedése folytán az esztergomival cserélte fel, hol 1867-ben az akkor már kötelező állami tanári vizsgát is letévén, 1869-ig mint főgimnáziumi tanár működött. A közkedveltségű rendtárs, a példás szerzetes, az irodalom terén már ekkor szép nevű tudós, a tanítványai által különösen tisztelt és szeretett tanár 1869-ben győri házfőnökké és főgimnáziumi igazgatóvá neveztetett ki, a mely állásban működik egész a jelenig. Ugyan ezen állásában 1874-ben a győri akadémiában a műveltség-történelmet is előadta. — Vaszary Kolos ez idő óta a rendnek köztiszteletben álló és sok tekintetben kimagasló alakja volt. Irodalmi működése már pápai tanárkodásának ideje alatt veszi kezdetét az ifjúságnak szánt és szívet nemesítő dolgozataival. Mint szaktanár több hézagot pótló és számos intézetben elterjedt tankönyvet készített; újabb időben pedig több önálló kutatáson alapuló magyar történelmi dolgozat jelent meg tőle. Nyilvános szereplésében gyakran feltűnt mint kitűnő egyházi és politikai szónok; a nemes hév, mely a különben oly nyugodt, szerény megjelenésű alakot áthatja, vonzó hatással volt mindig környezetére. Mint veszprémmegyei, később Győr-városi képviselő a közügyekben élénk részt vett és ezen utóbbi tisztségben, nem különben Győr városának több kulturai egyesületeiben jelenleg is közelismeréssel működik. Különösen kiemelkedik azonban ő mint szerzetes-pap, mint tanár és rendtárs. A fegyelmet atyai szívvél gyakorolja; alapos készülségét ragyogó előadással tolmácsolja, gyakorlati téren igazságszeretettel párosult bölcs ítélő erőt tanusít. Rendtársai szeretete mindig féltékeny kincse volt és viszont ezek szívjólságát egyhangulag magasztalják. Több ízben, mint a kormány által megbízott helyettes főigazgató is működött; legújában pedig az ifjúság nevelése körül kifejtett érdemei a legmagasabb elismerésben részesültek, fölékesítettván 1884-ben a Ferencz József-rend lovagkeresztjével. Beszél: magyarul, németül, latinul és franciául.“

1885. év május 11-én érkezett már mint főapát Győrből Pannonhalmára. Kis-Megyerén fogadta az új főapátot Győrmegeye törvényhatósági bizottsága és a pannonhalmi rendtársak üdvözlő küldöttsége. Sz.-Márton község határától harangzugás és mozsarazás mellett díszbandérium kísérte a községbe felállított díszkapuig, hol a község üdvözlét fogadta, majd a községi templomba s innét a főmonostorba vonulva, az egybegyűlt rendtársak ünnepélyes egyházi fogadtatásban részesítették, kik először a székesegyházba, majd lakosztályába kísérték.

Pannonhalmán első tette is a közjótékonyság terén való áldozat volt. Midőn Sz.-Márton község előljáróságának tisztelgését fogadta, a főapátsági elkülönített egyházkerület ezen anyaközségének kegyeletét azzal viszonzotta, hogy írói tiszteletdíjait, melyeket tankönyvei egyes újabb kiadásai után egyik budapesti könyvkiadótól kapott s megtakarított, odaajándékozta a községnek iskolai célokra.

1885. május 14-én vette át a rend kormányzását. Székfoglalóját a főmonostori konvent előtt tartotta. Ez a beszéd az egyszerűség, őszinteség keresetlen megnyilatkozása volt s a nemes ambíció mellett a rendért élő szeretet melege ömlött el rajta. A sz. Szűz oltalmába helyezetten veszi át a rend kormányzását; hűséget, hódolatot fogad az egyház fejének és a királynak, tiszteletet a törvényes kormánynak, odaadó szeretetet rendjének. Megdicsőítve elődjének kegyeletes emlékét, megköszönve a főmonostori perjelnek és konventnek a szék-

üresedés idején a rend kormányzását, alázatosan, szerényen, de azért munkakedvre edzetten tárta fel rendfőnöki programját:

Ezek után áttérve viszonyainkra, ünnepélyesen kijelentem, hogy tisztelnem egyedüli irányítója a szent szerzet üdve lesz, ez irányból sem barátság, sem vérrokonság, sem külbefolyás, szóval semmiféle tekintély eltántorítani nem fog. Ünnepélyesen kijelentem, hogy tűrni, szenvedni, nélkülözni kész leszek, csak szeretett rendtársaim legyenek boldogok; ünnepélyesen kijelentem, hogy a sebeket, — mert ezek is vannak és félő, hogy mindig lesznek, — a szeretet enyhítő balzsamával igyekszem ugyan gyógyítani, de a hol e móddal nem boldogulok, az erősebb, a legerősebb műtétől sem riadok vissza.

Főtisztelendő Konvent! Élénken érzem és annak teljes tudatában foglalom el a főapáti állást, hogy ez nem kényelmi, hanem szakadatlan munkássággal és súlyos felelősséggel összekötött kötelességkör; élénken vágyom magasra emelni, vagy legalább föntartani a rendet azon színvonalon, a melyre nagyérdemű elődöm a nemzet közvéleménye előtt, félreismerhetetlenül emelte, de gyöngeségem érzetében arról vagyok meggyőződve, hogy a főapáti állás sokoldalú követelményeinek egymagam megfelelni képes nem leszek. Ha erre törekedném, a lehetetlenségre vállalkoznám, a rengeteg sok részlet közepette igen könnyen letérhetnék a következetesség útjáról, elveszteném a szem elől nem téveszthető egységes irányt; időmet sok magukban véve tán figyelemre méltó apróságokra vesztegetném el, s kevés időm maradna a legfontosabb ügyek kellő és beható megfontolására. — A dolog természeténél fogva vannak oly ügyek, melyeknek elintézését a főapát kezéből ki nem eresztheti. Ide tartoznak, eltekintve a főapáti méltósághoz kötött egyházi teendőktől, például a szerzet tagjainak személyes ügyei s a legfőbb külképviselet, valamint a kezdeményezés stádiumában levő kényesebb és nyilvánosságra, hivatalos tárgyalás előtt nem hozható ügyek. De oly ügyekben, melyek a szerzet — úgyszólván — rendes igazgatásának s ügyfolyamának, vagy a rendtagok által teendő indítványoknak tárgyait képezik, célszerűnek vélem a munka felosztást a főmonostori konvent összes tagjainak igénybe vételével egyes bizottságok létesítése által,

melynek tagjai elnököt és előadót maguk választva, először a bizottságban tárgyalják a hozzájuk áttett ügyet s azután hoznák a plenumba — a konvent elé.

E bizottságokat, érintetlenül hagyva a főapáti helynök, a dékán, az újoncmester, valamint a központi kormány és jószágkormányzók eddigi hatáskörét, a következőkben vélném csoportosítani:

I. A gimnázialis tanügy, az ide vonatkozó építkezés, tandíj-kezelés, könyvek — tanszerek beszerzése, stb.; a tanárképzés.

II. A plebániai és népiskolai ügyek.

III. A szerzet összes számadási ügyei, a pénztárak ellenőrzése.

IV. Kérvények, segélyezések és egyéb folyó ügyek.

Ezekon kívül a szerzet alapszabályainak értelmében a főmonostori perjel állását a maga jelentőségébe és alapszabályszerű jogkörébe visszahelyezendőnek vélem. Legyen a főmonostori perjel közvetítő a szerzet és a főapát közt, ápolja és tartsa fenn zavartalanul a köztük szükséges egyetértést a szt. szerzet javára.

Ha idővel szükségesnek bizonyulna, betölteni szándékozom a főapáti titkári állást is, de úgy, hogy az ne csak üres cím legyen, hanem segédkezzék a főapátnak fenntartott oly teendőiben, melyeknek teljesítését reá bízni célszerűnek véli.

Végül megemlítem, hogy a szt. szerzet vagyonát, melytől annak szellemi munkássága is függ, a lehető leglelküismeretesebben kezelendém, s minden általam teendő kiadásról hűn, pontosan számolni fogok.

Lelkemben visszhangzanak és örökre visszhangzani fognak első megjelenésem alkalmával a székesegyházban hallott „Te Deum” utolsó szavai: „In Te Domine — speravi, non confundar in aeternum.”

És most ismétlem az első megjelenésemkor mondott szavaimat: „Hoztam kedves Rendtársaimnak igaz, tiszta, testvéri szeretetet, esedezem: viszonzózzák.”

A főapáti titkári állást csakugyan betöltötte. Első titkára dr. Haudek Ágoston volt, kinek utódja Rómába menetele után, dr. Kohl Medárd lett. Mindketten, mint hű őrtálló katonák vették körül főpapjukat s mint tudo-

mánnyal, erénnyel működő férfiak, főpapjuknak teljes bizalmát birták.

Amint a rend kormányát elfoglalta, már május 18-án vizitálni indult a rendi székházakba. A szerzetek életében fontos egy ilyen rendfőnöki vizitáció. Demokratikus hajtása a szerzetesi szellemnek. Minden rendtag előadhatja ügyét-baját, óhaját tolmácsolhatja; a rend feje mindenkit meg szokott hallgatni, meglátogatja szobáikban az összes rendtagokat, mint társait s ilyen vizitációk eredményéről rendszeren a rendi káptalanon számolnak be. Vaszary Kolos mindjárt első látogatásával megnyerte még azon rendtársak rokonszenvét, fiúi ragaszkodását is, akik nem szavaztak rá. Nem mint úr, nem mint főpap, hanem mint testvér jött, s ahol rendfőnöki tisztéből kifolyólag kellett érvényesülnie, ott is az atya, nem pedig a hatalom nevében beszélt és tett. Az 1885-iki nyarat a rend ügyeinek tanulmányozásával töltötte. Ahol 200 tagból álló személyzet, 6 gimnázium, 25 plébánia, 75 filia, 45 templom és kápolna, 35 kegyurasági község 41.950 lélekkel, számos uradalom tartozik a rend fejének joghatósága alá, ott óriási felelősség, gond nyugszik a rendfőnök lelkén. Amíg Vaszary Kolos mindennel meg nem ismerkedett, addig nem is benedikáltatta magát apáttá. Csak miután tisztában volt felelősségének súlyával, határozta el magát e lépésre. Zalka János, győri püspök 1885. év szeptember 20-án a győri püspöki kápolnában benedikálta apáttá, Vaszary Kolos kívánságára egész csöndben, sőt mondhatni titokban. Apáttá avatásának emlékére templomok, iskolák, egyletek céljaira s a sze-

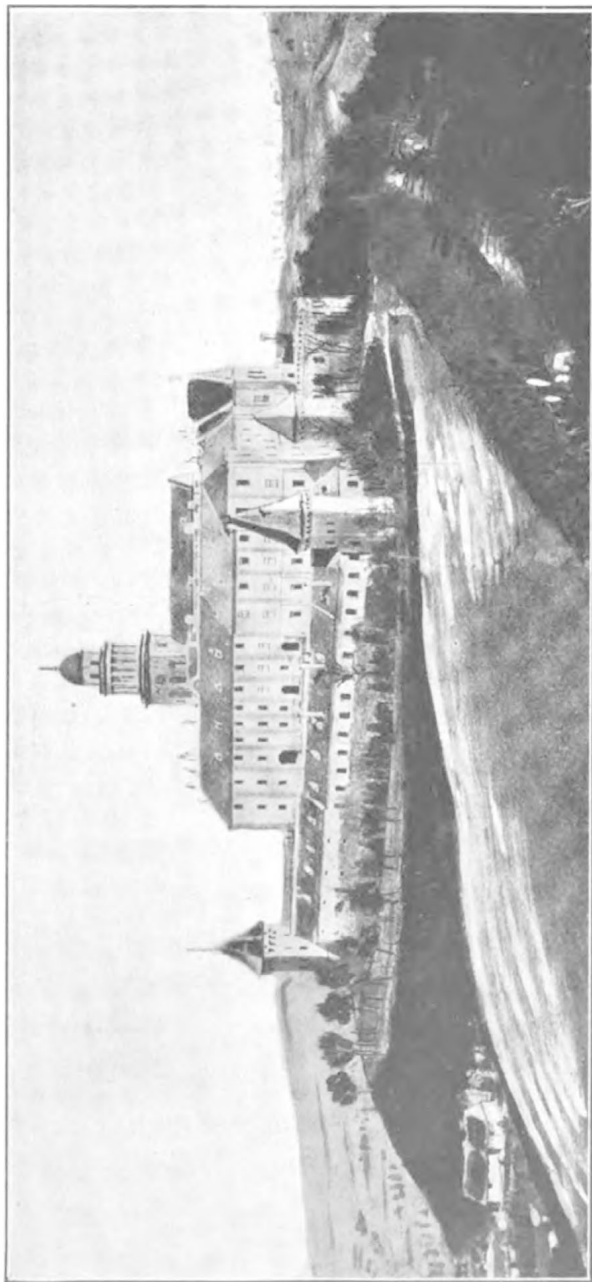
gények felsegélyezésére 21.000 forintot adományozott. Szeptember 21-én igtatták be ünnepélyesen főapáti méltóságába s ezen időtől kezdte meg főpásztori joghatóságát a főapátság elkülönített egyházterületén. Beigtatása alkalmából üdvözölte őt többek közt Bartolini biboros, a sz. Benedek-rend akkori protektora.

* * *

Az elkülönített egyházterület híveihez 1885. november 1-én bocsátotta ki első főpásztori körlevelét. Egyben elhatározta, hogy a rend életében előforduló közérdekű mozzanatokot, hiteles tájékoztatásul *körlevelekben* fogja közölni s abban nemcsak az általános érdekű rendi dolgokat közölte, hanem tekintettel a lelkipásztorkodás terén működőkre, helyet foglaltak azokban a lelkipásztorkodásra és népnevelésre vonatkozó intézkedések és rendeletek is.

Főapáti működéséhez az alkotások egész sora fűződik.

Alatta egyesítettett az eddig különálló *zalavári* benecs apátság a pannonhalmi főapátsággal. Az egyesítés úgy egyházfegyelmi mint anyagi szempontból üdvös volt. Az egyesülést Trefort, vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdeményezte. A pannonhalmi sz. Benedek-rend azon kötelességgel vette át a testvér apátságot, hogy jövedelmeiből egy új főgimnáziumot fog föntartani. Addig is, míg ez létesülhet, az eddig fizetett 10.000 forint helyett egy főgimnázium föntartási költségeire 20.000 forintot fizet a vallás-alapba. Az egyesüléssel egyben

A szent Benedek-rendiek annonhalmi monostora.

biztosította a főapátoknak azon jogot, hogy a zalavári apátokat kinevezheti, akik azután legfelsőbb jóváhagyásra ő Felsége elé terjesztetnek azon célból, hogy apátságukat elfoglalhassák.

Miután az 1883. évi XXX. t.-c. értelmében, a szerzetnek gimnáziumban működő tagjai az állami tanárképesítő vizsgálatot tartoztak letenni, ezen kötelezettségre 1885. évi decemberben felhívja az illetékes rendtársak figyelmét, egyben behozta a középiskolai vallástan tanítására való képesítést is s e célból a rendben megalakította a vizsgáló bizottságot, úgy hogy az működését 1886-ban meg is kezdhette. A mai *tanárképzőt* ő reformálta Pannonhalmán. Máshol is képeztetett rendtagokat: Budapesten, Innsbruckban. A privátát eltörölte, kárpótlásul azonban *szellemi művelődés* címén, az iskolai és a polgári év végén tekintélyes összeget utalványozott minden tanár-rendtagnak.

A pannonhalmi főiskola számára 1886-ban természettudományi muzeumot létesített, a főiskola megüresedett tanári katedráit, a budapesti egyetemen végzett rendtársakkal töltötte be s a theologiai tanítás rendjét revideáltatta.

* * *

A főapátsági gazdaságok kezelésére s a tisztek díjazására is külön szabályzatot adott ki. Már Kruesz főapát nyíltan kimondotta, hogy a rendben szokásos gazdasági s kezelési rendszer nem válik a szerzet vagyoni állapotának emelkedésére s csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehetett a gazdasági egyensúlyt föntartani. A 80-as évek-

ben bekövetkezett gabona-áresésben a jövedelem nagyon megcsappant, úgy hogy a beruházásokat is alig lehetett fedezni. Amit Kruesz Krizosztom tervezett, azt Vaszary Kolos kivitte. Főapátságának második évében kiadta a *gazdaságok kezelésére és a tisztek díjazására* vonatkozó utasításait. Bejárta a rend összes birtokait, gazdasági szakmunkákat tanulmányozott. Nem restelt a kémiából különórákat venni s így az elméletet közvetlen tapasztalatokkal gazdagítva, elrendelte a következőket:

„A külterjes gazdálkodásból minél előbb át kell mennünk a belterjes (intenzív) gazdálkodásra.

Hogy az alacsony gabonaárak következtében beállott jövedelem-kevesletet eltüntethessük, minden törekvésünknek oda kell irányulnia, miszerint ugyanazon földből többet, ha lehet még egyszer annyit produkálhassunk, amit csak sok és jó trágyával eszközölhetünk. Ez okból első teendő a réti és mesterséges takarmányok termesztésének fokozása; ott ahol a szálas takarmány termesztés nem fokozható, de a talaj és népesedési viszonyok (napszám) megfelelők, gumós növények termesztését kell nagyobb területeken, kiterjedtebb mértékben üzni.“

„A *kezelési rendszert* már a jövő gazdasági évben megváltoztatom teljesen, s a *száztóli rendszer elvét* alkalmazom a tiszti kezelésre.

Az eddig dívott rendszer mellett a gazdatiszt a *termésből*, tehát a bruttó jövedelemből kapott bizonyos jutalékot szorgalmi díj címén; az új rendszer mellett, rendszeresített tisztességes fizetésén fölül, az *üzleti haszonból* kap bizonyos részt, százalékot.

Az eddigi rendszer mellett a jutalom nem állott arányban a gazdatiszt szorgalmával; mert egyforma szorgalom kifejtése mellett kevesebb jutalomban részesült az, akinek esetleg rosszabb minőségű talajon kellett működnie.

De nem állott arányban a haszonnal sem, amely munkálkodásából a szerzetre háromolt. A gazdatisztnek csak az feküdt érdekében, hogy minél többet termeljen; de hogy a termelés mennyibe kerül, az teljesen közönyös volt reá nézve, s ebből fejthető meg azon jelenség, hogy nálunk a kezelési költség oly roppant nagy, sőt vannak gazdaságok, amelyekben a termelés költségei fölülmulják a termés értékét s még ezen esetben is kapott a tiszt szorgalmi díjat egyenesen tőkénkből.

A száztóli rendszer elve szerint megállapítatik bizonyos minimális jövedelem, a melyet a gazdaságnak a benne fekvő alap és forgatott tőkék kamatjakép be kell hoznia; az ezen fölül elért jövedelmi többlet tekintetik üzleti haszonnak, s csakis ebben részesül a kezelő gazdatiszt és az összes cselédség bizonyos (pl. 25—30%) százalék szerint.

Igy vált lehetővé, hogy 6 éves főapátsága alatt Tarjánban, Varsányban, Deákiban, Láriban, Tömördön, Ölbön, Tényőn, Sz.-Mártonban hizlalók, istállók egymásután emelkedtek. Legelők, rétek feltörettek; a fásítás, szőlőültetés fokozottan terjedt.

A Balaton-egylet az ő elnöklete alatt tartott Pannonhalmán 1886. decemberben értekezletet egy második

gőzhajó ügyében, amely létesült is. Ugyancsak az ő közbenjárására állíttatott fel a távíró Győr és Pannonhalma között.

Elég érezhető volt főapátsága alatt a rendre nézve a kegyúri teher.

A főmonostor kegyurasága alá tartozó *templomok* közül a *bársonyosi* templom szentélye újjáalakíttatott s új oltárképpel, az Immaculata képével díszítettett; a *kőszegi* templom homlokzata új alakot nyert; a *véneki* templom egészben csinosíttatott. A pannonhalmi *székesegyház*, a *soproni* és *tényői* templomok számára új paramentumokat szerzett be. Az összes gimnáziumok taneszközeit, könyvtárait, muzeumait jelentékenyen gyarapította.

Ezenkívül a kegyúri rovatot terhelték: a *főmonostor* bejáratánál épült lépcsőház, a keresztfolyosó egyik szárnyának restaurálása, a házi távirda s a főmonostort a mezővárossal összekötő telefon; a *kőszegi* és *soproni* székházakban, valamint a *varsányi* lelkészlak udvarán történt tetemesebb átalakítások, illetve új építkezések, valamint a *tárkányi* plebánia beltelkén eszközölt újjáalakítások.

Újjáépíttette a *tényői* templomot, restauráltatta fokozatosan a *soproni* templomot. Egészen új templomot építtetett *Radán*.

Legnagyobb alkotása a győri főgimnázium célszerűtlen s már szűkké vált épületének mintegy 120 ezer forintnyi költséggel való fölépítése. Manap a győri főgimnázium gyönyörű épülete a városnak s úgy célszerű-

ségi, mint egészségügyi s felszerelési tekintetben mintaintézet.

1889-ben a *tihányi* apátsági templomot restauráltatja, Tömördön iskolát emel, Győr-Sz.-lvánban óvodát és leányiskolát alapít szerzetes-nővérek vezetése alatt s megáldását maga végzi 1889. szeptember 29-én. Zala-apátiban szintén apácák gondjaira bízott leányiskolát építtet és felszereli. Állandóan segélyezte a keszthelyi Sz. Vince apácák zárdáját s csakis az ő segélyének köszönhető, hogy csekély alapja mellett fennállhatott.

Ezeknél is nagyobb építkezéseket és költségesebb beruházásokat eszközölt 1889-ben Balaton-Füred emelése érdekében, amely a rend tulajdona. Évtizedek mulasztásait tette ezzel jóvá s manap Balaton-Füred, mint fürdőhely, kényelem tekintetében az elsőrendű fürdők közé tartozik. Vaszary Kolos maga is annyira megkedvelte Balaton-Füredet, hogy állandóan ott töltötte a nyarat. Villát építtetett és szemmel láthatólag használt egészsége helyreállításának a Balaton vize. Nemcsak a szerzetbe való felvétele kötötték őt Füredhez, hanem megrongált egészségének helyreállítása is. A hála tehát egy lelki és egy testi erővel vonzotta Füredhez.

* * *

Emlékezetes napok Vaszary Kolos életében az 1890. július 20—23-ig terjedő napok. József főherceg mind a két fiát, József és László főhercegeket, a győri bencés gimnáziumba íratta be magántanulónak. Alcsuton külön bencés tanárt, Malatin Gotthárdot alkalmazta fiai mellett.

A főhercegek alcsuthi vizsgálatára rendszeren az egész tanári kar hivatalos szokott lenni. Az érettségire azonban maga a főhercegi család jött Pannonhalmára. A jelzett napokon tette le József Ágost főherceg az érettségét, fenséges szülőinek jelenlétében, Vaszary Kolos főapátnak mint miniszteri biztosnak elnöklete alatt. Ennek, valamint annak emlékére, hogy a főherceg mind a 8 gimnáziumi osztályból a bencéseknél vizsgázott, a pannonhalmi egyházmegyei tanítók fiainak Kruesz főapáttól erre a célra szánt 8000 forintos alapítványát József Ágost főherceg nevére nevezte el. Megható azon beszéd, melylyel mint a főapát főhercegi tanítványától elbúcsúzott. Egész pedagógiai szózat, méltó, hogy mindenki megszívlelje. A búcsú-beszéd így hangzott:

„Engedjék meg Fenségtek, hogy én is, ki nyolc éven át láttam növekedni testben-lélekben József Ágost Ő Fenségét, ez ünnepélyes alkalommal felszólalhassak.

Ma kérdezői tiszttem, mellyel Fenségtek legmagasabb és boldogító kegye megbízott, véget ér, és bár örökre fenmarad annak a törhetlen hűségnek, annak a legmélyebb hódolattal párosult őszinte tiszteletnek és szeretetnek erős kapcsa, mely engem a Fenséges főhercegi család mindegyik tagjához fűz; de megszakad az a gyengéd kötelék, mely tanárt és tanítványt összeköt s mely engem eddigelé József Ágost Ő Fenségéhez csatolt.

A búcsú órájában eszembe jutnak egy idős harcosnak a küzdőtérre lépő fiatal katonához intézett eme szavai: esto vir, légy férfiú; esto vir a szónak azon teljes értelmében: qui habet virtutem; *mert lehet valaki rendkívüli észtehetségű, de azért közönséges lelkű; lehet valaki gazdag értelmi tervekben, de szegény a szív nemes érzelmeiben.* Nem erre vonatkozólag intézem Fenségedhez az említett búcsúszavakat; abban ugyanis bizonyos vagyok, hogy a lelkület, a jellem tekintetében Fenséged a vir fogalmának meg fog felelni; hisz azon, előttünk ideális alakokat, a Fenséges

szülőket és testvéreket naponkint színről-színre láthatta, ezeknek erényeit tettekben úgy, mint szavakban nyilvánulni naponkint tapasztalhatta Fenséged és bár távol a szülői háztól, időközönként mégis megcsókolhatja azokat a szülői áldó kezeket, melyek vezették; hallhatja azokat az áldó ajkakat, melyek tanították; időközönként megpihenhet azokon a hőn dobogó szülői és testvéri édes szíveken, melyek oly bensőn szeretik és fogják szeretni a jövőben is.

Búcsú-, illetve kérő szavaim Fenséged tanulói időszakának végén, új pályájára vonatkoznak, melynek kezdetén Fenséged is úgy van, mint azon vándor, kinek útja eleje virágokkal van behintve, és emiatt nem látja a fáradalmak, a kísértetek és szenvedések erdejét, melyen pedig keresztül kellend hatolnia; *mert nincs ember, bármily magas állású, ki fájdalmat nem érzett, nincs, ki könnyeket ne hullatott volna.* Az az űr, ki Fenséged ajtaja előtt álland, nem fogja Fenségedet a szenvedésektől megvédeni. A fájdalom ily óráiban emlékezzék meg Fenséged búcsúszavaimról: esto vir, legyen erős férfiú; enyhítse fájdalmát azon vigasztaló tudat, hogy nemcsak a Fenséges család, hanem ezt a Fenséges családot egész odaadással és hódolattal tisztelő és szerető egész nemzet vesz részt Fenséged bánatában, mely annál kisebb, mennél többen viselik, valamint részt vesz örömeiben, mely annál nagyobb, mennél többen érzik.

Esedezem: tartson meg Fenséged bennünket eddig tapasztalt magas kegyében, kik kérni fogjuk a jó Istent, hogy Fenségedet Fenséges családjá és hazánk örömére, boldogítására, menten minden lelki, testi bajtól soká, igen soká éltesse.“

Még két főhercegi látogatója volt 6 éves főapát-sága alatt. 1887-ben Jenő főherceg, aki mint huszártiszt a szomszédos helységek egyikében állomásozott és innen rándult át Pannonhalmára. 1890. szeptemberben, a hadgyakorlatok alkalmából Ferenc Ferdinánd főherceget látta vendégül.

A pécsi bazilika felszentelése előtt, 1891. júniusban nagy kitüntetésben részesült. Ekkor kapta a Ferenc

József-rend nagykeresztjét. Épen Keszthelyen a premon-
treiek vendége volt, mikor kitüntetéséről a hivatalos
értesítést vette. A kitüntetés átvételére Budapestre kellett
volna utaznia. Nem akart menni. Most tűnt ki, mennyire
idegenkedik a kitüntetésektől. Igen, de a pécsi bazilika fel-
szentelésénél jelen kellett lennie s a király előtt csak ezen
rendjellel jelenhetett meg. Végre is a bencések jogtanácsosa,
Ziskay Antal június 14-én, az éjjeli vonattal hozta meg
a rendjelet. A rendjel megköszönésére azonban mégis
csak fel kellett utaznia Bécsbe, a Felséghez. Bécsből
Budapestre s innen a bazilika felszentelésére Pécsre
utazott. Ezen utazásai alkalmával hozták a lapok nevét,
mint primásét, először kombinációba. Tényleg azonban
erről ez időben szó sem volt, az utazások a rendjellel
voltak összefüggésben.

* * *

Kitüntetése egyúttal legfelsőbb elismerése volt az ő
főapáti sikeres működésének. Nem volt irigylendő hely-
zete, oly nagy elődnek, mint Kruesznek, közvetlen utódja
lenni. Egyénisége, az emberekkel való szerény bánás-
módja azonban még azt a disszonanciát is áthidalta,
ami véletlenségből, anélkül, hogy az előző főapáton
múlott volna, főképen a politikai személy-kérdés félre-
értése miatt, Kruesz utolsó évében, az 1884-iki péri
követválasztás alkalmából a rend és a megye között
fönmaradt. — Ezt a félreértést Vaszary mint főapát
teljesen megszüntette, úgy hogy addig soha sem volt oly
meleg viszony a megye és a főapátság között, mint ő
alatta. A megye notabilitásai, élén Batthyányi Lajos gróf

főispánnal többszörte a legnagyobb kegyelettel és örömmel tartózkodtak a főmonostor falai között. Az ellentétek kiegyenlítésére szerencsés természettel birt mindenkor Vaszary Kolos. Minden, a mit mond, szívből jó és a szívhez szól. Mint minden igaz ember: igénytelen és szerény. A bajnak elejét szereti venni s a felesküdt zászlóhoz utolsó lehelletig hű és becsületes harcos. Ezen vonások képezik hatásának titkát.

A főapáti méltóság emelésére kiváltságos engedélyeket is szerzett esetről-esetre. Előbb említettük a zalavári apát kinevezési jogot. Bár ez egyházi szempontból s a főapátok korábbi kiváltságai tekintetében természetesnek látszik, mégis, ha figyelembe vesszük, hogy a jelen korban az állami hatalom még közvetett úton sem igen szokott belemenni az egyháznak osztott új kiváltságok támogatásába, a főkegyúri jogot pedig a kormány gyakorolja, — úgy ezen jog biztosítása más színben tűnik fel s vívmánynak minősíthető. Ugyancsak ő szerezte meg a főapátnak, mint főpásztornak, a violaszínű Zuchetum viselési jogot.

A szereplést sohase kereste se mint tanár, se mint igazgató, annál kevésbbé mint főapát. Egész életében a csendes, visszavonuló életet kedvelte. Szerette dolgozószobáját s csak akkor hagyta el, ha a szeretet vagy kötelesség szava parancsolta. A fiszharmonium egyetlen szórakoztató eszköze, meg a kanári madarak. Lakosztálya szigorú egyszerűsége által tűnt ki mindig. A csendben végzett munkát amikor csak tehette, elébe tette a nyilvános szereplésnek s testvéri körben óhajtotta napjait el-

tölteni. E szerénysége, mely olyan, mint a bokor homályát kereső ibolya, imponáló módon hatott az emberekre ebben az önző korban. És ez a megfajtóje, hogy nem ő, hanem őt kereste fel a közélet. A közbizalomnak osztályosává lesz; ez a közbizalom szólítja ki őt szorosabb hívatása köréből mint tanárt és igazgatót, majd ez viszi őt a nyilvános élet útján egész a primási méltóságig. Hiába akar visszavonulni, fölkeresik őt még a magányosság szentélyében is. Mindezek láttára, bizonyára megszállta őt azon enyhítő balzsamot nyújtó gondolat: *Infirma mundi elegit Deus* Vallásos lelke e gondolatban meg tudott nyugodni és azért meghajolt az isteni gondviselés végzései előtt másodszor is, midőn Salgó János előérzete újból és hatványozottabb módon teljesült . . .

IV.

MAGYARORSZÁG HERCEGPRIMÁSA.

I. A „Pax“ jegyében.

Simor János halála. — Egyházpolitikai helyzet. — Hercegprimássá való kinevezése. — A kinevezés jelentősége. — Kánoni eljárás a Nunciusnál, esküdtétele a király előtt. — Főpásztori fogadalma az esztergomi főkaptalan előtt. — Bucsúja szent Benedek rendjétől. — Római kitüntetése. — Az érseki szék jogainak átvétele, püspökké szentelése. — A budapesti tartózkodás kötelezettsége. — Főpásztori hivatalának megkezdése. — Szónoki jellemzése. — Első nyilvános fellépése a Sz.-István-Társulat 1892-ki közgyűlésén. — Nyilatkozata az aktuális egyházpolitikai kérdésekről. — Koronázó jubileumi beszéde. — Első politikai beszéde s jelentősége.

AZ IFJÚKOR gondtalan és ép azért boldog évei gyorsan eltűnnek, a férfikor ereje az élet küzdelmében megtörik s öreg korában az ember többnyire éldegél csak, mint ősszel a leveleitől megfosztott fa.“ Ezen szavakat intézte Vaszary Kolos 1896-ban a keszthelyi templom felszentelése alkalmából a város küldöttségéhez. A nyilatkozatból az öregkorra vonatkozó azért érdekel bennünket különösen, mert ime, az őszhöz hasonló korában neki nem az éldegélés, hanem a magyar apostoli királyság és a szent korona mellett, az ősi intézmények legfönségesebbike, a magyar primási méltóság jutott osztályrészül.

1891. január 23-án szólította magához az Úr, csaknem negyedszázados primásság után a nagy Simor Jánost. Gyászba borult az egész ország. A fejedelemtől az utolsó pörig érezte mindenki, hogy a magyar primások egyik legnagyobbika húnyt el, a kiről méltán mondotta *utóda* az esztergomi főkáptalan üdvözlésére adott válaszában: „Elragadtatott az anyaszentegyháztól, melynek legfénylőbb világossága, a hazától, melynek hűséges fia, az országtól, melynek szilárd oszlopa volt.“ Közpályájának hajnalától egész a lenyugvásig, serényen haladt az isteni Gondviseléstől kitűzött úton. Egyedül egyháza és hazája javáért élvén, az igazi világosság szövétneke gyanánt lobogott és nevét örök időkre beírta a történelem nemtője, az „élet mesterei“-nek nagy alakjai mellé.

Halála nemcsak kiváló egyénisége és nagy érdemei, de még inkább nagy veszteségnek tűnt fel azon súlyos egyházpolitikai helyzet miatt, mely életének utolsó évében a katolikus egyházra ráborult s halála idején éppen élére állított volt. Amire Magyarország újabb történetében nem igen találunk esetet, az egyház és állam között, a vegyes házasságból származó gyermekek *elkereszteléséből* kifolyólag előbb konfliktus, később nyílt harc dúlt. Ma már általánosan ismert tény, hogy az egész elkeresztelési ügyet csak azért hozták felszínre, hogy az egyházpolitikai törvényeket, mint a liberális alapon épülő magyar állam betetőzését valamelyes módon végrehajtsák és igazolják. A folytonos *modus vivendi* keresése tulajdonképen nem volt egyéb, mint jól kieszelt fegyverszünet, mely alatt az államhatalomnak

ideje volt, jövő egyházpolitikáját előkészíteni. Egyházpolitikája megvalósításában segítette a liberalizmust azon sajnálatra méltó bizonytalanság is, melyben a hirtelen megjelent magyar egyházat az elkeresztelési kérdés találta. Az anyakönyvi kivonatok eleinte a miniszteri rendeletnek megfelelően kiadhatóknak, azután a római Szentszék határozatához híven, ismét ki nem adhatóknak mondtak. És bár a dogmatikus álláspontban meg volt az *egység*, az államhatalommal való *politikai magatartás* tekintetében azonban, legalább az elkeresztelési konfliktus elején, az egységes felfogás s eljárás hiányzott. Egyik rész, az idők fejleményére akarta bízni a csorbított jogok visszaszerzését, a másik rész, a többség, kereken kimondotta a katolikus álláspont és jog erélyes és elodázhatlan védelmét. Ezen megoszlás a komplikációt növelte, természetesen a liberális államhatalom terveinek előnyére.

Ilyen állapotok között, egy meg nem oldott egyházpolitikai örökséggel, felkorbácsolt szenvedélyes közhangulattal, fölötte nehéz és válságos volt a helyzet, mely az új primásra várakozott. Akárki lépjen Simor János örökébe, arra küzdelem várt és amilyen elmérgesedett volt az elkeresztelési kérdés, a küzdelmet föltartóztatni lehetetlenség volt. Bármilyen egyéniség jut a primási székre, akár harcias és energikus, akár koncilians és a harc kikerülése érdekében a lehetőségig engedékeny, a létező helyzetet megváltoztatni nem lett volna képes. Nem pedig azért, mert az egész egyházpolitika tulajdonkép a magyar katolikus egyháznak a kiegyezéstől egész az 1890-ki februáriusi rendeletig tartó politikai

marazmusának, a konzervatív keresztény politikának egyházi részről való elmellőzésének és a liberális párt-hatalommal való megalkuvásnak volt szomorú eredménye. Amit 23 év óta elhanyagoltak, azt egy ember képtelen helyreállítani. Az elvett jogokat vissza lehet szerezni, a feladottakat soha. Csak akkor ébredett a katolicizmus, mikor cirkulusait megzavarták.

Ebben a kritikus időben mindenki kétszeres érdeklődéssel várta az új primás kinevezését. Maga a kormány hónapokon át gondolkozott az alkalmas személy kiszemelésén s rá nézve annyival inkább fontos volt a választás, minél inkább tudatában volt, hogy az első *alkotmányos primás* kinevezéséről van szó. A sajtóban és közvéleményben több nevet hoztak forgalomba. Ezek közül azonban illetékes helyen, a jelenlegi primás előtt tényleg csak egy komoly jelöltje volt a kormánynak, a kit azonban, bár régi dísze az episzkopátusnak s erélyét, nagy tudását mindenkor emlegették, nem lehetett keresztül vinni. Minden más jelölés vagy a sajtó üres kombinációja volt, vagy mende-mondából származott. A primási székre a második komoly jelölt a történetek után, csakis Vaszary Kolos főapát volt.

* * *

1891. október 8-án, a bakonybéli apátság egyik malom-ügyében Csáky Albin gróf kultuszminiszter meghívására nála megjelent s legnagyobb meglepetésére a miniszter bizalmasan közölte vele, hogy a hercegprimási székre az ő személyében találta meg a kormány az alkal-

mas jelöltet. A főapátot a hír nagyon leverte s hivatkozva arra, hogy ily magas kitüntetésre és felelősségteljes méltóságra nem tartja magát se érdemesnek, se erősnek, a felajánlott főpapi széket nem fogadta el. Csáky gróf erre a kötelességet állította szembe, melyet a haza érdekében, az eddigi nyugalmas állás helyett meg kell hoznia. Mikor a főapát újból kijelentette, hogy nem érez magában erőt ily nehéz állásra, a miniszter, lelkületét szépen jellemző válaszában, az Isten irgalmasságára és gondviselésére hivatkozott, amelyben a főapátnak is bíznia kell nehéz hivatása teljesítésében és amely őt is meg fogja segíteni. Az Isten irgalmasságára való hivatkozás lefegyverezte a főapátot, könnyel teltek meg szemei s bár megtörve, belenyugodott jelölésébe. Ezzel a kormány a primáskinevezés kérdését eldöntötte. Október 23-án a minisztertanács formálisan jelölte a primási méltóságra s 24-én adta tudtára Csáky gróf Vaszary Kolos főapátnak ugyancsak bizalmasan, hogy ő Felsége a miniszterium előterjesztését kegyesen fogadta, a Szentszék helyeselte s kinevezését a Felség a napokban fogja aláírni. Október 30-án kapta az első gratulációt *Galimberti* nunciustól, aki már hercegprimásnak címezte. Ugyanazon napon, tehát a Kolos-napján, az ünnepi ebéd végén érkezett meg Pannonhalmára Szapáry gróf miniszterelnök hivatalos üdvözlése, mire az új primás nem birva felindulásával, könnyezve vonult lakosztályába.

A szokásos alakiságok elintézése után, 1891. évi október 27-én írta alá ő Felsége a következő legkegyelmesebb kinevezést:

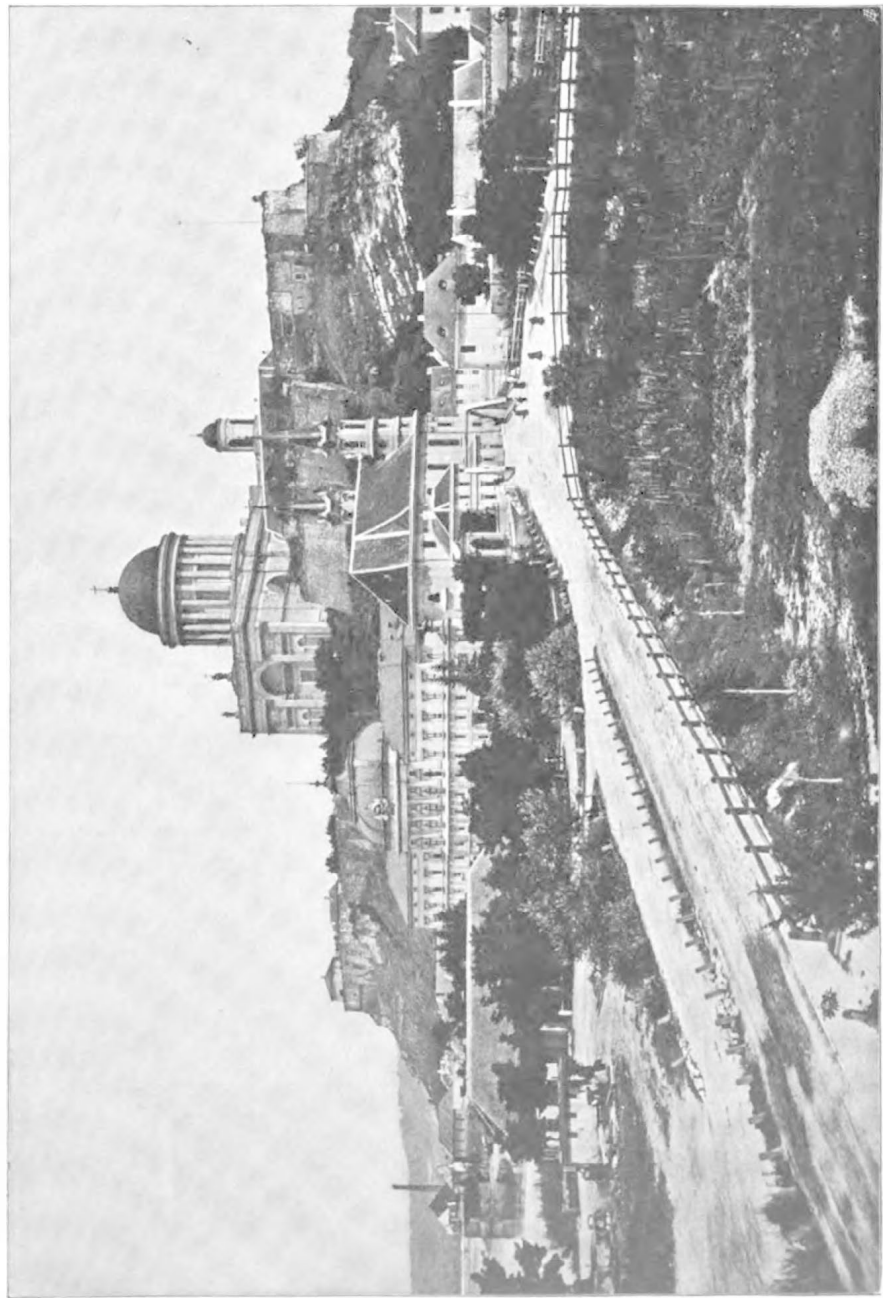
Vallás- és közoktatásügyi miniszterem előterjesztésére: Vaszary Kolos Ferenc, a Szent-Márton hitvalló és püspökről nevezett pannonhalmi Szent-Benedek rendű főapátsági egyházkerület főpásztorát, Pannonhalmának és a magyar szent korona alá tartozó Szent-Benedek rendű összes apátságok főapátját és örökös elnökét, Magyarország hercegprimásává és esztergomi érsekké kinevezem.

Kelt Bécsben, 1891. évi október hó 27-én.

I. FERENCZ JÓZSEF, s. k.

Gróf Csáky Albin, s. k.

A kinevezés váratlanul jött, úgyszólván csak a kinevezés hivatalos publikálása (nov. 1.) előtt egy-két nappal lett nyilvánvaló. Mint minden váratlan esemény, ez a kinevezés is országos örömet okozott. Felmagasztaltak egy férfiút hálára kötelező élete őszén, aki hasznos tudásra, nemes ideálokra, kitörő hazafiságra tanított egész nemzedékeket; aki meleg hitével, tiszta jellemével, nemes emberbaráti szívével és hazafiságának önzetlenségével mint fedhetlen egyéniség állt az ország közvéleménye előtt. Nem a pusztá véletlen művét látta a nemzet abban, hogy amint a magyar állam bölcsőjénél egy bencés főpap állott a magyar katolikus egyház élén, a kereszténység és állam kilenc százados s a magyar nemzet ezeréves jubileumán, újból egy bencés jut a magyar katolikus egyház élére. A magyar egy isteni Gondviselésből eredő képet látott a kinevezésben megújítani: amint az államalapítás és civilizáció nagy munkájában a bencés Asztrik volt a magvető, úgy ezen munka gyümölcsének kilenc százados feltárásában, hasonlóképen a bencés Kolos legyen a megáldó. A bencés-primás kinevezésének kapcsán eszébe

A herceprímás palotája Esztergomban. (A Duna felől.)

jutott a magyarnak az is, hogy az első esztergomi érsekek, a magyar kereszténység megerősítésében nagy szerepet játszó bencések közül kerültek ki s hogy a magyar alkotmány magna chartájának, az arany-bullának fogalmazásában tevékeny részt vett János, esztergomi érsek, szintén sz. Benedek fia volt. A mult kegyeletének emléke megszentelte Vaszary Kolos kinevezésének jelentőségét és a szenvedélyes felekezeti fegyvercsörgések közepette is mindenki meggyőződött, hogy a primást működésében a keresztény alapon álló nemzeti szellemű történetíró fogja sugalmazni.

Az esztergomi főegyházmegye papságával 1891. november 1-én tudatta *Majer István* káptalani helytartó a kinevezés örömhírét. Az ilyen magas méltósággal vele járó üdvözlések után következtek az állása elfoglalásával járó hivatalos eljárások. A bécsi apostoli nuncius gratuláló levelével egyidejűleg kapta a meghívást a kánoni eljárás (processus informativus) eszközzésére, amelyre a nuncius november 5-ét tűzte ki. A jelzett napon a nunciatura kápolnájában a kánonjogi eljárás után letette a hitvallást és a pápának tartozó esküt. A szertartás alatt hangja eleinte erőteljes volt, később elérékenyült, úgy hogy a meghatottság miatt néhány percig pihennie kellett. A nuncius ünnepi ebédjén nyilatkozott először primási hivatásának irányító eszméiről.

„Minden időben — úgymond — hű alázattal viseltetem a Pontifex Maximushoz, a pápához, hű jobbágya leszek ő Felségének a királynak és engedelmes kormányomnak, *egész az oltárig*, mint ahogy eddig is voltam szerény állásomban. Pannonhalmától szegényen vonulok be az esztergomi primási palotába, hogy ott legjobb

tehetségeim szerint élhessek nehéz feladataimnak. Semmit sem viszek magammal a kolostorból, csak egyet, csak egy szót, azt, amely a pannonhalmi kolostor kapujára és szívem mélyébe van bevésve s ez a kis szó, „Pax.“ Igen a pax, a béke szava az, amely a lelkész és az egyház óriási feladatát egész nagyságában magában foglalja s amelyhez hű akarok maradni utolsó napom leáldozásáig.“

Az ékes latinságú ünnepi beszéd nagy hatást gyakorolt a nunciusra és fényes társaságára. Az engesztelőkenység medrében jelent meg az új primás s a szivárványnak, a béke jelvényének színeiben tűnt fel mindenütt.

* * *

November 16-án tette le hűségí esküjét Budán, a király előtt, nemkülönben a titkos tanácsosi esküt. Ezen aktussal az érseki javadalom élvezetébe lépett s lakását a „Vadászkürt“-ből áttette a budai primási palotába.

A püspökké szentelésig és a beigtatásig terjedő időszakot a javadalom átvétele és a számos üdvözlő küldöttség tisztelgése vette igénybe. Ezen üdvözlések között, méltóságához legközelebb állott az esztergomi főkáptalan-nak, tanácsadó testületének tisztelgése. *Sujánszky Antal* v. püspök vezette a küldöttséget s mondotta a klaszszikus latin üdvözlő beszédet. A primás főkáptalanának, legbensőbb tanácsadó testületének üdvözlésére szintén latinul, következőképen válaszolt:

„Főtisztelendő urak!

Minekutána a legbölcsebb és legkegyesebb főpap, a boldog emlékü *Simor János*, a halál borzalmas parancsából elragadtatott az anyaszentegyházról, melynek legfénylőbb világossága, a hazától, melynek hűséges fia, az országtól, melynek szilárd oszlopa vala: Isten irgalmassága akképen irányozta legfelségesebb apostoli királyunk elméjét, hogy a nagy és érdemes elődnek engem, leg-

kisebbit és legméltatlanabbat nevezzen ki utódjául és e kinevezését ő Szentsége XIII. Leo pápa helybenhagyja.

Én részemről meg vagyok ámbár győződve, hogy ez a dolog Isten tanácsától van: mégis semmiségem érzetében eképen kell felkiáltanom: Avagy ki vagyok Uram én, hogy engemet gyarló szolgálodat rendelsz a te családodnak fölibe! De végre is az Isten gyakran az erőtlenséget választja ki arra, hogy abban mutassa meg az ő hatalma erejét.

Főtisztelendő férfiak és kedves testvéreim, kérlek, vegyétek im tőlem fogadásképen, a mit rövid szóval előadni óhajtok főpásztorságomra nézve.

Szentséges urunknak, XIII. Leo pápának, Krisztus helytartójának a földön, hű és legengedelmesebb fia leszek; az ő, hit és erkölcs dolgaiban csálhatatlan tanításaitól, tudva és szántszándékkal egy hajszálnyit, mint mondani szokták — (körömnýt), soha félre nem térek; szilárdan tartom, hogy nem Péter épült fel az anyaszentegyházon, azaz hogy Péter nem az anyaszentegyházról nyerte a maga elsőbbségét (legfőbb méltóságát) és legfőbb hatalmát: hanem inkább, hogy az anyaszentegyház épült fel Péteren (a sziklán — super petram), tudniillik Péter elsőbbségén és innen veszi a maga egységét és szilárdságát. Te vagy Péter, így beszéle az Úr, és e sziklára építem én az egyházamat. Innen emlékezetet meghaladó időkből e mondás: A hol Péter, ott az Egyház.

Sértetlenül fogom megőrizni legfelségesebb uram, apostoli Királyom iránti hűségemet, tisztelve az ő pátronusi jogait; az ő törvényes kormányra iránt mindenekben egész az oltárig engedelmes polgárnak fogom magamat bizonyítani.

Ezek azok az elvek, a melyek eddigelé életem cselekedeteit igazgatták és jövőben is ezek fogják rám bízott tisztem minden gyakorlatát áthatni.

Nehéz ügyeket, nagyfontosságú elintézetlen kérdéseket vettem át örökségképen; hogy miképen fogom ezeket elintézni, ebben a pillanatban megjelölni nem tudom, de határozottan kijelentem, hogy előlük kitérni nem fogok s ezek megoldásában azt remélem, lesznek a jövőben segítőim.

Jóakaratotokért köszönetet mondva, mindnyájatoknak itt körültem őszinte szívvel könyörgök én, szent Benedek fia, hogy áldva legyetek!

A főpásztori szíves válasz, amíg egyrészt kegyelettel hódolt az előd emlékének, másrészt megjelölte azon elveket, amelyek főpapi hivatását áthatni fogják.

A számos küldöttség fogadása után elhagyta a primás a fővárost, hogy elrendezze a főapátság ügyeit, átadja a rendnek a kezelt vagyont s végül elbúcsúzzék rendtársaitól, akikkel 44 évig a legbensőbbben összeforrt viszonyban élt. December 28-án történt búcsúja Pannonhalmán. Lelke előtt föltárult a 44 év multja és mintha az kedvesebben állt előtte, mint a homályos és borongó jövő, amely reája várt. Nem is tudott szabadulni emlékeitől, midőn *Halbik Ciprián* perjellel élén, maga előtt látta a pannonhalmi konventet, a társházak küldötteit s a rend jövő büszkeségét, a növendékpapságot. Maga elé varázsolta a serdülő ifjúkort, amikor szinte öntudatlan sejtelemmel a jövő iránt, magára öltötte sz. Benedek öltönyét, ott látta a noviciátust, a tanulmányi éveket, melyek a komoly tanulmányok mellett kedves örömeikkel felejtethetlenek maradtak. Élénken vonultak el előtte a tanári évek Komáromban és Esztergomban, mikor az ifjúság nevelésében fáradó lelkét az ébredő haza sorsának jobbra fordulása sarkalta ambiciózus tevékenységre. A tünde és élénk tanári évek után, következtek a gondterhes igazgatói évek közös örömben s fájdalomban, remények és vígasztalások, atyai tanácsok és testvéri útbaigazitások között. Majd maga előtt látta szent rendje hajóját, amelynek kormányát rendtársai szeretete és bizalma az ő kezébe juttatá. És midőn a sz. Benedek-rend génusza így folyton megjelent előtte, elképzelhetjük,

hogy mily nehezére esett a válás s mennyire öntötte lelkét abba a beszédbe, amellyel rendtársaitól elbúcsúzott:

„Szeretett rendtársak! Negyvennégy év óta irántam tanúsított szeretetekért fogadjátok legbensőbb köszönetemet. Szívem egész melegével karoltalak át benneteket összesen és egyenkint és ha a szent békének és egyetértésnek mérlege néha nézetkülönbség miatt meg is zavartatott, igen jól tudjátok, hogy én nemcsak semmi akadályt nem okoztam, hanem minden erőmből igyekeztem az egyensúlyt ismét helyreállítani. A válás órája eljött. Egy kérést intézek hozzátok. Ha hiszitek és érzitek, édes rendtársak, hogy én szerzetes életemben, különösen főapáságom idejében, titeket és a szent rendet illetőleg olyat tettem, bármi csekélyet is, ami a hála és elismerés húrját pendíti meg szívetekben, mutassátok meg a következőkben:

Legyetek odaadó fiai az egyháznak, engedelmes alattvalói a királynak, hű polgárai a hazának. Tartsatok magasra erkölcsöt, fegyelmet, tudományt, műveltséget. Órizzétek meg híven szíveitekben, érvényesítsétek tetteitekben rendünk szent alapítójának szabályait. Kezetekre levén bízva a hazai ifjuság egy részének nevelése, oktatása, juttassátok azt a keresztény igazság és erény birtokába, szeljétek meg neki a tudományok kenyerét, hogy lelki ereje, az igazság táplálékán nagyot nőve, a testi erőt a józan ész hatalmának aláhajtani megtanulja. Adjatok neki példát minden jóban, minden erényben, a munka és kötelesség csüggedetlen szeretetében.

Érettem pedig imádkozzatok, hogy nagy felelősséggel járó, súlyos gondjaival, terheivel, elmét zavarható új állásom kötelességeinek pontos és hű teljesítésére adja meg a Mindenható kegyelmét: hogy mindig megtalálhassam a helyes utat, hogy lehessen arany, ahol szíveteket szeretetben kell összeolvasztani, acél, ahol a kormányrúd ezen minőségét teszi szükségessé a verdeső hullám csapdosása, hogy adja meg nekem az Isten a Makkabaeusok hős lelkét, ahol egyházam, hazám veszélyeztetett jogait kell megvédelmeznem és a királyi lantos bölcsességét, ahol a kötelességek összeütközésének nehéz eseteiben kell cselekedni.

Szentséges szűz Anyánk oltalmába ajánlak benneteket. Engem pedig tartsatok meg drága emlékezetetekben, amint én nem foglak soha sem felejtani benneteket. Isten veletek!”

A hercegprimás utolsó szavainál hangos zokogásba tört ki és könnyezett az egész gyülekezet. Végül megcsókolta a rend jelenlevő tagjait és visszavonult szobájába. A hercegprimás külön körlevelet is adott ki, a melyben elbúcsúzott összes rendtársaitól.

1892. január havát a fővárosban töltötte s készült püspökszentelésére s beigtatására. Ezen idő alatt érte őt a legelső kitüntetés. Róma sietett őt elsőnek kitüntetni, a *bibor* viselésének rendkívüli felruházásával. Ha jól tudjuk, ilyen kitüntetés magyar főpapot még alig ért. Hamar kapta meg a bibort. Ez a szín a szenvedés és a szeretet szimboluma. Mintha az isteni Gondviselés eleve jelezni akarta volna, hogy primássága a küzdelem és a megpróbáltatás korszaka lesz, mely lelkét próbára fogja ugyan tenni, de lángoló szeretettől hevülő szíve az egyház és állam békéjeért, a türelem és heroikus felemelkedés állandó tűzhelye marad.

Székvárosában azt várták, hogy ünnepélyesen fogja bevonulását s székfoglalóját megtartani. Ő azonban február 1-én a délutáni gyorsvonattal egész csöndben s váratlanul érkezett meg Esztergomba. Megérkezéséről a városban csak akkor értesültek, amikor hálaimáját kápolnájában már elvégezte s lakosztályát elfoglalta. A lobogódísz és kivilágítás persze spontán lelkesedés műve volt.

Amilyen szerény, igénytelen volt székvárosába jövele, oly csendes, az észrevétlenség homályába burkolt érseki székének hivatalos átvétele és püspöki konszekrációja. Egyszerűen egybegyűjtötte káptalanát, felolvastatta

a kinevezést, a királyi adománylevelet, a pápai bullákat és ezzel primási s érseki jogainak birtokába lépett. Február 7-én pedig Galimberti nuncius a primási kápolnában püspökké szentelte, átvette az érseki palliumot, mire magas méltóságának utolsó lényeges aktusát is elérte és megkezdte főpásztori hivatalát. Királyi adománylevelében van egy passzus, mely az eddigi adománylevelektől eltérően, egy új kötelezettséget ró úgy ő reá, mint utódaira, t. i.: *a király ott tartózkodása s az országgyűlés tárgyalásainak ideje alatt, különösen télen, a budapesti székelést.* Simor primás halála után a kormány, a képviselőház, a sajtó s Budapest főváros hangosan kívánták egyházi s állami érdekből, hogy a primási székhely Esztergomból az ország fővárosába helyeztessék. A kívánat keresztülvitele azonban akadályokba ütközött. Ha a változott államjogi helyzet *látszólag* kívánatossá is tette a primási székhely kérdésének rendezését, a hang, a modor, a mellyel a sajtó, sőt maga a törvényhozás is az ügyet tárgyalta, illetékelen s bántó volt. Tisztán politikai kérdésnek tekintették az egész ügyet, ami természetesen, a kérdés rendezésének csak hátrányára vált. Nem gondolták meg azok, akik a kérdést felvetették, hogy a székhely-kérdésnek kánonjogi jelentősége is van s elintézése a főkegyúr jogaival korrelativ viszonyban van. A kormány maga is tapasztalta a kérdés tanulmányozásánál, hogy sok akadályt kellene leküzdenie terve megvalósítására. Közbejött az esztergomi főkáptalannak a felséghez intézett memorandum is, melynek hatása alatt a kérdés levétetett a

napirendről, a székhely-áthelyezés elejtetett s az időleges budapesti tartózkodás érvényesült.

A székfoglalással csaknem egy időben, 1892. február 4-én, jelent meg papságához intézett *első pásztorlevele*. A püspökség terhének elvállalásában, gyöngeségének tudatában, Nagy Szent Gergely pápa szavaival vértelmez föl lelkét: „Mennél kevésbbé tudja az ember kinyomozni és vizsgálni a legfelsőbb rendelkezéseket, annál inkább kell előttük szívét meghajtani. S mivel nem tudja azt, mi célra rendeltetik, sem sóvárnak valamely hely elnyerésében, sem makacsnak annak elvetésében, nem szabad lenni.” Főpásztori hivatála teljesítésében számít papjai testvéri közreműködésére s hogy hivatásában méltán járjon el minden pap, hogy a reá bízott hivatal fönsége ne tegye elbizakodottá, a papi hivatal nagyságát és fontosságát állítja papjai elé. Tudjon a pap szánakozni a tudatlanokon és bűnösökön, tudjon azokon segíteni, e végből lesz mindenki pappá. A szentírás és a szentatyákból vett szép idézetekkel, mint tekintélyi érvekkel bizonyítja a pap tanítási kötelezettségét, aki az emberekért fárad azon elvekért, melyek az Istenhez vezetnek.

A pásztorlevél első átolvasásából meggyőződünk, hogy olyan főpap áll előttünk, aki a hullámozó élet porondján képes papjait intelmeivel, tudományával és életpéldájával áldásteljesen igazgatni. Ünnepestes és erőteljes hangja, zamatos dunántúli magyarsága, a közhangú szólamoktól való tartózkodása, gyakorlati iránya, köz-

vetlen természetessége hatott. Meglátszott, hogy írója nem ragyogni, hanem használni akart.

Főpásztori segítőtársainak február 12-én kinevezte az eddigieket: *Majer István* esztergomi és *Boltizár József* nagyszombati vikáriusokat. Február 20-án kibocsátja a hívekhez első pásztorlevelét és megkapja Rómából azon ötödéves felhatalmazásokat, melyeknek alapján a pápától átruházott jogokkal is élhet. Március 12-én az országos inség ügyében könyörületre szólító pásztorlevelével fordul papjaihoz és a hívekhez. Hogy a mindinkább tornyosuló egyházpolitikai küzelmekben erőt és utasításokat szerezzen, április 13-án „ad limina apostolorum“ a pápa elé járult. Élőszóval is tájékozást akart szerezni mindazon egyházpolitikai kérdésekre vonatkozólag, amelyekre mindjárt primássága kezdetén információt kért a Szent-széktől. Rómából hazaérkezve, a koronázási jubileumra kiadta intézkedéseit s megtett mindent, hogy egyház-megyéje viszonyaival megismerkedjék. Első miséjét az esztergomi bazilikában, 1892. Úrnapján mondotta, első szent beszédét Nagy-Boldogasszony napján.

Mint egyházi szónok dogmatikus alapon áll s a dogmákból hirdeti az erkölcsi tanokat. Kifejti először a tételt, képekkel, példákkal megvilágítja az értelem meggyőződésére. Majd magával ragadja a szívet, hogy rokonszenvet indítson a hirdetett igazság iránt. Mikor a részvét, a nyomor szenvedéseiről szól, elérzékenyül; mikor bizonyít, fénylő szeméből a meggyőződés árama tódul ki. Átértett heve, ha „belejön“ szónoklatába, nagyobb arányokat ölt. Hol lecsap és gyújt, hol fölemel és

vígasztal. Szónoklatának alapvonása a természetes gyöngédség, mely még a bűnök ostromlásában is a tékozló fiú atyját tünteti fel előttünk. Méltóságos nyugalommal kezdi beszédét, szavai egyszerre születnek a gondolattal, azért egymásba folyó s melege átszáll a hallgatóra, magával ragad és megtudjuk érteni, miért emelte annak idején történeti magyarázatával tanítványait a lelkesedés magaslatára.

De nemcsak az egyházi szószéken, hanem egyéb, a templomon kívül álló beszédeiben is a szónak mestere volt. Első nyilvános felszólalását a Sz.-István-Társulat közgyűlésén tartotta. A Sz.-István-Társulat gyűléseinek elnöki megnyitói, különösen Simor János óta, mindenkor országos jelentőségűek voltak. A katolikus egyházat és korunkat foglalkoztató ügyeket és eszméket tárgyalták ezen beszédek, melyeket úgy a politikai világ, mint a közvélemény méltatni szokott. Vaszary Kolos megnyilatkozását kétszeres érdeklődéssel várta mindenki: az új hercegprimás egyénisége volt az érdeklődésnek egyik sarka, az egyházpolitikai kérdések a másik sarka. Az eredmény mindkét tekintetben megfelelt a várakozásnak. Az egyes fontosabb kijelentések-nél általános taps, helyeslő nyilatkozatok szakították félbe a beszédet. Eszmemenetéből két főjellemvonása tűnt ki: az egyik ama szükség hangoztatása, hogy az egyház a kor tudományos vívmányaival megbarátkozzék s ezeket megszentelve saját javára értékesítse; a második, a praktikum, amire minden kérdés megoldásánál gondol. A katolikus közvéleményt évek óta foglalkoztató három

egyházpolitikai ügyről, az elkeresztelésről, a katolikus autonomiáról s a kongruáról mondotta el véleményét. Az *elkeresztelési kérdésnél*, melyet öröksége legnehezebb részének nevez, mint felhő ül a megoldás módozata. Ő sem lát más megoldást, mint amit a katolikus papság a februáriusi rendelet óta hirdetett, t. i. az 1868. 53. t.-c. revízióját, a szülők természeti jogának visszaállításával. Ebben a módosításban a Szentszék utasítása alapján tárgyalt a kormánnyal s habár az egyház és állam közti béke biztosítása legfőbb igyekezete, „egyház-elvi álláspontjából egy szemernyit sem engedhet.” Az *autonomiában* az egyházi szervezet önvédelmét látja. A megvédésnél figyelembe kívánja venni mint sine qua nont, az egyház hierarchikus szervezetét és a király főkegyúri jogát. A gyakorlati megvalósítás szempontjából, hogy az autonomia iránt közszellemet teremtsünk, az alulról felfelé fejlődő autonomiát tartja kivihetőnek s első sorban a hitközségi szervezet életbeléptetésében véli az autonomia alapját megvetni. A *kongrua* megvalósításának nehézségét nem annyira elvi akadályokban, mint inkább a fedezet hiányában találja. Ennélfogva meggyőződése, hogy a megoldás a szeretet és áldozat alapján létesülhet. Végül bejelentette beszéde végén, hogy főpásztori kötelességéből kifolyólag szervezi s fölállítja a budapesti *érseki helynökséget*.

Az önérzetes megnyitó konciliáns szellemével, emelkedett őszinteségével hatott. Meglátásvolt rajta, hogy Vaszary Kolos az engesztelékenység medrében halad, de a védelmi álláspontot az egyház elveinek ellenére

fel nem adja. A feltűnési vágy nélkül erkölcsi tekintélyét és befolyását ott és akkor érvényesíti, ahol ezt magas állása kötelmei parancsolják. Csak óvatosságból tartózkodó, ott ahol tudja, hogy az akadályokat még le nem küzdheti; kellő időben azonban szilárd s a passzív magatartást lelkiismerete mulasztásának tartaná.

* * *

Ezen belső világát a maga valódiságában még jobban feltűntette a *koronázási jubileumon* való szereplése s az ott elmondott beszéde. Ez az allokució a magyar főpapság történetében epochát jelent s újabb történetünkben nincs is rá példa, hogy magyar főpap ily hangon s erővel szólt volna a fejedelemez. Ez az aktus, Vaszary Kolos primásságának egyik legkiemelkedőbb mozzanata.

1892. június 8-án ünnepelte a nemzet negyedszázados évfordulóját a magyar alkotmány helyreállításának s I. Ferenc József királlyá koronázásának. A nemzeti ünnep egyházi része a helyőrségi templomban folyt le a király, az állami, egyházi és udvari méltóságok, a törvényhozás s a diplomáciai kar jelenlétében. Az ünnepi hálaadó misét s Te Deumot a hercegprimás végezte. A benedikció után, fején infulával, kezében pásztorbottal a királyhoz fordult s a következő beszédet mondotta:

„Felséges Urunk!

A királyi lantos, miután bölcs és igazságos uralkodása alatt országa békéjét a jog és rend intézményei által biztosította, hárfája kíséretében dallamra nyitja meg ajkait és zsoltárában népeért így imádkozik: „Uram! tedd boldoggá a te népedet!”

Te éretted, Felséges Királyom, ma egy ország, egy nemzet borul arcra és millióinak szerető szívéből az Úrhoz ez áhítatos ima száll: „Isten áldd meg, tartsd meg a királyt!” Istenbe vetett hitünk és jogaink igazságában való kitartásunk jutalmául Téged adott Felséges Király nekünk az Ég és áldásául a szent frigynek, melyet a trónhoz e hű és szabad nemzettel alkotmányunk talaján ma egy negyed százada kötöttél, megérnünk engedte ez örömnapot, hogy hálát mondjunk a királyok és nemzetek Urának, Istenének.

Ma huszonöt éve, hogy Felséged a magyarok királyává koronáztatott. Rövid idő egy nemzet, — de hosszú egy ember életében. És e huszonöt évnek nem volt egyetlen napja sem, mely fogatkozni látta volna a magyarnak törhetlen hűségét, hazafiúi lelkesedését, alattvaló szeretetét Felséged fölkent személye iránt.

A mit a legnagyobb hadvezérek karddal, vitézséggel megvívni nem tudnak, a minek meghódításához a fejedelmi hatalom minden eszköze, minden hadserege, minden kincse kevés: a hódítás eme győzelmét Felséged huszonöt év óta napról-napra kívívja jó szívének honatyai érzelmeivel, királyi erős lelkének törvénytartó alkotmányos hűségével e nemzeten. Felséged meghódította e nemzet szívét. Hogyne hódította volna meg?! Hisz mi tudjuk, hogy mióta szent ősdnek, Istvánnak koronája érinté fejedet, a magyar birodalomban senki sem volt, aki alkotmányunkhoz hívebb lett volna, senki sem volt, aki törvényeinket jobban tisztelte volna, aki a haza iránti kötelességeket nagyobb buzgalommal teljesítette volna, mint Felséged.

A király első lévén a jogokban, első tudtál lenni a kötelességekben is. A legelső magyar ember a vallásos, a lovagias érzelmekben, a szó bölcsességében, a tettek bátorságában, az igazság, a mérséklet és az egyszerűség szeretetében, nem a hatalom zsármolyává, hanem a fáradhatatlan munka oltárává teszed a trónt s rajta az odaadás áldozatává az uralkodást.

Egy hű nemzet érzelméhez egészen méltó tehát, hogy midőn az isteni Gondviselés egy negyedszázadon át jó királlyal áldotta meg őt és erőt adott neki, hogy a közbéke oltalma alatt a nemzeti haladás és felvirágzás termékeny munkáját elvégezze, egy ily hosszú időnek határán megálljon, örömmre gerjedjen, ünnepet üljön emlékére a nagy közjogi eseménynek, mely koronát adva a

királynak, alkotmányt a hazának, nehéz idők félreértéseinek vetett véget, szomorú viszonyok által fakasztott sebeket gyógyított be s a visszavonás szellemét elűzve, a béke és szeretet kötelékével fűzte össze a királyt és nemzetet.

Legyen tehát e magasztos ünnepen hála és dicsőség az Istennek, üdv és áldás a királynak és a hazának. Légy üdvöz, felséges királyunk! A vallás és haza szava szólal meg ajkamon, esedezve itt az Úr templomában, hogy fényesen és tisztán ragyogjon Szent István koronája homlokodon, ha csak lehetséges, mindig békét sugározva a világ négy része felé; de ha kell, az ezredéves kard élével mint a villám sújtva hazánk elleneire. Itt az Úr templomában esedezve, hogy a király és nemzet egymást megértve, egymást szeretve, közös munkával emeljék az erény, a jog, a jólét és boldogság állapotát és szilárdítsák amaz alapokat, melyeken a felség és népjog összhangjában Magyarország összes népeinek, nemzetségeinek testvérisége nyugszik.

Légy áldott, légy boldog, felséges királyunk az Isten ótal-mában, hű néped szeretetében. Szeresd e nemzetet ezután is nemes szíved érzelmeivel, úgy, mint e nemzet szeret téged. Ha komoly viszonyok nehezzé teszik a koronát, ha vállaidat súlyos gondok nyomják, ha az ajtód előtt álló űr nem tud a szenvedésektől megvédeni: enyhítse fájdalmait az a tudat, hogy hű alattvalóid veled együtt viseljük azokat. Mert valamint a te örömöd a mi boldogságunk, úgy a te szomorúságod a mi bánatunk, a te szenvedésed a mi keservünk.

Hódolatunk, szeretetünk üdvözlete száll felséges asszonyunk, megkoronázott királynénk felé is. Legyen áldott azért a nagy szeretetért, amellyel a nemzetet és trónt egymáshoz közel hozni és a kibékülést női gyengédségével, anyai jóságával előmozdítani segített! Áldás legyen a királyi gyermekén; áldás az egész ural-kodói családon.

Te pedig, én nemzetem, haladj rendeltetésed útján előre. Ne hagyd el az Istent, hogy ő se hagyjon el téged. Ő nélküle, — akitől függ szellemi és anyagi jólétünk, földi és örök életünk, a ki nevének hatalma által tartja fenn a népeket, — nemcsak előre nem haladhatunk, de meg sem élhetünk. Én nemzetem! A kereszténység bajnoka, védbástyája voltál a múltban, őrizd meg val-lásod, őseidnek vérével szívedbe írott nemzeti hagyományaidat,

jellemedet, erkölcsöidet, melyeknek életet adó ereje e hazában ezer évig fentartatott, míg más, náladnál nagyobb nemzetek elenyésztek.

Szeplőtelen Szűz Anyánk! Égi királyné! Emlékezzél meg, hogy első szent királyunk ez országot oltalmazdá ajánlotta, e nemzetet reád bízta; kérünk: eszközöld ki hathatós pártfogásod által, hogy az Atya, Fiú és Szentlélek áldása lengjen mindenkor hűn szeretett királyunkon, édes hazánkon! Amen.“

Az udvar, a kormány, a nemzet jelenvolt előkelői ájtatos ihlettel hallgatták a magasztos szózatot s Isten erejének megnyilatkozását látták a gyöngé testű főpap erős lélekre valló beszédében.

Ezt az apostoli szellemtől sugalt beszédet, keresztény nemzeti szózatnak tanulhatja be minden magyar ember. Vaszary Kolos ezzel a beszéddel magával történeti jelentőségű alak lett. Ily melegséggel, de egyúttal ily határozott páthosszal még senki sem szólt I. Ferenc Józsefhez. A keresztény vallásos ihlet olvad össze beszédében a honszeretettel. Áldást kér a királyra és a nemzetre, mely a multat feledte. Az ősi dicsőség és gyász emlékei, a mult keservei és a kiengesztelődés váltakoznak e beszédben, mely méltán szállt a nemzet lelkébe. Nincs benne semmi cafrang, pipere és negélyezett érzélem, csak áthatottság a vallásosság, a királyhűség, a hazafiság, a jog eszméitől és érzéseitől. Longinus állítása, hogy a szónoki fenség a nagy lélek visszhangja, találóan alkalmazható a primás-szónokra. Bátor fellépése őt szinte a nemzeti ügy bajnokává, a korona és nemzet közvetítőjévé avatta.

II.

Kisértések és megpróbáltatások.

Az egyházpolitikai viszonyok elfajulása. — Első parlamenti szónoklata a főrendiházban. — A protestánsok komáromi riadójára adott válasza. — A budapesti vikariatus. — Az egyházpolitikai javaslatok publikálása. — A primás működése az egyházpolitikai viszályok megszüntetésében. — Egyházmegyei rendelkezései. — A római szentegyház bibornoka. — Második római útja, a magyar zarándoklat élén. — Az egyházpolitikai javaslatok jövője.

Az elkeresztelési kérdés nyomában támadt egyházpolitika hullámai mindinkább nagyobb mérvet öltöttek s a békés kiegyezést mindinkább nagyobb veszély fenyegette. Szapáry gróf miniszterelnök 1892. áprilisban ugyan még arról biztosította a hercegprimást, hogy a kormánytól mi sem áll távolabb, mint a vallási kérdések élére állítása, sőt a kormány és pártja támaszát a katolikus lakosságban keresi, ezen érdeket tehát sérteni nem áll érdekében. A szándék szép volt, ámde azt nem lehetett érvényesíteni, mert a kormány tulajdonképpen azt kívánta, hogy az egyház az ő egyházpolitikai felfogását, a tőle ajánlott expedienst fogadja el. Egyik expediens lett volna, hogy a lelkészek a kivonatot ne a másik felekezet lelkészéhez, hanem a járási közigazgatás fejéhez, a főszolgabíróhoz küldjék. Másik tervnek azt hangoztatták, hogy a februáriusi rendeletet fenn tartják, de végrehajtását felfüggesztik. És a meny nyiben az egyház a 68-ki törvény módosítását tolná előtérbe, mintegy fenyegetésül, kilátásba helyezték a radikálisabb egyházpolitikai kérdések napirendre tűzését. A megegyezés mindinkább lehetetlenebbé vált. 1892.

május 17-én a szabadelvűpárt értekezletén *Csáky Albin* gróf kultuszminiszter kijelentette, hogy az 1868-ki 53. törvénycikket illetőleg a kormány álláspontja nem változott, a törvény módosítása kizárt s a kormány a polgári anyakönyvvezetést fogja elsőnek behozni. Elősegítette a kormány magatartását *Apponyi Albert* grófnak egyházpolitikai állásfoglalása. 1892. május 27-én megtartja híres és a politikai helyzetben *fordulatot* előidéző képviselőházi beszédét. Hozzájárult Irányi Dániel általános vallásszabadságot követelő határozati javaslatához és bár az 1868-iki törvényt szerencsétlennek tartotta, nem osztotta azok felfogását, kik egyedül a revízióban gondolták a vallási béke helyreállítását. A békét *a teljes lelkiismereti s vallásszabadság* behozatalában látta, mely egyúttal szerinte a revíziónak, a szülők rendelkezési jogának visszaállításával, logikai következménye és megakadályozója annak, hogy az országban katolikus felekezeti párt támadjon. Viharos tetszéssel találkozott Apponyi azon új kijelentése, hogy „a házassági kötelék *mostani* állapota hazánkban lazább és kevesebb tekintetben s tiszteletben részesül, mint Európa bármely más országában“ és hogy ezeknek a „botrányos állapotoknak“ csakis akkor vetünk véget, „ha családi jogunkat a jogállam és jogegyenlőség fogalmának követelményeihez képest átalakítottuk.“

Apponyinak ezen fellépése természetesen váratlanul érte a kormányt. Ekkor már kiszivárgott az a hír, hogy a kormány a katolikus klérus által megindított lavinát csak a polgári házassággal, állami anyakönyvvezetéssel

képes föltartóztatni. Ha most egy Apponyi, ki szintén az egységes házassági jogot és judikaturát kívánta, a liberálisizmus zászlóját kibontja, a fuzió fog felszínre kerülni s félő, hogy Apponyi hódító hatalma magával ragadja a szabadelvű pártot s így övé a jövő. Így gondolkozott a kormány s elhatározta, hogy Irányihoz csatlakozik. Ellentétben az egy héttel hozott határozattal, még ugyanazon napon, melyen Apponyi magáévá tette Irányi határozati javaslatát, a szabadelvű párt Csáky gróf indítványára szintén hozzájárult Irányi határozati javaslatához. Irányi határozati javaslatát a képviselőház ugyancsak Csáky Albin gróf felszólalására csaknem egyhangulag határozattá emelte. E határozat az egyházpolitikában új helyzetet teremtett, mert elfogadásával a képviselőház a radikálisabb egyházpolitikai reformok keresztülvitelére vállalkozott. Előrelátható volt, hogy ezzel a polgári házasság behozatala rövid idő kérdése.

Mindennek dacára *Vaszary Kolos* hercegprimás, aki az egyház és állam közötti kibékülés fáradhatlan apostolának bizonyult és aki azon elvet vallotta, hogy támadni nem fog, de ha támadják egyházát, védekezni fog, oly javaslattal lépett fel a főrendiház 1892. évi július 4-iki ülésén, mely méltán kielégíthette volna a kormányt és elejét vette volna annak, hogy Magyarországon az egyház és állam közötti küzdelem el ne fajuljon. A főrendiház e híres vitáját a *hercegprimás első parlamenti szónoklata* uralta. Kimutatta, hogy az 1868-iki törvény 12-ik szakaszának a kormány által való

magyarázata és alkalmazása nem egyeztethető össze sem a vallási jogegyenlőséggel s viszonyossággal, sem a protestánsok óhajával s kánonjaival, sem a kath. egyház hitelveivel, sem az osztó igazsággal, se az igazi liberálizmussal. Azért az 1868-iki idézett szakasz megváltoztatandó, vagy s ez volt a primás javaslata: „oly értelemben magyarázandó s *alkalmazandó*, hogy az 1868-iki törvény 12. szakasza nem imperativ, nem kogens, hanem csak deklarativ, mint akárhány más törvény; vagyis: a szülők nem kényszeríthetők gyermekeiket a jelzett szakaszban kimondott elv szerint nevelni.“ A primás javaslata indokolására a törvény nem imperativ szövegezését is felhozta, mely nem az mondja: hogy a fiúk az apa, a leányok az anya vallását követni *tartoznak*, hanem egyszerűen csak azt mondja: *követik*. Hogy a törvény szelleme nem imperativ, azt azzal is okadaltolta a hercegprimás, hogy az, a szokásos végrehajtási záradékkal nem láttatott el; a törvényhozás ugyanis se az ősszminisztériumot, se a vallásügyi minisztert a törvény végrehajtásával nem bízta meg; épp azért nem nyert szankciót se 1868-ban, de meg az 1879-iki XL. t.-c. 53. szakaszában sem, mert itt az említett szankció a törvényjavaslat előadója szerint csakis ezen t.-cikk 1—8-ik szakaszaira vonatkozik.

Vaszary Kolos hercegprimás javaslatát *Schlauch Lőrinc* nagyváradai püspök sietett a püspöki kar nevében elfogadottnak kijelenteni, s a katolikus főrendek is méltóan tömörültek melléje. Gróf Eszterházy Miklós Móric, gróf Széchen Antal, gróf Sztáray Antal, gróf

Széchenyi Imre, gróf Zichy Nándor lelkes felszólalásokban csatlakoztak a hercegprimás nézetéhez.

A főrendiház rendkívüli figyelemmel hallgatta a hercegprimás beszédét. A figyelem lelkesedéssé fokozódott, midőn a felelősség súlyáról szólva, hangoztatta, hogy igaz hűséggel, nyílt őszinteséggel és békés szerezettel mindent megtett a szövevényes kérdés megoldására, épp azért a további kedvezőtlen fejleményekért a felelősség súlyától magát felmentve érzi. Amikor „dixi et salvavi animam meam“ szavakkal leült, a főrendiház történetében ritka, szinte páratlan jelenet következett: öregje, fiatalja elragadtatva felkelt, tapsolt s éljeneik percekig visszahangoztatták a kitörő lelkesedést. A csendes főpap egyszerre irányító politikus lett. Deák Ferenc ifjúkori hatása testet öltött

A hazai protestáns egyházak 1892. évi szeptember elején Komáromban megünnepelték *Tisza Kálmán* 25 éves főgondnoki jubileumát. Ha a jubileum a szokásos kegyelet formái között megmarad, épületes emlékezés lett volna a komáromi ünnepség. Ámde az egész jubileum tulajdonképpen tüntetés volt a februáriusi rendelet, a kormány egyházpolitikája mellett s e mellett mérges kifakadásokkal illették a katolikus egyházat, mely ellen a „szívósság s a kitartás fegyvereire“ szólították a protestánsokat. Még a haladást, a tudományt, a modern kultúrát s a hazafiságot is megtagadták a katolikus egyháztól. A komáromi *riadó* érthető ingerültséget okozott a kato-

likus részen s annyiival inkább bántó volt a támadás, mert a protestantizmus hivatalosan, templomi gyűlekezetben tette azt s oly álláspontért (a szülők természeti joga), amely nem sérti a protestáns hitelveket, sőt valójában a protestánsok hozták nálunk alkalmazásba a XVIII. század végén.

Vaszary Kolos hercegrímás a támadás hatása alatt rögtön fölfogta a helyzetet, de fölismerte egyúttal azon felekezeti háborút is, amely támadhatna, ha a katolikusok viszonoznák a provokációt s a papság szószékre vinné a dolgot. Az amúgyis veszélyes nemzetiségi izgatások mellett a vallási viszály üszke is lángot fogna s beláthatlan belső zavarokba kergetné az amúgyis fölzaklatott kedélyeket. Elhatározta tehát, hogy pásztorlevelet intéz papságához, melyben mérsékletre, türelemre s okosságra fogja inteni, hogy ne ragadtassa magát a retorzióra, az izgatottságra méltán okot adó komáromi támadás ellenében. A pásztorlevelet csakugyan kiadta szeptember 9-én. Nem egyháza érdekében szólítja az egyház papjait türelemre, mert hisz az egyháznak örök életet ígért isteni alapítója, hanem a haza érdekében, amely polgárai egyetértéséből él és a nélkül meg nem él. A katolikus ügy isteni védelmében bízva, nem tartja méltónak ugyanolyan fegyverek alkalmazását, amilyeneket ellenfeleink ellenünk használnak. Az erősség és önmeggyőzés szellemének megőrzésére hívja fel a papságot, hogy e válságos napokban is a Krisztus békéje uralkodjék a lelkeken. Kijelenti egyben, hogy ha az egyház ügye kívánja, hallgatni nem fog.

A pásztorlevél higgadt tárgyilagosságával, nemes hangjával, mely még az ellenfél iránt is a békét hirdeti, sarokba szorította a támadást és leszerelte a készülő vallási villongást.

* * *

Budapest főváros lelki szükséglete, állami tekintélye méltányossá tette azon kívánságot, hogy legalább egy érseki külhelynök székhelye legyen. Illő dolog volt, hogy legyen az egyházi kormánynak a fővárosban állandó reprezentánsa, aki egyúttal közvetlenül örködjék az egyházi érdek és fegyelem megtartásán és aki, mint egyházi méltóságban álló férfiú, az ünnepélyes isteni tisztelet fényét főpapi ténykedésével emelje. A budapesti vikariátus felállítását több oldalról ellenezték. E tekintetben a sajtó egyes organumaiban tapintatlan és célzatos cikkek jelentek meg, melyek az ügyet népszerűtlenné igyekeztek tenni. Az ellentét főképp azon téves hitből támadt, mintha Generalis Vicariatust akarnának felállítani, amiről szó se volt. A másik téves nézet az volt, mintha a dologban a Szentszék ítélete nem kéretett volna ki, ami pedig ellenkezőleg, már a kérdés felvetésénél megtörtént s a Szentszék nem csinált semmi nehézséget. Az egész vikariátusi kérdés rendezésénél az anyagi rész maradt megoldatlan, mert azon tényezők, akik felállítását kívánták és sürgették, t. i. a főváros és a kormány, ez irányban mit sem tettek. A lakás kérdését első sorban a fővárosnak kellett volna megoldani s akkor a kinevezendő vikárius nem kényszerült volna egyben szemináriumi rektor lenni. A primás kötelezte magát

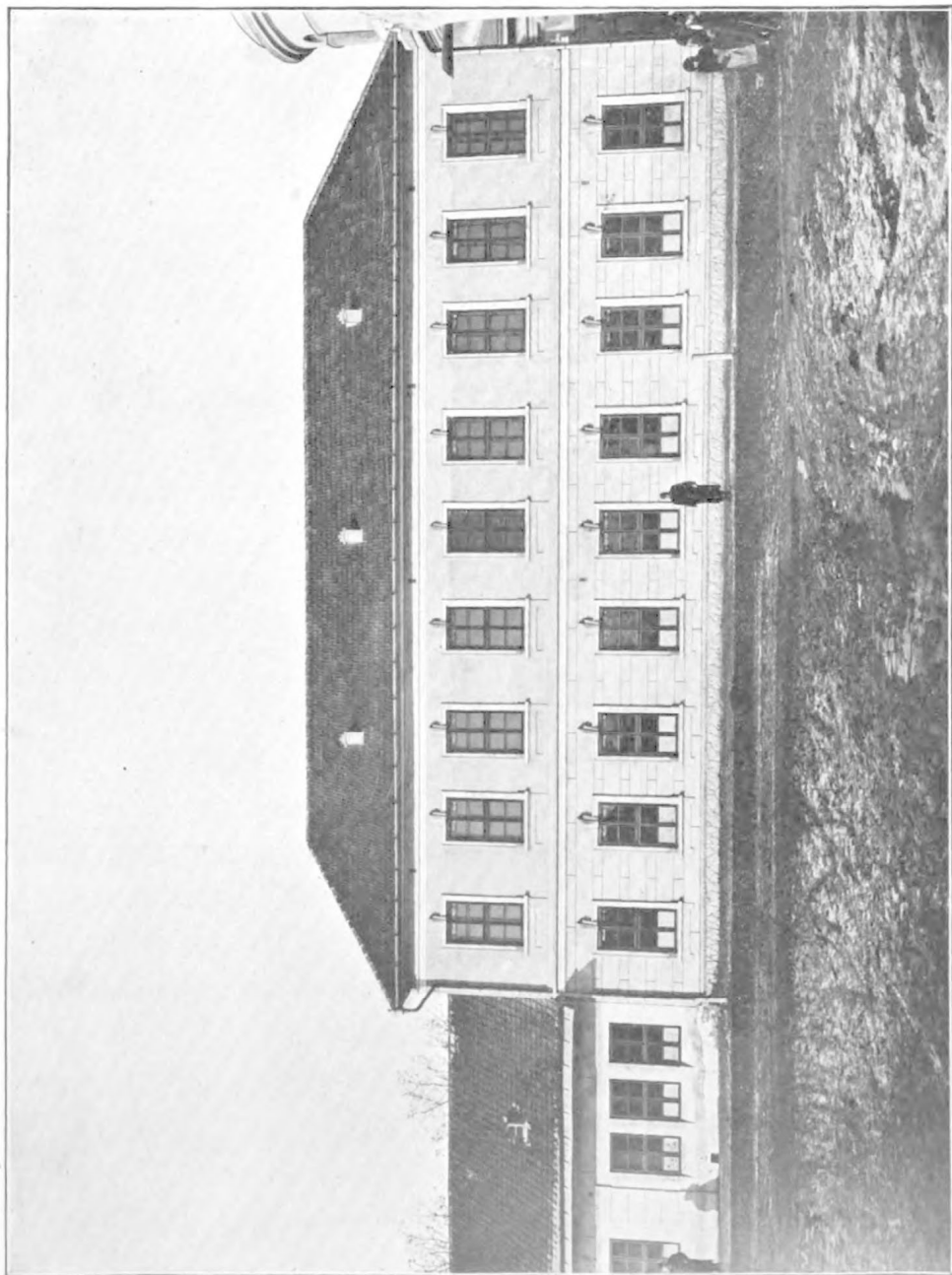
a vikarius jövedelmét 10.000 forintra kiegészíteni s személyzetét fizetni. A vikáriátust 1892. december 15-én a primás véglegesen felállította. Egy titkárból s szentszéki jegyzőből álló udvart és szentszéket rendelt a vikárius mellé, hogy így a helynökség természetes gócpontja legyen a fővárosi katolikus érdekek tömörülésének s a fővárosi házassági perlekedő felek ne kényszerüljenek Esztergomba fáradni. A vikárius személyében, a főváros óhajának tekintetbe vételével, Cselka Nándor, pozsonyi kanonokra esett a választás, aki mint vikárius egyúttal esztergomi kanonoknak neveztetett ki. Halála után állása nem töltetett be, mert a beállott egyházpolitikai törvények óta a szentszéknek már nincs az a felszaporodott dolga, a főpapi funkciók teljesítésére pedig a Budán tartózkodó primás oldalán jelenleg állandó segédpüspök van.

Említettük, hogy az egész februáriusi rendelet nyomán támadt egyházpolitikai viszálynak nem volt más célja, mint az egyházpolitikai törvények előkészítése és kellő időben életbeléptetése. A sok modus-vivendi keresésnek expedienso nem lett más, mint a polgári házasság, stb. behozatala. Midőn Tisza Kálmán a szabadelvű párt 1892. nov. 9-ki értekezletén már fölöslegesnek jelentette ki az 1868-iki törvényt és károsnak a februáriusi rendeletet, egyben azt is publikálta, hogy: „a házassági jogot ki kell ragadni a felekezetiség keretéből, egyformán, mindenkire nézve államilag kell szabályozni, hogy érvényre jusson az általános kötelező polgári házasság.” Szapáry Gyula gróf

miniszterelnök ellenezte a polgári házasság kötelező formáját s emiatt meghasonlás támadt a miniszterium és a szabadelvű párt között. A párt Szapáry grófot elejtette, mire a kormány lemondott s november 17-én Wekerle Sándor bízott meg a kormány megalakításával. Az új kormány november 21-én mutatkozott be a képviselőházban s egyházpolitikai programjában előterjesztette a zsidórecepciót, az általános vallásszabadságot, a polgári anyakönyvvezetést és a polgári házasságot. Ezzel az egyházpolitikai kockát elvetették s megvalósításuk előre látható volt.

Most következett el Vaszary Kolos hercegprimás-ságának küzdelmes korszaka. A kísértések s megpróbáltatások fokozódtak. A dominium primatiae, dominium martirii lett. Helyzete a legnehezebb és legkényesebb stádiumba jutott. Békét akart kötni az állammal s az állam a felajánlott békét elutasította. A „Pax“ programjával köszöntött be s ime keresztül huzták legönzetlenebb számításait. De ha el is vesztette azt, amit birt a reményből, hátramaradt a kötelelességérzet, hogy folytatni kell azt, amit megkezdett

December 15-én tartotta meg azon nevezetes *püspöki konferenciát*, amelyen beszámolt mindarról, amit eddig az egyházpolitikai viszály megszüntetése érdekében cselekedett. A kultuszminiszter 1892. augusztus havában az iránt fejezte ki a primás előtt óhaját, hogy: 1. az 1890. július 7-én és szeptember 26-án az elkeresztelés ügyében kiadott pápai dekretumokat ne hirdessék ki; 2. hogy addig is, míg az 1868. évi 53. t.-c., a

Az esztergomi érseki óvónóképző.

családi jogról szóló törvénnyel (polgári házasság) egyidejűleg módosítva lesz, nyugodjék bele a részleges polgári anyakönyvvezetésbe.

A kormány ezen óhaját a hercegprimás a Szentszék tudomására hozta s utasítást kért a további magatartásra. A Szentszék válasza következő volt: 1. A szóban forgó pápai dekretumok ünnepélyes, azaz hivatalos alakban ne publikáltassanak. 2. Egyes püspököknek elkeresztelési esetekben az anyakönyvi adatok átküldésére vonatkozó és az említett pápai dekretumokkal ellenkező rendelkezései kéz alatt (*secreto*) vonassanak vissza. 3. Ha az 1868. évi 53. t.-c. módosítása a kormánytól ki nem eszközölhető, a püspöki kar a Szentszék előleges jóváhagyásával közös pásztorlevelet bocsásson közre. 4. A polgári anyakönyvvezetés ellen a püspöki kar foglaljon állást s ha ennek dacára behozatnék, úgy viselkedjék egyelőre passzive.

Ezen római utasítások után a hercegprimás *felterjesztést* intézett Ő Felségéhez, utalva a Szentszék utasítására, főképpen arra, hogy a részleges polgári anyakönyvvezetés az egyház részéről el nem fogadható, mert lényegében ugyanazt célozza, mint a februáriusi rendelet. Később Csáky gróf kultuszminiszter azt kívánta, hogy bocsásson ki a püspöki kar egy közös, az alsó papságot mérséklő pásztorlevelet s ne ellenezze a részleges polgári anyakönyvvezetést. A hercegprimás válasza ezen óhajokra is tagadó volt.

1892. október elején a minisztertanács következő pontokba foglalta az elkeresztelési ügy *modus vivendi*jét: 1. A szülők vallása vezettessék be mindig az anya-

könyvbe. 2. Szintűgy tüntessék ki az anyakönyvi kivonaton is a szülők vallását. 3. Amennyiben valamely gyermek az 1868. évi 53. t.-c. rendelkezései ellenére kereszteltetnék meg, a jegyzet-rovatba jegyeztessék be, hogy az államtörvény szerint milyen vallású.

A primás ezen modus-vivendit is a Szentszék elé terjesztette s a Szentszék a szülők vallásának bejegyzését megengedte, de a gyermek vallására vonatkozó bejegyzést nem. Ezen választ közölte a primás a kormánnyal, Ő Felsége előtt pedig annak adott kifejezést, hogy *a törvény által megengedett minden eszközzel fog küzdeni a polgári házasság ellen.*

Ezen, a magyar katolikus egyház történetében korszakot alkotó püspöki konferencián határozta el a püspöki kar, a primás indítványára, hogy a kormány proklamált egyházpolitikája ellenében fölterjesztést intéz a pápához s királyhoz, kifejtve az egyházpolitikai programból fenyegető veszélyeket. Ő Felsége előtt pedig annak is kifejezést fog adni, hogy mint fővédura az egyháznak, támogassa a püspöki kart nehéz küzdelmében. Határozatba ment továbbá az is, hogy a kormányhoz szintén memorandumban tárja fel a püspöki kar az egyházpolitikai programban rejlő veszélyeket s ezekből származó aggodalmait s hogy ezen emlékiratok megszerkesztéséről a hercegprimás fog gondoskodni. Egyben megállapodott a püspöki kar abban is, hogy az egyházpolitikai program elvei ellen már a főrendiház költségvetése alkalmával tiltakozni fog.

Az egyházpolitikai súlyos helyzet közepette se feledkezett meg Vaszary Kolos primás, az egyházmegyéjét szorosan érdeklő dolgokról. A *kisdedóvásról* szóló új törvény alkalmából, 1892. augusztus 22-én felállítja és felépítteti az esztergomi *óvónőképzőt*; szeptember 15-én elrendeli, hogy a *katonaságot kellő lelki gondozásban* részesítse a papság, a melynek városában helyőrség van; november 4-én elrendeli Ő Szentsége püspöki jubileumának megülését s december 4-én az angol biblia-társulat biblia terjesztése ellen hívta fel papsága figyelmét.

A kísértések és megpróbáltatások idejét egy-két örvendetes esemény tette változatossá. Ő Szentsége Vaszary Kolos hercegprimást 1893-ban a január 16-ki titkos és a január 19-iki nyilvános konzisztóriumban a katolikus egyház *bibornokai* közé emelte. Működésének kedvező megítélését a római Szentszék részéről, ezen, szinte páratlanul álló gyors kitüntetés bizonyította. Főpapságának *második évében* Magyarországon alig szokott valaki ilyen kitüntetésben részesülni. Olajággal lépett a háborgó világ közé, a mérséklet és béke érdekében vívott küzdelmét még papi körökben is célzatosan, személyeskedve tárgyalták; a sajtó egy része meg képtelen dolgokkal szórta tele a közvéleményt, úgy hogy szükségét látta később maga a primás is, ilyen üzenetek ellenében állást foglalni. Örök emlékek ezen támadásokra vonatkozólag azon szavai, melyeket *Helc Antal* esztergomi polgármesternek a támadások alkalmából a város nevében tolmácsolt beszédére mondott: „Tudom én azt

nagyon jól, hogy aki nyilvános téren működik, ténykedése nyilvános bírálathoz alá esik, tudom azt is, hogy a politikában vannak keresztező utak. De egynek minden úton sértetlennek kell maradni és ez a becsület. Felhoztak ellenem a közelmúltban sokat, ami elkeserített, de az egyházat nem nézem parlamentnek és a támadásokra nem válaszoltam. Mélyen sebzette szívemet főleg az a kifejezés, hogy engemet megvett a kormány, nehogy kötelességemet teljesítsem.“ Azért küzdelmében mintegy megerősítésül és bátorításul jött Róma legmagasabb kitüntetése. A Szent-
atya erőben, hatásban növelni akarta a primás cselekvését és az egyház jogai védelmében való munkásságát. A biborosi kinevezést és a zuhettot Della Porta Ruodini Carrara gróf pápai követ 1893. január 23-án Budapesten nyújtotta át az új biborosnak, László főherceg, több püspök és a hatóságok képviselőinek jelenlétében. A biborosi biretumot február 1-én vette át Ő Felségétől Bécsben.

Ezen évben hosszabb időt töltött Rómában. Egyrészt a kardinális kalap átvétele, másrészt a pápa püspökségének jubileumára Rómába vezetett zarándoklat miatt. A magyar zarándokokat május 25-én fogadta Ő Szentsége a hercegprimás vezetése alatt és a Szentszék iránt törhetlen hűséget tolmácsoló gyönyörű üdvözlő beszédében, többek közt a következőket mondta:

„Ünnepelve jubileumodat, állandó örömünkre szolgál, hogy tetteidben buzdít dicső elődöd, akinek nevét és dicsőségét örökölted. Mi a te méltóságod okát és okozatát első sorban eredetére és forrására vezetjük vissza és hálás ajakkal dicsérjük azt, a kinek kezében van a méltóság és az idő. Köszönjük annak, aki az életet

osztja, aki megadta neked a mai napot, hogy ezzel példaképet teremtett a mindenségben és megvigasztalta és megörvendeztette Krisztus nyáját.

Gyászolva láttad te magad is azt a bajt, amely lenyomja az emberi fajt és a romlás felé sodorja. És felismerted, mi ennek a bajnak legfőbb oka? Az, hogy nem becsülték az egyház tekintélyét, amelynek pedig Isten nevében az emberi nem fölött kell állania s amely védi és óvja a törvényes tekintélyeket. Te azonban nem ijedtél meg ettől a gyászos és nehéz tehertől; aki néked a méltóságot adta, az megajándékozott egyszersmind erénnyel és erővel. A szeretet hatalma pedig mindig legyőzi a bajok seregét.

Ragyogva a hatalom tiszteletében, a fájdalom dicsőségében, az isteni bölcsesség ragyogó fényében, övezve annak a tűznek lángjától, amelyet Krisztus küldött a magasból, tiszteletreméltó alak lettél és édes vígasza az egész emberiségnek. — A te szent műveid megbénították a helytelenül filozófiának nevezett véleményeket, elsöpörték a gyarló tudományok hiúságát, az igazi tudományok principiumait pedig minden időkre biztosította Aquinói sz. Tamás bölcsesége és védő szava. Viszont munkálkodásod és bölcseséged, amelyben szegénységed dacára nagy voltál, előmozdította a magasabb tudományokat, valamint a természettudományokat. A te szent tanaid megerősítették az államoknak és az egész emberi nemnek ingadozó alapját és békeesség és igazságosság jutott a nemzeteknek osztályrészül.

A kegyelmes Mindenható adja meg a kívánt eredményt valamennyi apostoli munkádnak. Lásd, hogy az egyház, a melyet annyi zivatar sújtott, napról-napra növekedik méltóságban és tekintélyben és hogy egyre többen ragaszkodnak szent fórumodhoz. Lásd, hogy az ellenségek és az eltévelyedettek, a kiket csak magadhoz hívsz, visszatérnek és megengesztelednek; lásd, hogy ez a század megváltozott ábrázattal visszatér Jézus Krisztushoz és a keresztény élethez.

Fogadd, oh szent atya, szívesen a szeretetnek és a tiszteletnek eme szavait, amelyeket mi, gyermekeid, jubileumod dicső ünnepén elmondunk. Áldd meg nemes és magasztos királyunkat és házát! Áldd meg klérusunkat, népünket és egész Magyarországot.

Lelkes éljenzés követte a primás szavait. A pápa ezután átvette a péterfilléreket és a magyar püspöki kar hódoló-feliratát.

A magyar zarándoklat fogadása után, június 13-án vette át XIII. Leo pápától a bibornoki kalapot, majd Nápolyban várta be a biboros avató konszisztóriumot, hol a biborossá való avatása a szájnyitás s becsukás szertartása után bevégződött.

A bibor egyformán a szenvedésnek és dicsőségnek jelvénye. Ha a dicsőségé, ékessége emelni fogja viselője szavainak hatását, tettének erejét; ha a szenvedésé, ez esetben a bibor a lélekben való megújulás hajnalpirja, mely a velejáró nehéz kötelességet az önfeláldozás és lemondás hősiek erejéig képes fokozni. Vaszary Kolos, mielőtt biboros lett, már régen tisztában volt, hogy az ő primássága a szenvedés jegyében született. „Előre látom — mondotta a győrieknek — hogy hajóm egy zajos tenger nehéz hullámaival fog megküzdeni.“ Elkövetkezett azon idő, midőn az egyházpolitikai izgalmak teljesen élére állítottak s a védekezés fegyvereiről óvatossággal s bölcseséggel neki kellett, mint vezérnek, első sorban gondoskodnia. Hiába mondotta ki a főrendiház, hogy a vallástalanságot törvényesítő, az államot s társadalmat alapjában megtámadó egyházpolitikát nem helyesli s ez okból bizalmatlanságot is szavazott a kormánynak; hiába hangzottak el a képviselőházban a hit melegétől áthatott felszólalások egy Ugron Gábor, Asbóth János, Bartók Lajos, Andreánszky Gábor, Hortoványi József, Győrffy Gyula, gr. Pongrácz Károly s mások részéről, —

a kormány a képviselőházban az egyházpolitikai javaslatokkal győzelmet aratott. Ezzel a szabadelvű egyházpolitika sorsát eldöntötték, a jövő egyházpolitikája már alkotásokkal és tényekkel is az egyház ellen fordult.

III.

Az olajfák hegyén.

Gyanúsítások. — A házassági jogról való felterjesztése a királyhoz. — A püspöki kar emlékiratai az egyházpolitikai javaslatokról. — A budapesti katolikus nagygyűlésen tett hitvallása. — Főrendiházi politikai szereplése a polgári házasság ellen. — Parainesis a családról. — Az esztergomi lelki-gyakorlatok. — Irányítása az autonómiai előkészítő bizottságban. — Az egyházpolitikai törvények életbeléptetése. — Szózata a hitetlenségről és a tudománynak a társadalomra való hatásáról. — Milleniumi szereplése. — Aki felejteti tud. — Az egyházpolitika anyagának történelmi ítélete. — Állásfoglalása az általános államosító törekvések ellen. — Az autonómiai kongresszuson.

Sokan azt kívánták Vaszary Kolos primástól, hogy mint egyházának hű fia, ne érezze azokat a sérelmeket, melyeket egyháza szenvedni s panaszolni fog. Azt kívánták, hogy még kis újját se mozdítsa azok védelmére, akik a katolikus védelmi küzdelmet folytatják. Még azzal is korteskedtek a kötelező polgári házasság mellett, hogy azt ő is akarja. Ez utóbbi dologra nézve egyedül Szilágyi Dezső értette meg a hercegprimást, aki, midőn többekkel privatim a polgári házasságnak az európai államokban való formáiról beszélt, azt mondotta többek közt, hogy a szicíliai házassági forma a legenyhébb, t. i. a polgári kötés csak úgy érvényes, ha a házasság egyházilag is megáldott. Amikor ezen nyilatkozat révén azt híresztelték, hogy a hercegprimás is beleegyezik a polgári

házasságba, Szilágyi Dezső, a kötelező polgári házasság megalkotója, azzal hűtötte le a sok fontoskodó politikust s hirlapírót, hogy amit a hercegprimás nyilatkozatának tulajdonítanak, az nem is polgári házasság, mert a polgári házasság alaptermészeténél fogva kizárja a kötelező egyházi esketést.

Ha valaki fogalmat akar szerezni arról a lelki erőről és egyházas felfogásról, mely Vaszary Kolosban lakik és amely erő és felfogás alapja minden főpásztori nagyságnak, — az ne nézzen egyebet, mint azon felterjesztését, melyet 1893-ban Ő Felségéhez a házassági javaslat ügyében intézett. Ezen memorandumnak egyik idevágó érdekes részlete így hangzik:

„Minthogy Felséges Uram birja a fejedelmi erények azon leg-ritkébbjait is, hogy hű alattvalóinak őszinte nyilatkozatait leg-kegyelmesebben meghallgatja: azért bátorkodom egész nyíltsággal kijelenteni, hogy a magas kormánynak a házasságról szóló törvényjavaslatát sem elveiben, sem részleteiben el nem fogadhatom.

Nem fogadhatom el, mert egyházam dogmáival ellenkezik; a katolikus egyház tana szerint ugyanis:

1. a házasság szentség;
2. felbonthatlan;
3. érvényessége felett az egyház ítél; a törvényjavaslat szerint:

1. a házasság polgári szerződés;
2. felbontható;
3. érvényessége felett az állam ítél; tehát a törvényjavaslatban felállított alapelvek az egyház tanával homlokegyenest ellenkeznek.“

Ezután kifejtvén, hogy a törvényjavaslat a katolikusok lelkiismereti szabadságába is ütközik és felsorolván az egyházétól eltérő házassági akadályokat, így folytatja:

„De nem lehet benne (tudniillik a törvényjavaslatban) még oly érintkezési és kiegyezési pontokat sem találni, melyek egy-
séges, a vallásokkal való konfliktust kizáró házassági jog alap-
jául szolgálhatnának.

De nem fogadhatom el a törvényjavaslatot felséges uram és
hazám iránti tekintetből sem; mert minden, akár kis, akár nagy
horderejű akciónál legelőször azon kérdés merül fel: mi lesz a
következménye?

E törvényjavaslat bírálatánál is felteendő a kérdés: helyre-
állítja-e a megzavart békét?

Én részemről úgy vagyok meggyőződve, hogy ha az 1890.
február 26-án kiadott miniszteri rendelet, mely pedig csakis a
vegyes házasságban élő szülőket, illetve a lelkészeket érinti, oly
nagy izgatottságot keltett az országban, hogy ezen egyetlen egy
egyházpolitikai kérdés három éven át majd minden más tény-
kedést háttérbe szorított: az újabb négy — az ország mindegyik
polgárát érintő — törvényjavaslat az izgatottságot nem megszünt-
etni, hanem növelni fogja; erről annyival inkább meg vagyok
győződve, mert már koncepciója, elvbene kimondása a polgári
házasságnak megbontott *minden parlamenti pártot*, bedobta a
vizsály üszkét a *megyékbe* és a törvényhatósági bizottsággal fel-
ruházott városokba; felizgatta az addig békében élő osztályokat
egymás ellen.“

Vaszary Kolos hercegprimás magatartására egy másik
jelentősegteljes cáfolat azon tény, hogy részint az egyház-
politika, részint a felszínen levő speciális katolikus ügyek
(autonomia, kongrua) érdekében úgy a püspöki kart,
mint a világi katolikus celebritásokat többször maga
köré gyűjtötte. A többszöri püspöki tanácskozásoknak
volt többek közt eredménye 1893-ban azon *három emlék-
irat* is, amelyet a primás indítványára a püspöki kar ő
Felségéhez, ő Szentségéhez s a kormányhoz intézett. A
zárt ajtók mögül a nyilvánosság elé lép végre Magyar-
országon is az egyház. Feltárja a korona és a kormány-

előtt álláspontját, a javaslatok sérelmes és bomlasztó voltát, hitvallást tesz katholicitásáról s minderről a a pápát is értesíti.

A Felséghez intézett memorandum arra utal, hogy az egyházpolitikai program hazánk százados institúcióit forgatja föl s alapjában rendíté meg egyik államfentartó oszlopát, a katolikus egyházat; fáj a püspöki karnak, hogy a Felség törvényes kormányával ellentétbe kell helyezkednie, de a szent ügy kötelességévé teszi, hogy azt megvédelmezze, amit annál nagyobb készséggel teljesít, mert tudja, hogy ezáltal hazája jól felfogott érdekét szolgálja. A kormány egyházpolitikai elvei ugyanis oly sebeket vágnak a hívek vallásos meggyőződésén, hogy *aláássák még a legmagasabb trón iránti hűségnek és a hazaszeretetnek alapjait és támaszát is.*

A kormányhoz intézett memorandumban tudtára adja a püspöki kar a kormánynak, hogy kötelességének tekinti, félretéve bármilyen emberi tekintetet is, az egyházpolitikai elveket megtámadni s felhasználni minden lehető eszközt a törvények határai között, hogy azok az elvek megvalósíthatók ne legyenek.

A pápának szóló memorandumban köszönetet mondva Ő Szentségének 1892. december 11-ki leveléért, kijelentette a püspöki kar: „ha az állam s annak vezetői nyilvánosan tett nyilatkozataikat megvalósítani és azok kivitelét elrendelni szándékoznak, mi követni fogjuk más országok püspökeinek és katolikus férfiainak példáját s egy lélekkel ellene fogunk állani szándékuknak és amennyire lehet, meg fogjuk akadályozni, hogy egy-

házunk jogai újabb törvények által még újból is megsértessenek.“

A püspöki kar negyedik munkálata már nem volt memorandum, hanem közös pásztorlevél, mely felvilágosította a híveket az egyházpolitikai javaslatokról s őket buzgóságra bátorította.

A memorandumok eredménytelenek maradtak, úgy a koronánál, mint a kormánynál. Az állami hatalom elég erősnek érezte magát, hogy az egyházzal a harcot fölvegye.

* * *

Az 1894-ik év Vaszary Kolos primásságának legnehezebb esztendeje. Ekkor érte el teljét mindaz, amit liberális egyházpolitikának nevezünk. Ha eddig csak egy kormány nyúlt érzelmei közé, most mindezt megfogja tenni az országgyűlés többsége. Meg kell érnie, hogy a mult mulasztásainak szomorú eredményeként a katolikus egyházat a történelmi jognak piederstáljáról leszorítják és kiszolgáltatják mind annak, amit 1867-től 1890-ig elfojtottak ellene. Az ő szeme láttára akarják mindezt megtenni s még azt kívánják tőle, hogy lecsendesítse a katolikusok között támadt morajt. Meg kell érnie, hogy akikben bízni tudott, azok nem támogatták kellőképen s bármilyen lelki küzdelmek közt látnia kell, hogy a katolicizmus híveit le fogják győzni a hatalom eszközeivel s Kossuth üzenetének segítségével. Magyarország bámulni fogja a primást az Olajfák hegyén, minden katolikus hívő szeme rajta nyugszik s látva a felekezeti harcok fegyvercsörgése között küzdő primást,

minden arcon ott lesz a néma kérdés: hát még ez sem elég? De Vaszary Kolos primás minden előre látható következmények dacára szigorúan teljesítette azt, amit módjában állott megtenni és — nem engedett.

A magyar katolicizmus modern történetében felejthetetlen és nagy horderejű esemény volt az 1894. január 16-ki első országos *budapesti katolikus nagygyűlés*, melyen 600-nál több országos méltóság, mágnás, főpap, képviselő, nagybirtokos, 1000-nél több előkelő polgár, tanár, ügyvéd, bíró, állami vagy köztisztviselő s mintegy 1500 egyéb egyházi s világi vett részt. Ezen a gyűlésen tette meg nyilvános hitvallását Vaszary Kolos hercegprimás. Az ő beszéde uralta a gyűlés hangulatát s az általános hatásnak adott kifejezést *Eszterházy Miklós Móric* gróf, midőn azt mondotta a primás beszédjéről, hogy az „szíveink azon húrjait pendítette meg, melyek akkor rezzennek meg élénken minden magyar keblében, midőn a hazaszeretet s vallásos meggyőződés nevében felhívás intéztetik hozzá. Felszólalt a vezér, kinek szava megjelöli az irányt, amelyen haladnunk kell s hogy elérjük a célt, melyet Eminenciád szavai élénk tűztek, fokoznunk kell a szíveinkben élő lelkesedés erejét és akaratunk legyőzhetlen kitartását.“ A sajtó korszakalkotónak nyilvánította ezen manifesztációt, mert egész határozottan tárta fel a magyar katolicizmus sebeit s jelölte meg mint minimumot azon szabadságot, melyet Magyarországon minden felekezet bir s melyet csak tőlünk akarnak elvonni. Az illusztris hallgatóság, a primási beszédnek minden egyes nyomatékosabb mondatát lelkes

tapssal s éljenzéssel fogadta. Legnagyobb hatást azonban azon részlet keltett, melyben a katolikusoknak jogaikhoz s hitükhöz való törhetlen ragaszkodását tolmácsolta:

„E türelem és mérséklet mellett azonban egy percre sem szabad megfélekedoznunk egyházunk azon érdekeiről, melyeket semmi körülmények között feláldoznunk nem szabad, nem lehet.

Hogy is lehetnénk mi igaz, hű hazafiak, ha igaztalanok, hűtlenek lennénk egyházunkhoz?

Mi katolikusok igen is alkalmazkodni tudunk hazánknak megváltozott viszonyaihoz; de a hit és erkölcs dolgában sem egyesek akarata, sem a nemzetek intézményei, sem a század korszelleme előtt meg nem hajolhatunk, mert az emberi eszmék, erkölcsök, elvek, rendszerek, törvények ellenmondók, változók, mulandók, de az Isten törvényein és ígéletén alapuló kath. egyházunk hit- és erkölcs-elvei maradandók, azok nem csupán a múlté, nemcsak a jelené és a jövőé, hanem az örökkévalóságé. — Maga az Ur mondotta: hogy az ő igazsága megmarad örökké.

Ép azért, ami bennünk ideiglenes, mulandó, azt szívesen átadjuk, feláldozzuk vagyonunk; szívünk, életünk, földi királyunké, földi hazánké; *de lelkünket nem adhatjuk oda*, mert az égi királyunké, Istenünké, égi hazánké, az örökkévalóságé!“

A budapesti katolikus nagygyűlésen való szereplése után nemsokára, május 7-én, a *főrendiházban* nyílt alkalma, hogy mint politikus véleményt mondjon a polgári házasságról s irányt jelöljön a katholicizmus állásfoglalásában. Midőn felemelkedve szólni kezdett, síri csendben figyelt reája a ház s mindenki érezte, hogy az ő beszédébe van letéve az egész vita súlypontja. Dogmatikus alapon indult s azután a gyakorlati politika szempontjából cáfolta a polgári házasság mellett felhozott érveket. Beszéde első részében a házasság szentségi jellegéről, felbonthatatlanságáról s törvénykezéséről szólt. A második rész, a polgári házasság védőinek érveit

cáfolta, nevezetesen, hogy : a házasság polgári szerződés, felbontható s érvényessége felett az állam ítél. Beszédének különösen a felbonthatatlanságáról szóló pontja kötötte le a hallgatóság figyelmét. A felbonthatatlanságot nemcsak egyházi, de állami szempontból is boncolta s nemcsak a katolikus hitelv, hanem a természetjog alapján is védte. Mint tekintélyi érvet liberális részről, felhozta többek közt *Gladstone* angol és *Tehlsps* amerikai miniszterek véleményét. A polgári házasság el nem fogadását következő megkapó és bátor nyilatkozattal indokolta :

„Az előadottak alapján nem fogadhatom el a törvényjavaslatot, mint katolikus, mert egyházam hitelveit sérti s ezáltal rést üt a lelkiismeret szabadságán ; nem fogadhatom el, mint polgár, mert előre látom az erkölcsi és anyagi hátrányokat, a közerkölcsiség meglazulását, a családi életnek megingatását, a nő és gyermekek sorsának bizonytalanságát s amiről nem is szóltam : a közterhek növekedését ;

nem fogadhatom el, mint főrendházi tag, mert előre látom, hogy úgy politikai, mint társadalmi életünkben folytonos bonyodalmak kiapadhatatlan forrása lesz ;

végre nem fogadhatom el állásomnál fogva, amelyet, midőn elfoglaltam, esküt tettem egyházam fejének képviselője előtt, hogy hű leszek egyházamhoz ; esküt tettem királyom előtt, hogy hű leszek egyházamhoz ; esküt tettem királyom előtt, hogy hű leszek hazámhoz s most felvetem itt a kérdést ; hűtlen leszek-e én hazámhoz, ha e törvényjavaslatot ellenzem ? Nem leszek hűtlen !

Hűtlen leszek-e egyházamhoz, ha e törvényjavaslatot elfogadom ? Igen, hűtlen leszek !

Én tehát a törvényjavaslatot meg nem szavazhatom.“

A főrendiház tudvalevőleg 21 szótöbbséggel elvetette a javaslatot. A kormány azonban másodszor is a főrendiház szavazása elé bocsátotta. A presszionálás, az elmaradások miatt a június 21-ki szavazásnál a javaslat

4 szótöbbséggel győzött. Mikor a főrendiház elnöke kihirdette az eredményt, a primás újból felkelt s igyekezett az elfogadott javaslaton enyhítést eszközölni.

„A törvényjavaslat szótöbbséggel elfogadtatván, — mondotta — engedjék meg a méltóságos főrendek, hogy annak részletes tárgyalása előtt nyilatkozhassam.

Azon meggyőződésemet és ezen alapuló álláspontomat, hogy a törvényjavaslatnak törvényerőre emelése amily sérelmes egyházamra nézve, épp oly végzetes lehet hazánkra nézve, most is fentartom. Mindazáltal meghajolva a többség határozata előtt, a tárgyalásba belemegyünk. De nem azért, mintha a törvényjavaslatot helyeselnők (mert még azon módosításokat is, melyeket indítványozni fogunk, nem fogják elfogadni), egyedüli célunk lévén az, hogy a ránk nézve sérelmes és rossz törvényjavaslatot kevésbbé rosszá tegyük.“

Az egyes szakaszoknál a felszólalásokat a primás vezette s mindjárt a címnél azt javasolta, hogy a „polgári“ szó belevétessek s az új címnek ez a formája legyen: „Törvényjavaslat a polgári házassági jogról.“ A többség azonban a pontot az eredeti szövegben fogadta el.

Felszólalt azután a 25. §-nál, mely szószerint a következő:

— „Tilos az egyházi felsőbbség engedélye nélkül házasságot kötni annak, aki azon egyház szabályai szerint, melyhez tartozik, egyházi rend vagy fogadalom okából házasságot nem köthet.“

Ezen tételhez a hercegprimás hozzá akarta fűzni azt, hogy az egyházi fogadalommal kötött egyének (aposztaták) áttérés esetében se köthessenek házasságot. Sajnos, ez a szakasz is megmaradt eredeti szövegében.

A tárgyalás további folyamán a hercegprimás azt javasolta, hogy a polgári kötést az egyházi házasság előzze meg; de *Szilágyi Dezső* ezt a legélesebben ellenezte. Végre a főrendiház új paragrafusnak 35 szó-többséggel *Andrássy Aladár* gróf következő toldalékát fogadta el:

— „Az új törvény a házasságkötésekre vonatkozó vallási kötelességeket érintetlenül hagyja.“

Még egyszer felszólalt a hercegprimás a polgári kötés megszüntetése kérdésében s a betegség esetén lelkes előtt kötött házasságnak polgárilag is érvényesíthető módja mellett, de a többség az eredeti szöveg mellett döntött.

Ezen főrendiházi szereplése volt a legmegragadóbb törvényhozói aktusa. Föltüntette a kötelmek felelősségteljes öntudatát, megszólaltatta az emberi szellem magasabb rendű követeléseit, megindította a szív húrjait. Nemes felindulással beszélt ezen szomorú napokban, sőt tűzzel is eltelt anélkül, hogy előkelő komolyságnak s nyugalmának alapvonásait fönn ne tartotta volna. Tanított, lelkesített s önuralomra intett.

Az egyházat ért annyi csapás után vigaszt és reményt kellett keresni. A családot megvigasztalni, a pap-ságot pedig az újabb küzdelmekre felvértezni, főpásztori kötelességének tartotta.

Látva, hogy a polgári házasság behozatala a családi élet erősségét fogja első sorban megingatni, a Sz.-István-

Társulat 1894-ki közgyűlésén mondott aktuális beszéde *a családról* szólott. A nyájáért aggódó pásztor lelke nyilatkozott meg ezen szózatában, mely úgy eszmegazdag tartalmát, mint meleg hangját tekintve, egész parainesis jellegével birt ama szomorú időkben. Egyrészt az atya szólalt meg ezen Kölcseyre emlékeztető parainesisben, másrészt az államférfi, aki közállapotaink elfajulásából attól fél, hogy *a lengyel nemzet* sorsára jutunk. A család jelentőségét és hivatását így méltatja:

„A család azon forrás, melyből az állam élete fakad; azon sejt, melyből a nemzet testszövezetté képződik; a család azon veteményes kert, mely a társadalom polgárait és az egyház híveit termeli.

Ha ezen veteményes kertben nincs meg melegágya a valásnak, melynek világa és melege éltet, a fiatal szív épp úgy elcsenevész, mint azon növény, melyhez nem hatol verőfény s melyet nem érlel a napnak heve. E szóban „család“ bennfoglaltatik mindaz, ami az embert emberré teszi, ami bennünk igen szép és jó, ami szeretetünkre és kegyeletünkre érdemes.

A ház, melyben születünk, a testvérek, akikkel, a létnek örvendve, játszadoztunk, az asztal, melynél körülülve étkeztünk, az imák, melyeket az ártatlan szív buzgóságával rebegtünk, anyánk csókja és könnyei, atyánk tanításai s aggódó szeretete, első reményeink s örömeink, első bánatunk, az ész, a szenvedély és érzelmek első kezdetleges megvillanása, a munkásság, a kötelesség-érzet, a becsvágy, a szelídség, a könyörület, a kegyesség, az akarat és a jellem első csirái, ezek mind a családban sarjadoznak.

A család e szerint a társadalmi együttélés különböző nyilvánulásainak, a társas érintkezés változatos alakulásának bár szűk, de legelső köre, melyben mozogni, az emberekkel együtt gondolkozni, érezni, velük és érettük cselekedni tanul a sarjadozó, a szülői gyöngéd, vagy ha kell, erős kezek által hajlítható és irányítható csemete.

A család lesz azon oázis, ahol az élet után kimerült vándor a szeretet zöldelő lombjai alatt nyugpontra lel; a család lesz azon menedékhely, ahol az ország gondjaival terhelt fejedelem, trón-

járól leszállva, enyhülést talál, hová a munkás napi fáradsága után nyugodni száll; hol a sorsüldözött a megpróbáltatások szenvedései közt a gyengédség és bátorítás felemelő szavaiból vigasztalást meríthet; ahol a szerető gyermek a már redőzött homlokok dacára is hőn dobogó édes szülői szíveken megpihenhet.“

A Lengyelország sorsára emlékeztető szavai megérzők voltak s hatása alól nemcsak hallva, de olvasva sem vonhatja ki magát az ember. Úgy áll előttünk, mint valami ős regenerátor, aki nemzeti létünk mellett virrasztva, az alkotmány alapjait fejleszti és szülője akar annak lenni, hogy magyar fajunk fennmaradjon s a polgári szabadság és keresztény kultúrában, versenyt futhasson a többi népekkel.

„A mult század végső tizedében — éppen századik éve — tűnt el egy hatalmas nemzet, mely egyik legnagyobb királyunkat s Erdély egyik legkiválóbb fejedelmét királyának választotta; meg van ugyan a föld, a patria; de megszűnt a nemzet, a lengyel hegemonia. Mintha e szomorú esemény lebegett volna koszorús költőnk előtt, midőn gyönyörű szózatában így ír: „A sírt, hol nemzet sülyed el, népek veszik körül s az ember millióinak szemében gyászkönny ül.“

És mégis! Sem az összes szabad népek őszinte részvéte, sem a törvényhozóknak a törvényhozás termeiben elhangzott rokonszenves nyilatkozatai nem tudták az egykor nagy nemzetnek hazáját visszaadni.

S ez a hős nemzet, tapasztalva azt, hogy sem saját erejével, sem emberi segíellyel nem tudja hazáját feltámasztani — családjainak ezreivel az Úr templomába megy s milliók ajkán zendül meg az ének: Istenünk! szent oltárodnál térdre hullva kérünk, szabad hazánkat, oh add vissza nekünk!

Mi van e nemes és jobb sorsra érdemes nemzet jövőjéről az élet könyvében megírva? az előttünk zárva van; de nyitva van előttünk multjának könyve, melyből megtanulhatjuk: hová vihetnek a társadalmi, a vallási és pártharcok?!

A megpróbáltatás napjaiban a főpásztor fölkeresi nyájának őrzőit, az ő papjait, hogy midőn megosztja velök a nap keserveit, egyúttal összeforrjon velök a bizalomban s felvértesse őket a további bajtársi küzdelemre. Vaszary Kolos is így tett, midőn az 1894. augusztus végén tartott *esztergomi lelkigyakorlatokon* maga köré gyűjtötte papságát és kiöntötte előttük szívjóságát, odaadását. A redők elsímultak homlokáról, csak azt a vígaszt ragyogtatta vissza, melyet lelke átértzett. Kifejezést adott azon szomorúságának, hogy a hivatala felelősségéből származó gondjai miatt eddig nem gyűjthette maga köré papjait. Kicserélte tehát velök mindjárt az első találkozás alkalmával szívét, hogy együttesen tegyék az egyház és a haza oltárára. Nem közönséges lelkigyakorlati allokúciók voltak ezen alkalommal mondott beszédei, hanem különösen a lelkigyakorlatok végén tartott beszéde, valóságos *érseki beszámoló* az eddig átélt sáfarkodásról az Úr oltára előtt. Előre bocsátva vezérlő elveit: si maledicimur, benedicimus; si persecuti sumus, sustinemus, si blasphemamus, obsecramus, — elmondotta papjainak, hogy mielőtt nagy felelősséggel járó állását elfoglalta, esküje letétele előtt kijelentette illetékes helyen, hogy az egyház és állam közötti békét helyre akarja állítani, de egyúttal kijelentette azt is, hogy egyháza tanításától egy hajszálnyit sem fog eltérni. S minthogy — in rebus fidei et morum egyedül a római Szentszék határozatai érvényadók, ő se ismerhet el az érintett hitbeli s erkölcsi tanokra vonatkozólag mást illetékes irányítónak, mint a római Szent-

széket. „*És én itt* — mondotta nemes, önérzetes hévvel — *az Úr oltára előtt jelentem ki nektek, hogy primásságom ideje alatt egyetlen egy lépést sem tettem egyházi ügyekben a római Szentszék előleges tudta, előleges beleegyezése nélkül. A Szentatya útmutatásait közöltem azzal a tényezővel, mely Magyarországon a katolikus egyház ügyeit vezetni egyedül van hivatva: a püspöki karral.*“ És amint a multban tett nyilatkozataiért elvállalja a felelősséget, úgy elvállalja azt a jövőben is az előtt, akit az egyházi téren egyedüli ítélő bírójának ismert: *egyháza feje előtt.* „Tegnap e szószekről — fejezte be allokucióját — következő szavak hangzottak: „*pugnemus armis doctrinae et justitiae.*“ Ha ily nemes fegyverekkel küzdenek, én is ott leszek.“

E nyilatkozat után, tekintve a helyet, az alkalmat, a személyeket, akik előtt elhangzott, még azok is elnémultak, akik valamelyes bizalmatlan hátsó gondolattal kísérték a primás egyházpolitikai működését. Amint ő a szeretet melegével karolta át a válás óráiban papjait, úgy azok azzal az érzéssel távoztak a szent helyről, hogy az angyallelkű főpásztor velük együtt érez s osztja a papság egyházpolitikai küzdelmének jogosságát.

* * *

A római katolikus egyház önkormányzatának létesítése céljából ő Felsége rendelkezése alapján egy *előkészítő bizottság* ült össze 1894. évi február 24-én *Vaszary Kolos* hercegprimás elnöklete alatt. Ezen vegyes bizottságban egyházi részről jelen voltak többek közt:

Samassa József és Császka György érsekek, Firczák Gyula püspök, Párvy Sándor kanonok, Aschenbrier Antal egyetemi tanár, stb.; világi részről: Apponyi Albert, Zichy Nándor, Eszterházy Miklós Móric grófok, Szlávy József koronaőr, Széll Kálmán képviselő, Czorda Bódog kúriai m. elnök, Forster Gyula miniszteri tanácsos, Gajzágó Salamon főrendiházi tag, Horánszky Nándor, Polónyi Géza, Ziskay Antal képviselők, Jósika Samu báró, stb. A primás előterjesztése szerint a bizottság feladata: egyrészt javaslatot készíteni az autonomiai kongresszus egybehívásának módozatai iránt; másrészt véleményes jelentést adni, hogy az 1871-ki kongresszus munkálata mennyiben volna felhasználható. Az első pontra nézve az volt a primás nézete, hogy az 1870—71. évi kongresszus a mai napig legális, bár munkálata eddig jóváhagyást nem nyert. Ő Felségének azonban jogában áll, ezt a kongresszust megszüntnek kijelenteni s új kongresszust összehívni. A második pontra nézve eldöntendőnek tartotta azon kérdést: hozzászóljon-e a bizottság az 1871. évi szervezeti szabályokhoz vagy ez, az új kongresszusnak tartandó-e fel? A püspöki kar s a maga eljárására vonatkozólag kijelentette, hogy az 1871-ki autonomiai elaborátumot Simor primás 1871. június 12-én oly beszéd kíséretében terjesztette fel legfelsőbb helyen, melyben a püspöki kar hozzájárulása hangsúlyozva van. Ő maga a Sz.-István-Társulatban hangoztatta az autonomia létesítésének szükségességét; 1892-ben két tanácskozmányban tárgyalta az ügyet; hasonlóképen 1893. januárban is külön bizottságban,

mikor a kongruával való kapcsolatba hozatala miatt a káptalanok s más érdekettek meghívása javasoltatott. — Az elhangzott beszédek és vélemények nyomán a bizottság abban állapodott meg, hogy a törvényes választási szabályzatok nyomán az önkormányzati gyűlés új választások útján hívassék össze, mely egyben hívatva lesz az 1871-ki munkálat fölött érdemileg s illetékesen nyilatkozni. Az előkészítő bizottság tehát a primás elvi álláspontjának alapján döntött.

* * *

Az egyházpolitikai törvények 1895. október 1-én léptek életbe. Ezt megelőzőleg a Szentszék utasítása szerint, a magyar püspöki karnak két körlevelet kellett kibocsátani. Egyiket a hívekhez, melyben óvást emelve az új törvények ellen, felhívja a híveket, hogy az egyházi házasság szentségi jellegét a polgári szerződés felett tisztelve, hassanak oda, hogy az egyház tanítása a törvényhozásban is kifejezést nyerjen. A másik körlevél a papságnak szólt, mely utasításokat ad a házasságra, az anyakönyvekre és a gyermekek vallásának megóvására.

Vaszary Kolos hercegprimás egységes eljárást óhajtvá elérni, a közös utasításnak alapjául szolgáló *tervezetet* küldött szét a püspöki karnak. A tervezet, a polgári házasság behozatalakor más országokban kiadott utasításokat tartotta szem előtt. Az egyház tanításait és fegyelmi szabályait kívánta alkalmazni azon polgári házasságokkal szemben, akik kánoni akadállyal kelnek egybe. A végleges eljárás ügyében 1895. augusztus 30-án püs-

pöki konferenciát tartott a hercegprimás. E konferencia magáévá tette a hercegprimás tervezetének eszméit és elhatározta, hogy úgy a hívekhez, mint a papsághoz, körlevelet bocsátanak ki s felhívják a híveket, hogy még az állami házasság előtt jelentkezzenek az egyházi házasságra; a papság pedig járjon el a kiadott utasítások szerint.

A püspöki körlevél a magyar püspöki kar hitéhez való tántoríthatlan hűségének és hazafiságának valóságos oklevele. Szilárd alapot teremt a papság és hívek számára azon megpróbáltatásokkal szemben, melyeknek okvetlen ki lesznek téve a végrehajtásnál. A püspöki kar határozottan újból kijelentette e körlevelében, hogy az új egyházpolitikai törvények hitünk tanával ellenkeznek, kilenc századon át elismert jogaiktól a katolikusokat megfosztják, a vallásosságot gyöngítik s a család tisztaságát veszélyeztetik.

A hívekhez intézett körlevelet 1895. szeptember 29-én hirdették ki a szószékről a híveknek.

A püspöki kar a törvények életbelépte után azért adott ki utasításokat, hogy híveit a magánjogi bonyodalmaktól lehetőleg megmentse. De ezzel az állami házasságot a polgári szerződésnél többnek, egy hajszálnyival sem tartotta, annak erkölcsi erőt és értéket nem tulajdonított és azért különös gonddal figyelmeztette a híveket, hogy az Isten és az egyház előtt csak akkor tekintetnek házasfeleknek, ha azt egyházilag is megkötik.

A körlevelek különösen hangoztatták, hogy az egyháznak a házasságok kötésére, az akadályok felállítására,

az azok alól való felmentésre, a házasságok elbirálására való joga, teljes egészében fönmarad. Következik ebből, hogy a szentszékek október 1-én, egyetlen egy házassági pört sem fognak áttenni a polgári törvényszékekhez.

E körlevélben egyben keserű hangon emel panaszt a püspöki kar a nemzet előtt, hogy Magyarországnak kilencszázados keresztény jellegét törli le az állam azzal, hogy a házasság szentségét egyenesen megtagadva, azt egyszerű szerződéssé degradálja. Még komolyabb hangot használ a lelkészekhez intézett körlevél, mely a jövő küzdelmeire is megadja az utasítást.

Ezen konferencián több, személyét és eljárását illető nevezetes kijelentést is tett a hercegprimás. Óvást emelt az ellen a gyanúsítás ellen, mintha nem ellenezné szívvel-lélekkel az egyházpolitikai törvényeket. Kijelentette a leghatározottabban, hogy ő e törvényekben megnyugodni nem fog és azok eltörlésére alkotmányos úton fog törekedni.

Épületes és megható jelenet következett a hercegprimás ezen nyilatkozata után. A püspöki kar nevében, a püspöki méltóságban legidősebb püspök meghatottan tolmácsolta elismerését azon áldozatteljes fáradozásért és tevékenységért, amit az egész egyházpolitikai mozgalom és ezen közös pásztorlevél előkészítése folyamán a hercegprimás kifejtett.

* * *

1895 szomorú év Magyarország vallási történetében, az egyházpolitikai törvények életbeléptetésének éve. A magyar egyház az Olajfák hegyére érkezett és

azért szükség volt a társadalmat arra figyelmeztetni, hogy csak a vallással lehet erős, hogy a hitbuzgalom mentheti meg. Ezt a figyelmeztetést a Sz.-István-Társulat közgyűlésén intézte a hercegprimás a nemzethez, amikor a *hitetlenségről* beszélt. „Bármennyire lázas és forrongó a kor, — mondotta — a hitetlenség nem lehet a népek jellegének kinyomata. Egyes hitetlenek mindig voltak, de az emberiség túlnyomó többsége magát azokkal nem azonosította. A mult az istentagadást nem engedélyezte, ellenkezőleg az államok törvényeik, erkölcsaik tekintélyét és sérthetetlenségét Isten szentesítésére alapították.“ Ezen eszmemenetből kiindulva, bizonyította az Istenség eszméjének a lélekben való gyökerezését és tagadja, hogy tudná az a nép a társadalmi rendet és a hazafias kötelességet, amely népnek nincs más evangéliuma, mint a törvénykönyv, nincs más lelkiismerete, mint a rendőrség fegyelme. Óva inti a társadalmat a keresztény szellemet letaroló sajtótól, színpadtól és társadalmi elfogástól, melyek megmértelyezve az élet összes viszonyait, eddig mindenütt Istentagadásra vezettek. Rámutatott azon veszélyes mozgalomra, mely az Istent a tudománnyal akarja helyettesíteni. Hogyan származtunk, mi a célunk, mi a rendeltetésünk? Ezen legfontosabb kérdéseket a tudomány nem képes megoldani, mert a tudomány csak a természeti dolgokat ismerteti meg velünk, sőt még az érzékeink alá eső tárgyak lényegére sem képes felvilágosításokat nyújtani; képtelen megfejtetni oly jelenségeket, amelyekkel naponkint találkozunk s csodálatra készítetnek. Éppen azért arra kéri a társadalmat, hogy

ne a rettenhetlen bátorság büszkeségével nézzen a vihar elé, hanem annak elhárításaért a szív alázatosságával, a tanítványokkal esedezzék: Domine salva nos!

Egy másik Sz.-István-Társulati beszédében (1896.) *a tudománynak a társadalomra való hatásáról* szólt. Azt bizonyította, hogy a tudomány nem elégséges a közjó előmozdítására s a történelem szomorú példái tanúsítják, hogy *fényes tehetségű, de sötét lelkű egyének* valóságos ostorai a társadalomnak. A társadalom alapjának az *erényt* hirdeti, mely a lelkeket együttes tevékenységre, a szívet együttes érzésre, a társadalmat összetartó egységre kényszeríti. Epictettel tart, hogy: „hasznosabb szolgálatokat teszünk a hazának, ha polgárai szívét nemesítjük, mintha magas épületeket emelünk; előnyösebb rá nézve, ha nagy lelkek alacsony tetők alatt laknak, mintha szolgalelkek magas épületekben elbújnak.“

E kitépelt sorok, ezen rövid ismertetések is bizonyítják, hogy a bíboros főpap felszólalásai korunk szellemi követelményeinek megfelelnek. Korának, társadalmának bajait nyomozva, síkra száll az emberi gőg kinövéseivel, melyek a társadalmat Isten nélkül akarják föntartani.

* * *

1896-ban ünnepeltük a milleniumot. A püspöki kar felkérte a hercegprimást, hogy közjogi méltóságának érvényesítésével tárgyaljon a püspöki karnak az ünnepélyeken való méltó részvétele ügyében. Ezt a hercegprimás meg is tette. A püspöki kar tényleg állásához mérten jelent meg az ünnepélyen. A hercegprimás jelen volt a szent

korona kivételénél és visszahelyezésénél; Szent István napját különös fénnnyel ünnepelték meg az uralkodóház s a püspöki kar részvételével.

A millenáris ünnepélyek gerincét a budavári Boldogasszony-templomban megtartott Te Deum képezte. Ott volt a felséges király, az uralkodóház, a püspöki kar, az országzászlósok, a külföldi hatalmak képviselői, a törvényhozás, a kormány, a hadsereg s a főbb állami méltóságok. Ilyen fényes s lelket lebilincselő isteni tisztelet még nem volt Hollós Mátyás templomában. Olyan kép volt ez, melyet történeti jelentőségű zománccal vont be a katolikus egyház fönséges szertartása. Fénypontja ennek a hálaadó ünnepnek a hercegprimás remek beszéde volt, telve áldással és intelemmel a királyhoz, a nemzethez és az országhoz. A királynéhoz oly megindítóan, oly hűséges magyar szívvel szólott, hogy az könnyezett. A nemzeti mult eseményeit vizsgálva, kiolvasta abból a magyar örömet, bánatát, gyászát, jólétét és szenvedését. Megjelölte a nemzeti hivatás határköveit, de egyben odaállította melléje az uralkodói lelkiismeretet is, *mely az uralkodót az alkotmány megtartására kötelezi*. „Kard foglalta el, kereszt tartotta fenn e hazát!” Ez az alapeszméje a beszédnek és ezt tartva mint vértet a korona és nemzet elé, ebből vonja le azon következtetést, hogy csakis a kereszt tövében, annak fényében fogjuk megtartani, felvirágoztatni, boldogítani az ősök által elfoglalt és nekünk örökségbe hagyott hazát. Mint valami hitvédő látnok, figyelmezteti nemzetét a visszavonás fátumszerű átkára, nehogy akkor, amikor sorsa saját

kezébe van letéve, a külellenség helyett, önnön fia vágja testét. Katholicitás, Mária-kultusz, történet, politika, nemzeti önbizalom volt e beszédben s legnagyobb hatása abban nyilvánult, hogy mindenki megnyugvást talált úgy vallási, mint nemzeti eszméiben. Az utánna felhangzott magyar himnusz méltó akkordja volt a nemzet lelkéből merített beszédnek, melynek szövege következő:

Elhangzott a hálaének ajkainkról, király és nemzet együttesen borult le előtted mindenható Isten, kinek tekintete ronthat és teremthet száz világot; előtted örökkévaló, kinek szemeiben ezer év annyi, mint a tegnap, előtted jóságos Atyánk, ki bár vétkeink miatt büntető kezeddél sujtottál, erényeinkért áldásoddal is boldogítottál.

Felséges Uram!

Felséges Asszonyom!

Nemzetem!

Ezeréves létünk határkövénel állunk, melynek egyik oldalán arany- és vérbetűkkel vannak felírva a mult eseményei, a másik a beláthatlan jövő számára üresen áll.

Olvastad-e nemzetem, mennyi öröm és bánat, dicsőség és gyász, jólét és szenvedés, harci diadal és csatavesztés, összetartás és pártviszály váltakoznak ezeréves multadban?

Olvastad-e, hogy nemzetünk bár néhány évtized alatt e hazát megszerezte, mégis külföldre tör, sok vért ontva, maga is vérzik és két nagy vereség után kétségtelenül a hunok és avarok sorsára jut, ha csak vértől párolgó fegyverét a béke fejedelme előtt le nem teszi és a kereszténységet fel nem veszi.

Kard foglalta el, *kereszt* tartotta fenn e hazát.

Nemzetünk a kereszténység felvétele által belép ugyan az európai népcsaládba, de nem olvad be; fejedelme a kor intézményei szerint nem lesz alárendeltje, hűbérese a római császárnak, hanem a pápától nyert koronával megkoronáztatva, mindenkitől független és önálló királyságot alkot.

A korona hatalmat ad a királynak és tekintélyét külről emeli, de bensőleg lelkiismeretében megköti, mert az alkotmány megartására kötelezi.

Szent koronánk eszerint mint védő Cherub lebeg király

és nemzet felett, mindegyiknek jelezve kötelességeit, mindkettőnek biztosítva kölcsönös jogait.

Így született újra a száz éves Magyarország a keresztény hit ölében.

Ez esemény nemzetünk sorsának forduló pontja, a trón támasza, szabadságunk biztosítója, fénykorszakaink forrása, megpróbáltatásunk erőssége, létünk alapköve.

Mivé lettünk volna enélkül? Azok a viharok, melyek fölöttünk elvonultak, számban nagyobb, erőben hatalmasabb nemzeteket is elpusztítottak volna, hisz óriási hatalmak hányszor zúdították reánk hadaikat? Későbbben, századokon át testünkkel fogtuk fel a Nyugat ellen intézett támadásokat, melyek alatt templomaink, iskoláink, városaink, falvaink elhamvadtak, testvéreink százezrenként fogságba hurcoltattak és ezen vészteljes időszakban még saját magunkkal is küzdöttünk életre-halálra.

Ha mindezeket csak futólag olvasod is nemzetem, el kell ismerned, hogy Isten erős keze tartott fenn.

Miért tartott fenn?

Mert azoknak — egyeseknek úgy, mint nemzeteknek — kik őt, mint atyjukat tisztelik, hosszú életet ad.

Megdöbbenve olvasom a szent könyvekben a következő fenyegetést: „Az Úr megveri és kitepi Izraelt e földről, melyet atyáiknak adott és elszórja őket,” — ha nem tisztelik őt.

Nemzetünknek volt sok bűne, de volt egy nagy erénye: hogy Istent nem tagadta meg soha, tiszteletét törvénykönyvébe iktatta. Fentartott Isten azért is, mert sok pártfogónk volt az égben. Nincs nemzet, melynek uralkodó családja annyi szentet számlálna, mint maga az Árpádház.

Leghatalmasabb közbenjárónk volt mégis a mi Nagyasszonyunk, kinek alakját zászlóinkra hímeztük, pénzeinkre vertük, tiszteletét, szeretetét versekben zengedeztük.

Midőn bűneink sokasága miatt magához az Úrhoz folyamodni féltünk, veszély idején százezrek, milliók ajkán hangzott az ének:

„Boldogasszony, Anyánk,
Régi jó Patronánk,
Nagy inségben lévén
Így szólít meg hazánk:
Magyarországról, édes hazánkról,
Ne felejtkézzél meg szegény magyarokról.“

Isten véghetetlen irgalmából jutottunk el tehát az ezredik évhez.

Légy üdvözölve, légy áldva e magasztos ünnepen igénytelen hű fiadtól, drága hazám.

Áldott legyen földednek minden hantja, mely annyi szent hamvat takar, áldott legyen földednek minden göröngye, melyet hőseink vére öntöze és munkás népünk verejtéke nedvesít.

Áldott legyen földednek minden családi tűzhelye, melyet vallásunk megszentele.

Légy üdvöz, légy áldott felséges királyom, nemzetem atyja!

Isten irgalmából te vezeted be a nemzetet a második ezerévbe, nem a fegyverek zörejével, hanem bölcseséged fényével, szereteted melegével.

Esdve kérem a királyok királyát, nyújtsa ki védő karját a felséges személyedre, öntse, árássa reád kegyelmeinek bőséges teljét, hogy ennek világosságánál részletesen és tisztán felismerve nemzedet ügyeit, átlátva bajait, bátran és szerencsésen teljesíthessed és oldhassad meg mély kötelességérzettel, alkotmányos hűséggel és lankadatlan fáradtsággal kezelt királyi feladatodat.

Adjon neked az Úr csendes országot, hű tanácsadókat, jó népet, erős hadsereget, tartós békességet, hosszú életet, hogy népedet szentségben és igazságban még soká boldogan vezethessed.

Légy üdvöz, légy áldott felséges királyném!

Fogadd el e templomban legmélyebb hódolatunkat, legőszintébb szeretetünket irányunkban mindig tanúsított jószágodért, szeretetedért.

Áldólag emlékszünk, hogy midőn nemzetünk anyjává lettél, édes anyai nyelvünkön szólottál hozzánk, áldólag emlékszünk, hogy azt az aranyfonalat is anyai gyöngéd kezéd szötte, mely hön szeretett királyunkat a nemzettel elválaszthatatlanul összekötötte!

Légy ezután is gyámolítója a szegényeknek, vigasztalója a szenvedőknek, közbenjárója a trón előtt kegyelemért esedezőknek!

Földi királynénk!

Földi anyánk!

Legyen életed után vezérlőd, oltalmazód az égi királyné, az égi anya.

Legyen áldás a királyi gyermekeken!

Legyen áldás az egész uralkodó családon!

Föl a szivekkel!

Föl nemzetem !

Megtartani, fölvirágoztatni, boldogítani az ősök által elfoglalt és nekünk örökségbe hagyott hazát, ez a nagy és nemes feladat vár nemzetem reád !

Igaz ! a láthatár kissé borult, de máskor sem vala mindig tiszta fölötted az ég.

Sokszor állottál már sírod szélén s mégis, midőn azt hitték rólad, hogy kiírtottak, te gyarapodtál.

Midőn azt vélték, hogy megaláztak, te diadalmaskodtál.

Midőn azt gondolták, hogy meggyengítettek, te megerősödtél.

Most is, ezer év után nem megfogyva, nem megtörve, hosszú nemzeti életednek nem alkonyán, hanem delén, erőteljesen lépsz át a második ezredévbe.

Legjobb királyod uralkodása alatt sorsod saját kezébe van letéve. Vigyázz !

A letűnt nemzetek legtöbbjének nem külellenség, hanem önfia vágta sebét.

De bármennyire összetartasz, Isten nélkül nem boldogulhatsz, nemzetem !

Azért azt a törvényt, melyben ezeréves létedet megörökítéd, melyben az isteni Gondviselést, a vallásos áhitatot, a király iránt való hűséget, a hazaszeretetet megemlíted, ne csak a fórumnak hideg és érzéketlen márványtáblájára, hanem lelkedbe jó mélyen vésd be !

Én nemzetem !

Isten megparancsolta egykoron szolgájának, hogy a népet, midőn az ígéret földjére lép, áldja meg.

Én is, Uramnak méltatlan szolgája, ez ünnepélyes órában áldásra emelem kezemet és imádkozom :

Hallgassa meg nemzetem, a te könyörgésedet az Úr és szorongattatásod idején irgalmas arcát ne fordítsa el tőled.

Legyen veled a jövőben, mint volt atyáiddal a múltban.

Adjon bőséget az ég harmatából, a föld kövérségéből, hogy inség, nyomor ne látogasson meg téged.

Tegyen nagy és erős nemzetté és magasztalja fel nevedet minden időben.

Ha ellenség törne reád, harcoljon melletted és segítse kívívni győzedelmedet !

Adja meg neked az Úr félelmének lelkét, hogy megtarthassad, vagy megszerezhessed őseid erényeit, nehogy valaha megingassad azon erős alapokat, melyekre atyáid hite építette az országot.

Adja meg neked az Úr bölcseségének lelkét, hogy felismerjed az igazi haladás ösvényét, nehogy erkölcsödben megromolva, erődben megfogyatkozva, elveszítsd e földet, melyet a te Urad, Istened hazául adott teneked.

Uram, hallgasd meg imádságomat.

Szeplőtelen szűz Anyánk, régi nagy Patronánk, esedezzél érettünk, hogy az Atya, Fiú és Szentlélek áldása legyen velünk mindenkor. Amen !“

* * *

Patiendo mereri ! A „Pax“ mellett ezt is jeligéül választhatná Vaszary Kolos. Azon küzdelmek, melyeket az egyházpolitika megvalósításának nehéz éveiben átélt, próbára tették lelkületét. Néha-néha azt hitte, hogy ajkaitól már elhúzhatja a keserű poharat, de csakhamar tapasztalnia kellett, hogy még nincs vége . . . Minduntalan azok meggyőzésével kellett foglalkoznia, a kik vagy félreismerték, vagy nem hittek neki és nem akartak felejtetni. Ezt a processzust tükröztetik vissza javarészt felszólalásai s beszédei. Meg kellett egyrészt az ellenfeleket győzni, hogy nem áll semmiféle titkos meg egyezésben azokkal, akik az egyházpolitikát megcsinálták; ki kellett másrészt tépnie szívéből azon esetleges keserű emlékeket, melyeket a háta mögött történtek miatt méltán érezhetett. Mindezt meg kellett tennie, hogy megmutassa, mennyire tud az önmegtagadás, az önuralom és a nagylelkű megbocsátás magaslatára emelkedni. Gyermekek- és ifjúkorában sokat tanult, de mennyit kellett csalódnia s túrnia ezen években, amíg tudni kezdte azokat,

amiket könyvekből nem lehet megtanulni. Mily akarat-erőnek kellett benne lennie, hogy tudott tanulni oly megpróbáltatások között, melyekben sokan fejüket vesztik. És mily óriási lelki erő lakott benne, hogy épen ő, akit az Isten oly csodálatos *memóriával* ruházott fel, önmegtagadóan megtanult sok emberrel szemben — *felejtteni* Aki az ő lelkébe pillantott és nézte őt ezen küzdelmes években, az látta benne azt az erkölcsi erőt, melynek gyakorlásához emberfeletti erő szükséges és amely erőt Shakespeare így szólaltat meg Coriolánusban: „Magam vagyok, magamnak alkotója, nem ismerek rokont.” Nagyon erősnek bizonyult, mert lelkiismerete megnyugtatta, hogy amit tett, azt mind a római *Szentszék* tudtával tette. Épen ezért, bár fájtak érző s kötelességtudó szívének a tűszúrások, sokszor bizony ütések, — felelősségének tudatában haladt tovább is a szilárd úton. És ha kockáztatta is az emberek egy részének kegyét, amit úgy sem keresett, — minden válság ellen megvédelmezte mély hite, egyházához való hű ragaszkodása, és a Szentatya iránt való fiúi engedelmissége. Amit esküjében fogadott, azt megtartotta és ha más állott is volna ezen korszakban a magyar egyház élén, az se tudta volna az idők kerekét feltartóztatni és a dolgok menétét megváltoztatni. Különben az egyházpolitikai harc rúgóiról, eszközeiről, pro és kontra működött tényezőiről, csak akkor fog a história teljes objektív ítéletet mondani, amikor az egyházpolitikai szenvedélyek már kihültek és főszereplői csendes emberek lesznek a sír mélyében. De amint elérkezik annak az ideje, hogy a modern

egyházpolitika történeti anyagába a történelmi bonckést bele lehet mélyeszteni és az egyházpolitikát, ezt a kihűlt holttestet fel lehet boncolni, a történelem hiteles adatokkal, pozitivitással fogja megállapítani azt, hogy Vaszary Kolos, ez a csalódástól s gyanúsításoktól megviselt nagy lélek, az *egyházi és alkotmányos korrektség* töviskoszorújával áll előttünk, aki mást, mint a mit tett, nem tehetett, a következmények őt nem terhelik és akinek legnagyobb baja az volt, hogy véletlenül a magyar egyház legválságosabb korszakában egy minden oldalról megtámadott örökséggel lett Magyarország hercegprimása. . . . Ez már maga egy darab história.

* * *

Ne gondoljuk azonban, hogyha bár a küzdelmekben Vaszary Kolos hercegprimás az Olajfák hegyére jutott, talán épp azért megszűnt volna az aktivitás terén az állam és egyház békéjét előmozdítani. A lepergő könnyek felszikkadtak s csakhamar átsapott a remény útjára... Megmaradt erejét újabb nagy elhatározásokra gyűjti. A Sz.-István-Társulat 1897-ki közgyűlésén, célzással az egyházpolitika útján keresztül vitt állapotokra, az „*általános államosítás*” tana ellen foglalt állást.

Az államnak az egyháztól való szeparatiztikus törekvéseiről szólt s mint veszedelmes és állambontó áramlatot mutatta be azon politikai tant, hogy az állam legyen semleges vagy közönyös minden vallás irányában. Ezt keresztülvihetetlennek tartja, mert azok az államférfiak is, akik hangoztatják, maguk is oly gáttakkal

kénytelenek találkozni, melyeket első sorban maga a vallás az ő hatalmával, majd a műveltség, majd a civilizáció konzervativizmusa, majd pedig az állami szuverenitás állít fel. A társadalom égő sebeit az állam általános államosító elveiben látja, mely lelki és vallás-erkölcsi élettől fosztja meg a társadalmat.

Nemsokára az autonomiai kongresszuson nyílt alkalma irányító hivatását gyakorolni. A katolikus autonomia már egész hagyománnyá fejlődik a magyar egyház életében, azért fölötte szükséges annak megvalósítása, hogy már egyszer ténnyé is váljék. Legyen már végre ne csak eszményi, hanem testi hagyomány és ne annyira elvi, mint inkább gyakorlati kérdésnek tekintessék! E gyakorlati cél nem lehet más, mint a katolikus egyház szabadságának kivívása az államban. Vaszary Kolos biboros-hercegprimásnak az autonomiai kongresszuson tartott beszéde és a kongresszuson való szereplése, ebben a kérdésben is biztató és fölemelő volt. Két tényezőt kíván tekintetbe venni, amelyek nélkül semmiféle autonomia nem létesülhet. Az egyik, a katolikus egyháznak megváltozhatlan szervezete, amelynek jogosságát tekintélyi érvekkel Deákkal és Eötvössel is támogatja; a másik, az apostoli király főkegyúri joga. Beszéde különben a királyi leirat irányelveiből indul ki. Általános elvekben bevilágítja az utat, melyen haladnunk kell, megvonja a határt, melyen túl mennünk nem lehet. A kormánnyal szemben a primás az autonomiai kon-

gresszusnak vindikálja azon jogkört, hogy az 1870-ki munkálatot elbírálja s kiigazítsa, mert tényleg a főkegyúr és az autonomia dolga, hogy egymással egyezkedjék és rendezze a felmerülő kifogásokat. A főkegyúri jog gyakorlatára nézve, idézett törvényekkel vonta meg a határvonalat. A primás beszédének aktuális és elvi kijelentésű részletei következnek:

Kétségbevonhatatlan tény az, hogy a katolikus egyháznak meg van saját alkotmánya, melyet isteni Alapítója körvonalazott és azon szilárd alapra fektetett, melynek sarkkövei szent Péter sziklájára támaszkodnak. *Fundamentum aliud nemo potest ponere praeter id, quod positum est.*

E megdönthetlen tényt, mint kiindulási pontot a katolikus autonomia szervezésénél szem elől tévesztenünk nem szabad.

Ezen alkotmány értelmében az egyházi hatalom egész telje, tehát a *potestas ordinis et jurisdictionis*, — a rendi és joghatósági hatalom az egyházi rendre ruházott. Ezen hatalmáról az egyházi rendnek lemondania, vagy azt másokkal megosztania nem lehet. Kívánni tehát azt, hogy a jelzett egyházi hatalmak gyakorlásában oly vagy kisebb arányban és mértékben vehessen részt a világi elem, mint azt más felekezeteknél tapasztaljuk, nemcsak félreismerése lenne az egyház isteni eredetű alkotmányának, hanem annak teljes felforgatása, megsemmisítése.

Az autonomiának célja és feladata csak az lehet, hogy az említett tényezők jogainak figyelembevétele mellett az egyház külső ügyeit, vagyonát, intézeteit, a nevelést, az oktatást, a vallásosságnak mindmegannyi segédeszközeit gondozza, rendezze s az ezekre vonatkozó szabályokat az egyház alkotmányához, ennek sérelme nélkül illessze s ezáltal előmozdítsa azt, hogy a katolikus öntudat erősödjék, hogy a katolikus ügyek körüli érdeklődés növekedjék, hogy az egyháziak és világiak együttes tevékenysége áldásosan gyümölcsözzék, szóval, hogy azon támogatás, melyet a katolikus vallás azelőtt az állam részéről élvezett, a katolikusok tömegében bírja ezentúl erős gyökerét.

Hogy a katolikus egyház szervezetének önkormányzatunk megalakításánál sértetlenül kell maradnia, már Eötvös József báró

hangsúlyozta, midőn 1867-ben boldogult elődömhöz intézett levelében következőleg nyilatkozott: „Vallásunk elvei szerint a világiaknak befolyása nem terjedhet ki a tisztán egyházi dolgokra és kétségen kívül, az ország katolikusai nem követelik, nem követelhetik, hogy akár a dogma, akár az egyházi diszciplína tárgyában úgy határozzanak, mint azt más keresztény felekezetek hívei teszik.“

Deák Ferenc pedig az előkészítő bizottság VI. ülésében így szólt: „Isten mentsen, hogy az egyház szervezetének felforgatásához valaha hozzájárulnék.“

A katolikus autonomia ennél fogva nem lehet zsinat, mely a hitelvek fölött, vagy egyházi ügyek fölött határoz, nem lehet parlament, vagy oly testület, mely a katolikus egyházat képviseli, mert ez fönn van tartva, hogy a Szentszék szavaival éljek: „soli Episcoporum ordin.“

Nemcsak az egyház alkotmánya int azonban parancsolólag felénk az autonomia szervezésénél, hanem korlátokat emel működése körének megállapítása elé azon királyi legfőbb kegyúri jog is, mely a pápától nyert szent koronát viselő magyar királynak egész egyházi jogkört nyújt és fölkent személyét különféle egyházi természetű jogosítvánnyal övedzi és hogy úgymondjam, a különleges magyar egyházi jognak egyik sarkalatos tételét alkotja.

Ezen legfőbb kegyúri jog, hazai törvényeink, nevezetesen az 1715. évi LX., az 1791. évi XXIII. és más törvénycikkek szerint, a magyar királynak fentartott, személyes, elidegeníthetlen és másra saját beleegyezése nélkül oly kevésbé átruházható joga, hogy azt, minden egyéb érveket mellőzve, II. Mátyás királynak 1616. évi április 29-én a beszercebányaiakhoz intézett leirata szerint még az ország nádora, a királynak teljhatalmú helyettese sem gyakorolhatta. Ha ez így van, amiről hiszem, a mélyen tisztelt kongresszus egy tagja sem kételkedik, akkor ő Felsége legmagasabb elhatározásától függ, legfőbb kegyúri jogát a megváltozott viszonyok és hazai törvényeink, valamint közjogunk figyelembe vételével és oly arányban gyakorolni vagy gyakoroltatni, amint azt a joggal és igazsággal, a törvényekkel és a méltányossággal legjobban meg egyeztetethetőnek itéli, s tőle függ annak a meghatározása is, hogy legfőbb kegyúri gyakorlása körül kinek és mily terjedelmű hatáskört engedjen át azon jogból, amely a fennálló törvények korlátai között az ő legmagasabb személyének van fentartva.

A magyar közjognak e legfőbb kegyúri jog gyakorlására vonatkozó felfogása reánk nézve igen nagy jelentőséggel bír, mert ennek szemmeltartásával leendő feladatunk megjelölni azon közegeket, kik által, azon módokat, melyek szerint, azon határokat, melyek között ő Felsége legfőbb kegyúri jogát gyakoroltatni óhajtjuk és kérelmezzük.

E nagyfontosságú kérdések sikeres megoldása lesz legnehezebb feladatunk.

Igaz! Jelentékenyen megkönnyítené munkánkat, ha az 1870—71. évi kongresszus által jóváhagyás végett felterjesztett és most visszaküldött szabályzatra vonatkozólag megjelöltettek volna azon pontok, melyeket ezen kongresszusnak újabb megfontolás tárgyává kell tennie; ha megjelöltettek volna azon részletek, melyek az ő Felségét megillető legfőbb kegyúri vagy államfelügyeleti jog tekintetéből sérelmesek vagy aggályosak; végre, ha megjelöltettek volna azon szakaszok, melyek módosítandók, vagy elhagyandók.

Ámde, ha ő Felsége a most jelzett pontokról előzetesen, határozottan nyilatkozott volna, ez esetben mi nem is tanácskozhatnánk, nem is tárgyalhatnánk, nem lévén hivatásunk és jogunk felséges urunk határozatát bírálat alá venni s így csak hódoló megnyugvással fogadhatjuk ő Felségének azon kegyes elhatározását, hogy legjobb belátásunkból, meggyőződésünkől kifolyó óhajaink, kérelmeink nyilvánítását előzetes, legfőbb elhatározásával részletesen nem korlátozza és csak általánosságban jelölt ki irányt, melynek figyelembe vétele mellett, úgy hiszem, a mélyen tisztelt kongresszus bölcsesége meg fogja találni a helyes utat és módot, mely nehéz feladatunk megoldására vezet.

Végül: A királyi leirat megemlíti a felügyeleti jogot is.

Autonomiánk hatásköre kizárólag egyházi ügyekre terjedvén ki, a legcsekélyebb veszélyt sem rejtheti magában hazánk alkotmányára vagy társadalmára nézve, hanem inkább újabb és szilárdabb alapját fogja képezni állami létünknek, mely kilenc viharos századon át a katolicizmusban bírta egyik legerősebb védelmét és támaszát, és találandja ezután is, mert mi az állam felügyeleti jogát tiszteletben tartjuk és Sennyei Pállal valljuk, hogy „az egyházi és világi hatalom szuverénításának jogköre szabja meg hatáskörünk netovábbját, melyen belül nekünk okvetlenül szükséges megmaradnunk.“

V.

A csendes munka oltáránál.

Erzsébet királyné emlékezete. — A székes-főváros hitéletének emelkedése. — Főpásztori intézkedései. — A balassa-gyarmati hadgyakorlatokon. — A kereszténység kilencszázados jubileuma. — A szegények között. — Emberbaráti jótékonyága. — Egyházi és hazafias közadakozás. — Tanügyi alkotásai. — A primási uradalmak. — Életmódja, udvara. — Jellemző vonásai: mint főpap, politikus, emberbarát és pedagógus. — Befejezés.

A válságos küzdelmek korszakában nem szűnt meg Vaszary Kolos mindazzal törődni, ami egyházmegyéje vallásos érdekeit előmozdította.

A magyar katolikusok elhatározták, hogy boldogult Erzsébet királyasszonyunk emlékét, az Oltáriszentség örök imádásának tiszteletére épülő templommal fogják megörökíteni. A templom központi gyűjtő bizottságának 1899. november 13-ki gyászünnepélyén az uralkodóház, a püspöki kar, a kormány s egyéb előkelőségek jelenlétében a primás emlékbeszédet mondott a magyarok szívében örökké élő nemes királynéről. A jóságos és magyarszerető fejedelemasszony emlékének szentelt beszéd a királyné vallásos buzgalmának méltatásából, a halálából fakadt nemzeti gyász megörökítéséből állott. Dinasztikus és hazafias hűségét tükrözték vissza a templomépítés szükségességét hangoztató buzdításai, midőn a királynéért való imádkozást összeköti a királyért, az egyházért és a hazáért való ima áldozatával.

„Magasztos eszme — mondotta — templomot emelni.

Mert az, aki e templomban elhunyt királynénként imádkozik, bizonyára meg fog emlékezni egyszersmind élő jó királyunkról is és kérni fogja az Istent, hogy árássa el áldásaival és adjon neki

lelki erőt hitvesi mélységes fájdalmának és fejedelmi súlyos gondjainak viselésére.

Az a honfiúi kebel, amely bánatosan fohászkodik a dicső királyné boldog nyugalmáért, nem fog-e egyháza és hazája békéjeért is imát röpíteni az éghez és könyörögni minden anyagi és erkölcsi vész elhárításáért, amely egyházát és honát a romlás örvénye felé sodorhatná?!”

Megható módon tolmácsolja a magyar hölgyek jótékonyosságát s kilencszázados példával igazolja a szintén bajor Gizella királyné és általában a magyar nők nemes versenyét a közjótékonyág gyakorlásában. És mert a magyar éppen erényei s jótékonyágai miatt ruházta fel a nőt kiváltságokkal, azért jó kezekbe hiszi letéve, az új templom építésének ügyét.

* * *

Az új templommal kapcsolatban érdemes felemlíteni, hogy Vaszary Kolos hercegprimássága alatt a *hitélet emelésére* csak magában Budapesten nyolc templomot részint fölszenteltek, részint megáldottak. És pedig: a koronázó Nagyboldogasszony temploma, a Sz. István kápolna (budai kir. palota), az Erzsébetvárosi, a Sacré Coeur, a Jó Pásztor, a Lazaristák, a Dominikánusok és Karmeliták. Letelepédtek a következő szerzetek: Iskola-testvérek, Lazaristák, Dominikánusok, Karmeliták, Reparatricek, Ferencrendiek (fehér és fekete), Bon Pastörök és a Notre Dame de Sion. A hitoktatók száma 30—40-ről 60—70-re szaporodott; katolikus ifjúsági és népkörök alakultak; úgy az ifjúság, mint a felnőttek számára a Mária-kongregációk újra feléledtek; katolikus gyűléseket

tartanak, katolikus főiskolai internátus egyesület működik, a művelt világiak számára való vallásos konferenciák és a lelkigyakorlatok meghonosodtak.

A Mária-kultusznak nagy híve. Ha figyelemmel kísérjük beszédeit, mindig tapasztalni fogjuk azt a melegséget, amely a szűz Mária iránt benne megnyilatkozik. A végén mindig megszólaltatja a Boldogságos Szűzet, mint Magyarország Pátronáját. A rózsafüzér is kedves imádsága, Isten anyja pártfogását beviszi minden vállalkozásába. Amikor a munkába belefárad, megindító ragaszkodással siet oltalma alá. Mária kultuszába bizonyos nemzeti vonás vegyül. Magyarországnak számos válságai között való fennmaradását, a B. Szűznek tulajdonítja. Ezen hitének egyik bizonyossága volt a Magyarok Nagyasszonyáról (Magna Hungarorum Domina) szóló külön ünnepnap és officium kieszközlése. 1896. augusztus 5-én kiadja a Magyarok Nagyasszonyáról szóló klasszikus pásthorlevelét, augusztus 26-án tudtul adja Ő Szentségének az új ünnepéről szóló megerősítését s szeptember 8-án kiadja, az ünnep megülésére szóló utasításokat.

Az ifjúság vallásos megmentése érdekében ajánlja papjainak a Sz. Imre egyesület fölkarolását. Hogy a hitközségek adminisztratív ügyeiket időről-időre szemmel tarthassák, utasítja papságát a hitközségi költségvetések állandó szerkesztésére.

A katolikus *egyleti élet* felvirágoztatásának céljából 1894-ben papjainak lelkére köti, hogy katolikus egyesületeket alakítsanak, testvérületeket szervezzenek s minden módon, amivel csak lehet, tevékeny működésre serkentsék

a katolikus híveket, hogy mennél gyorsabban, mennél gyakrabban katolikus gyűléseket tartsanak.

Inti papjait 1901. szeptember 4-én, a hitoktatás pontos megtartására s beleegyezik 1897. június 23-án, hogy a lipótvárosi bazilika Sz. István első apostoli királyunk nevét viselje. Amint a bencéseknél a tanárok fizetését, úgy az *egyházmegyei papnevelő-intézet* tanárai s előjáróinak fizetését, tekintettel műveltségükre, kvalifikációjukra, nem különben tovább művelési szükségleteikre, tetemesen felemelte; a papnövendékeknek reggelit adott; a papnevelő-intézeti Magyar Iskolát minden theologus növendékpapra nézve kötelezőnek rendelte. A theologusok gyakorlati művelésére való tekintettel, az esztergomi szemináriumban két új rendkívüli tanszéket szervezett: a közjogit és a gazdaságtanít. Újabban, a paphiány pótlására elrendelte, hogy a gimnáziumba járó ifjak többlete a nagyszombati, jelenleg tatarozás alatt álló szemináriumba küldessék. Mikor székfoglalása után meglátogatta az esztergomi szemináriumot, az ő finom, úri izlésére vallott, hogy az összes tanárokat meglátogatta. A vicerektortól többek között azt kérdezte tréfásan, van-e a kasszában elég pénz? Az igenlő felelet után elrendelte, hogy vakációi tudományos utiköltségül, a rendes fizetésen kívül, azon évben kivételesen még egy 100-ast kapjanak a tanárok.

Királyhűségének, a magyar katolikus papság hagyományos hazafias érzelmeinek adott kifejezést az 1894-ki *balassa-gyarmati* hadgyakorlatokon. Egyházmegyéje te-

rületén folytak le a hadgyakorlatok s ilyen alkalmakkor a hódoló küldöttségek között a papságot rendesen a megyés püspök szokta a Felség elé vezetni. Ezen szokás alapján, a róm. kath. papság élén a királyt így üdvözölte:

„Császári és apostoli királyi Felség!
Legkegyelmesebb Urunk!

Midőn Felséged e napokban vitéz hadseregének harcratermettségéről óhajt meggyőződni, békeszerető nemes lelkének nem az az intenciója, hogy a szomszéd országok virányait vérrel borítsa, hanem hogy jól képzett hadereje legyen azon esetre, ha netán a társadalmi rend megzavartatnék, vagy ha az Osztrák-magyarmonarkia határai külről megtámadtatnának, avagy ha Felséged és az állam érdekei, jogai bármely oldalról megsértetnének.

Felséges Ur! Jogot, egyházunknak hitcikkelyéből folyó, hazánkban kilenc századon át gyakorlatban volt egyik jogát védtük mi is a nemrég vívott szellemi harcban; védtük nemcsak vallásunk, hanem legjobb meggyőződésünk szerint, a haza és a trón jól fel-fogott érdekében is és ha e jognak *elveszthetése* nagy aggodalommal tölti el el szíveinket, de ez nem ingathatja meg alattvalói legmélyebb hódolatunkat, nem törheti meg hűségünket, melyet midőn bemutatni szerencsések lehetünk, kérjük a királyok királyát, mutassa meg Felségednek az igaz ösvényt, melyen atyai gondjaira bizott népeit még hosszú, hosszú időn át úgy a lelki, — az örök — mint az anyagi — az ideiglenes — jólét forrásához vezethesse. Esedezünk, hogy bennünket legmagasabb királyi kegyelmében továbbra is megtartani méltóztassék.“

Ezen önérzetes beszéd nem tévesztette el hatását. Egyes köröknek nem tetszett, de akihez irányítva volt, az kegyelettel fogadta. Mint királyának tántoríthatlan hű jobbagya mutatkozott be, aki azonban nem szünt a katholicizmus jogainak *elvesztését* aggodalommal hangoztatni. Megnyilatkozásában önmagához maradt hű: ott, ahol kellett, megmondta igazaink jogosultságát.

1900-ban érkezett el primásságának azon történeti momentuma, midőn mint Asztriknak utódja, megáldhatta *a 900 éves magyar kereszténységet.*

Szent István áldott királyunk ünnepének csaknem a vigiliáján, Nagyboldogasszony napján hódoló jubileumra hívta meg a magyar nemzetet a keresztény vallás és királyság kilencszázados születésének megünneplésére. Köréje gyűltek az ország főpapjai közül: a kalocsai érsek, a váci, veszprémi, pécsi, nyitrai, erdélyi, csanádi, besztercebányai, kassai, szepesi, munkácsi, lugosi, szamosujvári, eperjesi püspökök és a pannonhalmi főapát; azonkívül egyéb fő- és közrendű papok, körülbelül négyszázan. Megjelent ő Felsége a király képviselőjében Frigyes kir. herceg, az ország kormánya, főrendű és középrendű urak s mintegy huszonötezer ájtatos hívő nép. Két napon át, Esztergomba irányult érdeklődéssel minden magyar szem; e kis dunamenti város volt az ország szíve, mint 900 esztendővel ezelőtt, mikor Geiza fejedelem az ország fővárosává tette. A fényes ünnepek úgy, amint azok programszerűleg tervezve voltak, szépen sikerültek. Visszatért egy kis időre kilencszázad mohájával takart vallásos kegyelete a múltnak. Mint a méhkaptár nyüzsgött, mozgott a város a búcsúsok zajától, mélabús zsolozsmájuktól és egy pillanatra elfeledte a magyar kozmopolitását. Sőt e csodás varázs hatása alatt, *Széll Kálmán* miniszterelnök önérzettel hangoztatta a primási ebéden, hogy *a nemzetföntartó erőt* a kereszténységből vette a nemzet, az tette polgárrá és állammá. Maga a *hercegprimás* ünnepi felköszöntőjében a *kereszt* és

korona kettős varázsáról szólott, amely mint alapgondolat, a 900 év előtt alakult állam vezércsillaga lett. „A szent korona — mondotta — nálunk nem jelent korlátlan hatalmat, eggyé olvadt benne a haza fogalma; a koronának minden tagja polgár, bármilyen legyen felekezete, bármilyen legyen nyelve, csak magyar legyen a szive.” Majd utalt a korona aranyabroncsára, mint a korona tagjait összekötő szeretet szimbolumára, hogy az fűzze össze a korona tagjait egymással. Ezen felköszöntője is erős keresztény nemzeti vonásban mutatta be azon politikai ideálját, hogy a királyi hatalom nálunk csak a nemzettel való egységes közérzésben lehet hatalmas erőforrás.

A *Szent-István-Társulat* 1900-ki ünnepi beszédét is a kilencszázados jubileum emlékének szentelte. Párhuzamba állította a kereszténység előtti és utáni magyart: Atillát, az Isten ostorát s Istvánt, Krisztus apostolát. Feltárta a 900 év eredményét, foglalátját azon törvényeknek, egyházi, politikai s társadalmi intézményeknek, melyek úgy az egyén, mint az egész nemzet jogait megállapítják, kötelmeit szabályozzák, jólétét előmozdítják. Rámutatott a kilenc század bátor harcosaira, „kik a hazát védik, kik a haza sorsát vezérlik, kik a haza földjét művelik.” A nemzeti viszálytól sz. Pál apostollal óvja nemzetét: „Ha egymást marjátok, vigyázatok, hogy egymást föl ne emésszétek.”

Apostoli jóságtól hevülő egyéniségének legjellemzőbb sajáttsága, emberbaráti szívének fénypontja, az ő határt nem ismerő *jótékonysága*, pazar bőkezősége mindaz iránt, ami az Isten dicsőségét, a katolikus egyház és haza érdekét előmozdítja, a szegény családok könnyeit pedig felszárítja. Ő maga nem boldog a gazdagsággal, „arany után nem jár s nem bízik a kincsekben“ (Jézus, Sirák fia könyve 31, 8.), de javadalmának bő forrásaiból másoknak juttatni, ez már a legfőbb boldogsága. Egyik bizalmas tanítványa, látva, hogy mily igénytelen s egyszerű magas méltóságában, azt kérdezte tőle egy alkalommal, hogy micsoda jó lehet a primási méltóságban? „Higye meg, nem találok benne semmi más jót személyemre nézve, mint azt, hogy sok jót lehet tenni másokkal,“ — volt rá mosolyogva a válasz. És tényleg, felebarátjaival jót tenni, ez az ő legnagyobb élvezete.

Ha kocsijából nyomorékot lát, felsóhajt s ha megállíthatja kocsiját, megteszi. Sétakocsizásait rendszeren arra tereli, ahol sok szegény lakik. Ha nem mehet ki, vagy az ablakból is látja a szegényeket, becitálja az inast s küld. Amilyen odaadó ő a szegények kikutatásában, olyan leleményesek azok, hogy észrevétesse. Jó időkor a budai bástyán sorakoznak s egész parlamentárisan tárgyalják, kijön-e a primás ma, vagy se? Amint a huszárt körülnézni látják, ezt jó jelnek veszik. Ha csalódnak várakozásaikban, úgy megjegyzésektől sem tartózkodnak: „Ilyen kis szél miatt bizony kijöhetett volna“, „No ma nincs szerencsém“ stb.

Mikor primás lett, úgy akarta, hogy a hét két napján általános audienciákat ad. Azonban kénytelen volt ezt csakhamar beszüntetni, mert az első napon 73, a másik napon már 165 jött kivétel nélkül *pénzt* kérni. Később azt tette, hogy a rendes szegényeknek a ház kapuja előtt osztatott. Visszaélések miatt ezt is meg kellett szüntetnie. Majd a bástyán rendőri felügyelet mellett osztatott. Mióta nem jár ki oly gyakran, *a házi és elhagyott szegények* gyámolításában fejt ki nagy tevékenységet. Az egész országból, sőt külföldről is naponként egész halom kérvényt szokott a posta szállítani. Természetesen a lehetőségig vígasztalás nélkül egy kérvény se marad. Sajnos, hogy egyesek üzletszerűleg is törekedtek jószívűségét kizsákmányolni. Az ilyenek nagyobb biztosítás kedvéért mindjárt valamely fontos okmányt is csatoltak a kérvényhez, hogy annak visszakérésével az adományt is megsürgessék.

Napjainkban a szegénységgel visszaélni sport-számba megy. És így bizony megtörténik, hogy a sok érdekes közé, csaló is tolakodik s visszaél a jóhiszeműséggel. Így történt egyszer, hogy egy kérvényező hivatalos okmánnyal (hamisított volt) bizonyítgatta, hogy mint tisztviselő nagy nyomorúságban van. A jelzett címre küldött neki 100 koronát. Utóbb pedig azt gondolván, hogy abban a súlyos helyzetben a család a küldött segéllyel talán nem tud magán eléggé segíteni, megbízta egyik emberét, hogy látogassa meg s ha tényleg olyan szánandó helyzetben találja, adjon át ismét 200 koronát. Az illető megbízott a legnagyobb meglepetéssel

tapasztalta, hogy a kérdéses tisztviselőről a jelzett helyen senki semmit se tud.

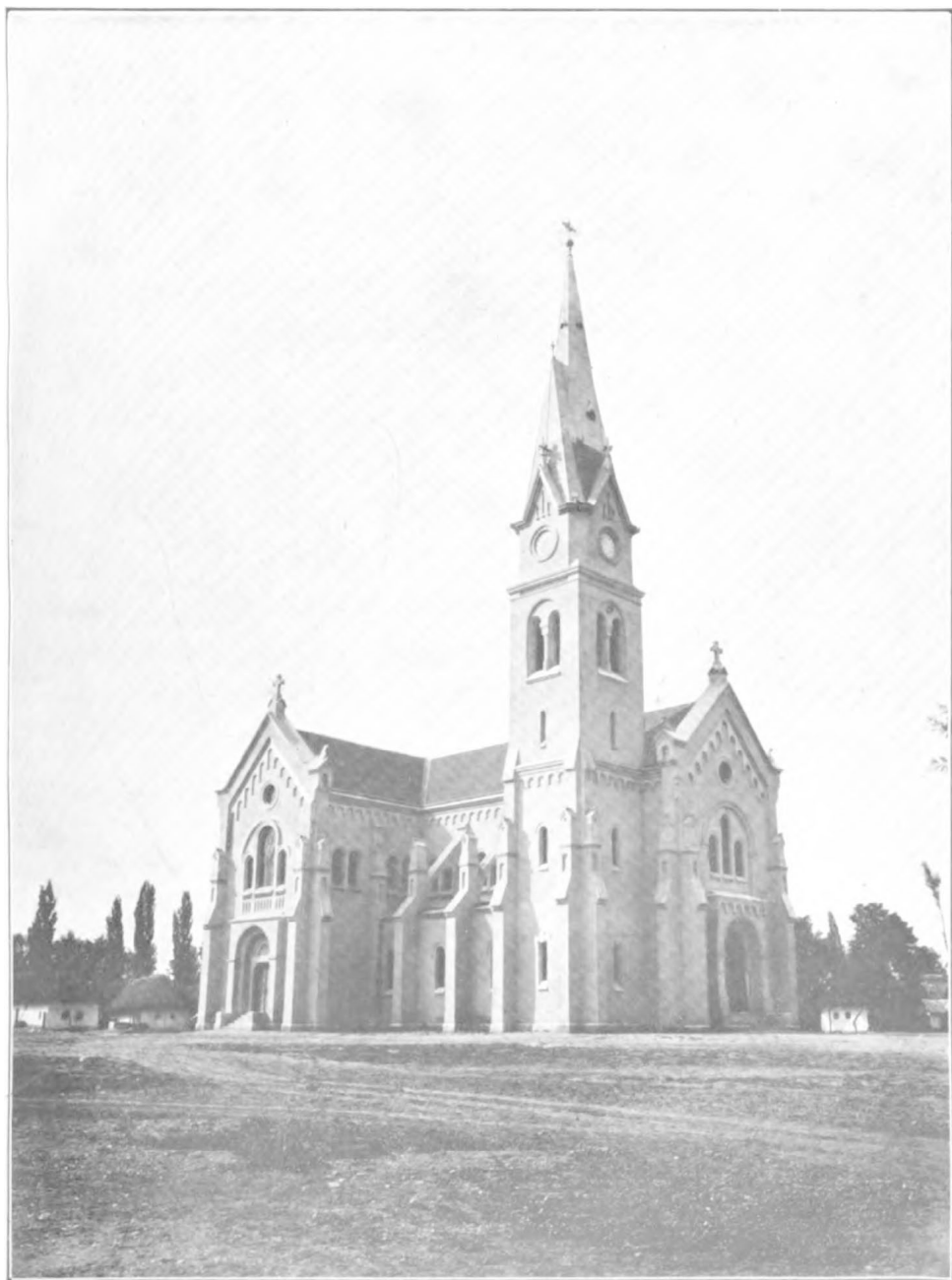
Megtörtént az is, hogy kitaníttatásért egyes szép reményű, tehetséges fiatal emberek fordultak hozzá. De ilyeneknél is akárhányszor csak a könnyű megélhetés volt a cél, a munka másodrendű.

Ilyen, jóhiszeműségével való visszaélések birták őt arra, hogy adományaiban óvatosabb legyen s környezete is körültekintőbb a hozzá fordulók bebocsátásában s a kérvények elintézésében, jóllehet visszautasítva alig marad valaki.

Jövedelmeit közvetlenül nem ő veszi át, hanem magántitkári hivatala. Jövedelmének egyharmad részét ő maga osztja ki, amiről jobb vagy balkéz nem szokott tudomást szerezni s amelyek nyilvánosságra soha se jutnak. Még azt se szereti, ha közvetlen környezete vagy titkára véletlenül meglátja. Vannak olyan szegényei (akárhány tönkrement úri családtag), akiknek segélyezéséről csak ő tud. Amikor környezete nincs otthon, akkor rendeli őket oda s csak annyi időre fogadja, míg a segélyt épenhogy átadhatja.

Jövedelmének kétharmad részét magántitkári hivatala kezeli s az *naplót* vezet a segély-folyamodások, egyleti kérvények, közadakozások elintézésére. Vannak állandó, évenkénti segélyek és kiadások, vannak esetről-esetre adott adományok.

Állandó, egymagában 105.000 koronára emelkedő *évenkénti* segélyezései és iskolai kiadásai:

A verebéli templom.

	Korona
Egyházmegyei káplánoknak	20.000
Karácsonykor az intézeteknek, egyleteknek stb.	28.000
Esztergomi tanítóképző fentartása (tanárok fizetése, 12 tápintézeti növendék ellátása)	22.400
Esztergomi óvónőképző fentartása (tanárok fizetése, 30 tápintézeti növendék ellátása)	10.000
Budapesti angolkisasszonyok tanítónőképzőjé- nek	1.700
Pozsonyi Notre Dame apácáknak	1.600
Budapesti Ranolder-intézetnek növendékek tar- tására	2.400
Lévai polgári leányiskolának	1.700
Esztergom-vizivárosi nőnevelő-intézetnek nő- vendékek tartására	4.400
Keszthelyi apácáknak	2.400
Pozsonyi apácáknak	1.600
Esztergomi közkórháznak	2.000
Budai Irgalomháznak	1.000
Esztergomi szegényeknek	4.000
Országos Pázmány-egyesületnek	1.000
Esztergomi sz. Ferencieknek	600
Iskolatestvéreknek	600

A hercegprimástól magától kiosztott közadakozás ezen sorozaton kívül esik.

Állandó és időleges kulturális, emberbaráti adakozásainak és egyéb kiadásainak összege, magántitkári hivatala naplója szerint, 14 éves primássága alatt kitett **6,541.389 korona és 58 fillért.**

Ezen nagy összeg az egyes évek szerint következőképen oszlik meg:

1891. évben . . .	28.200	kor.	40	fill.
1892. „ . . .	182.987	„	46	„
1893. „ . . .	212.591	„	40	„
1894. „ . . .	328.698	„	48	„
1895. „ . . .	327.004	„	72	„
1896. „ . . .	306.595	„	76	„
1897. „ . . .	330.931	„	94	„
1898. „ . . .	526.462	„	44	„
1899. „ . . .	682.150	„	74	„
1900. „ . . .	803.731	„	69	„
1901. „ . . .	564.039	„	51	„
1902. „ . . .	669.239	„	43	„
1903. „ . . .	821.456	„	46	„
1904. „ . . .	757.479	„	15	„

Összesen : 6,541.389 kor. 58 fill.

Hogy mire ment mindez, ezt specifikálni hosszasan és terhes lenne. Nem számítva az állandó jellegű közadakozásait, csupán néhány *nagyobb összegű* jótékony adakozásának felsorolására szorítkozunk:

Székfoglalója alkalmából az esztergomi egy-	Korona
leteknek	5.000
Vörös Kereszt Egyletnek.	4.000
Az esztergomi óvónőképző felépítésére . . .	16.000
Irodalmi célokra	107.000
Magyar Tudományos Akadémiának	10.000
Az atheni róm. kath. templomra	4.000
Az esztergomi közkórházra	50.000

	Korona
Sz.-István-Társulat nyomdájára	40.000
Selmecbányai iskolára	8.000
Papi nyugdíjra	20.000
A keszthelyi polgári családok felsegélyezésére, édes anyja Terézia nevére alapítvány	100.000
Óbudai apácáknak	3.400
Keszthelyi templom restaurálására	16.000
Komáromi iskolára	6.600
Keszthelyi főgimnázium szegény tanulóinak segélyezésére ösztöndíj alapítvány	50.000
Esztergomi Szentháromság szoborra	7.000
A sz. Jobb kápolnára	20.000
Zohorai templomnak	4.000
Ipolysági kórház ágyalapítványra	-4.000
Erzsébet szoborra	10.000
A keszthelyi apáca-zárda polgári leányisko- lájára	30.000
Budapesti Karmeliták templomára	8.000
Esztergomi főgimnázium építésére	10.000
Örökimádás templomára	10.000
Korányi-Szanatoriumnak	10.000
Modori apáca-iskolára	120.000
Budai Irgalomházra	10.000
Verebélyi templom felépítésére	156.237
Katholikus Tanonc-Egyletnek	5.000
Tanítók árvaházára	30.000
Deszki oltárra	6.000
Leo pápa emlékre	10.000

Ezen közadakozáson kívül igen nagy számúak az 1000, 2000, 3000 koronás és a kisebb összegek. A szegény családok, folyamodók, egyletek, szemérmes szegények, stb. felsegélyezésére évenként 225.000—250.000 koronát kiad. Ezeknek felsegélyezésében telik legnagyobb passziója, hogy a társadalom nyomorát enyhítse.

A közjótékonyági adakozások mellett kegyúri és földesúri költségei is tekintélyes összeggel szerepelnek. Mint kegyúr templomok, plébániák építésére, restaurálására 1891-től 1902-ig *545.952 koronát* adott ki; mint földesúr uradalmi, gazdasági épületek építésére, újjáalakítására és rendben tartására 513.602 koronát költött. Összesen ezen két címen: *1,059.555 korona*.

Mindkétmű kiadás évenkénti együttes specifikálása következő:

1891. évben . . .	89.590 kor.	04 fill.
1892. „ . . .	50.073 „	88 „
1893. „ . . .	20.761 „	38 „
1894. „ . . .	64.921 „	16 „
1895. „ . . .	52.728 „	86 „
1896. „ . . .	50.921 „	16 „
1897. „ . . .	67.934 „	— „
1898. „ . . .	67.823 „	18 „
1899. „ . . .	116.019 „	79 „
1900. „ . . .	81.105 „	74 „
1901. „ . . .	275.874 „	60 „
1902. „ . . .	121.701 „	69 „

Mint kegyúr, kötelezettségének pontosan megfelelő, plébániákat, templomokat rendszeresen restauráltat s

legfőbb igyekezete, hogy az Isten háza legjobb karban legyen. A számos templom-restauráción kívül legszebb alkotása az új *verebélyi* templom, melyet Cziegler Győző tervei szerint román-stilben építtetett.

Az a kimutatás, amit közjótékonyságáról, adakozásáról és egyéb kiadásairól nyújtottunk, nem mondható teljesnek, mert tudvalevőleg, az ő privát adakozása nem kerül a nyilvánosság elé. De a feltárt összeg is elegendő bizonyítékot nyújt arra, hogy Vaszary Kolos közjótékony-ságát az evangélium szellemében gyakorolja, a társadalmi nyomort enyhíti, feledteti az özvegyekkel, árvákkal, betegekkel a nélkülözés terheit, fölszárítja a könnyeket, hogy Isten dicsőségét és polgártársai üdvét szolgálhassa. Arany-miséje alkalmából újból 230.000 *koronát* osztott ki valóságos és kulturális célokra.

* * *

Korunk mozgató eleme az *iskola-kérdés*. Állam és egyház egyaránt tudják, hogy akié az iskola, azé a jövő. Mindkét fél igyekszik tehát hatalmát az iskola fölött megtartani. Az állam erősebb, mert több anyagi s hatalmi eszköz áll rendelkezésére, az egyház védekezik az államosító törekvések ellen s látja, hogy csak anyagi eszközökkel, az áldozatkészség erejével lehet iskoláinkat legalább felerészben felekezeti jelleggel biztosítani. Nagyon sok akadályt gördít az állam a felekezeti iskolák elé, az általános államosítást minduntalan felvetik s ez a körülmény befolyásolja az egyháznak újabb időkben a katólikus iskola ügyében tanúsított magatartását.

Vaszary Kolos hercegprimás e nehéz, problematikus helyzetben gondossággal iparkodik a népnevelés ügyét szíven hordozni. A népoktatásnak kétségkívül legfontosabb ága a *tanítóképzés*. E tekintetben az *esztergomi* tanítóképző fejlesztése körül nagy érdemei vannak.

Első legfontosabb intézkedése a *gyakorló iskola* fölállítása 1893-ban. Egész ezen ideig a tanítóképző növendékei a belvárosi, vízivárosi és sz.-tamási iskolákban gyakorolták a módszeres tanítási fellépéseket. A törvény mint legfontosabb intézményt, megkövetelte a tanítóképzőkkel kapcsolatos gyakorló iskolákat. E hiányon segítendő, Vaszary Kolos hercegprimás az 1893/94-ik tanévben a vízivárosi érseki iskolát *gyakorló iskolává* szervezte a tantervnek megfelelően, külön gyakorló iskolai tanítóval.

Egy másik intézkedése volt a *tápintézet kibővítése*. Az 1894/95-ki tanév elején a tápintézeti helyek számát egyszerre megkétszerezte, 12-ről 24-re emelte, s így 12 ifjúnak ellátását, mi 2400 koronát tesz ki évenként, magára vállalta. A főképtalan 800 koronával járul évenként a tápintézethez, miből 4 ifjú nyer ellátást, a Somogyi Károly alapítványból 8, a Blümelhuber Ferencéből pedig 4.

Harmadik nagyfontosságú újítása az intézetnek *újjászervezése*. Mint maga is tanár-ember, a nevelés nagy munkájának légkörében élve, látta, hogy a hároméves tanfolyam alig képes a növendékek methodikai kiképzését életerős eredményre juttatni, nem képes az élet és kulturális haladás fokozódó igényeinek eleget tenni. Belátta egyúttal, hogy a tanítóképzés szolgálatában

oly kész tanférfiaknak kell állaniok, kik nem szétforgácsolt erővel mint óraadók megosztva, hanem csakis egyedül az intézetnek éljenek. Ezzel az intézetnek minden más hivataltól ment, független és *állandó jellegű* munkásokat akart biztosítani.

Mindezen szempontok arra indították, hogy az 1896—97-ik tanévvel *négyéves tanfolyamúvá* bővítse ki az intézetet és abba új, a hittanár kivételével, minden más állástól ment, önálló *tanári kart* állítson 1200 frt évi fizetés és 200 frt lakbér javadalmazással. A tanári állások közül: 5 rendes, 1 hittanár és 1 segédtanár. A hittanár fizetése 600 frt, a segédtanaré 800 frt, 150 frt lakbérrel. A gazdasági szakoktatás fejlesztésére beleegyezett abba, hogy a földmivelésügyi miniszter egy gazdasági szaktanárt az intézethez is beosszon. Így a gyakorlóiskolai tanítóval a tanári kar 9 tagból áll. Az intézet fentartása a tápintézettel, gyakorlóiskolai tanítóval évenként *22.400 koronába* kerül. Ami, tekintve, hogy azelőtt az esztergomi tanítóképző 6—7000 koronába került, óriási haladás.

Tanügyi alkotásai között második nagyobb jelentőségű az *esztergomi óvónőképző* felállítása. Korunk erkölcsi elvadulásának egyik oka, hogy a munka és mindennapi gondok által igénybe vett anyák nem törődnek a zsenge gyermekek nevelésével. Ennek pótlására áldásteljes intézmények a kisdédóvók; de a kisdédóvó minősége ismét a hivatásos óvónőtől függ. Ezen nemes céltól sarkalva, mindjárt érseksége elején, 1892-ben, felállította s felépíttette *16.000 korona* költséggel az esz-

tergomi Sz. Anna zárda mellett az *óvónőképzőt*, 30 növendéknek tápintézetet biztosított, ellátta tanári karral, úgy hogy ezen intézet fentartására is évenként *10.000 koronát* költ.

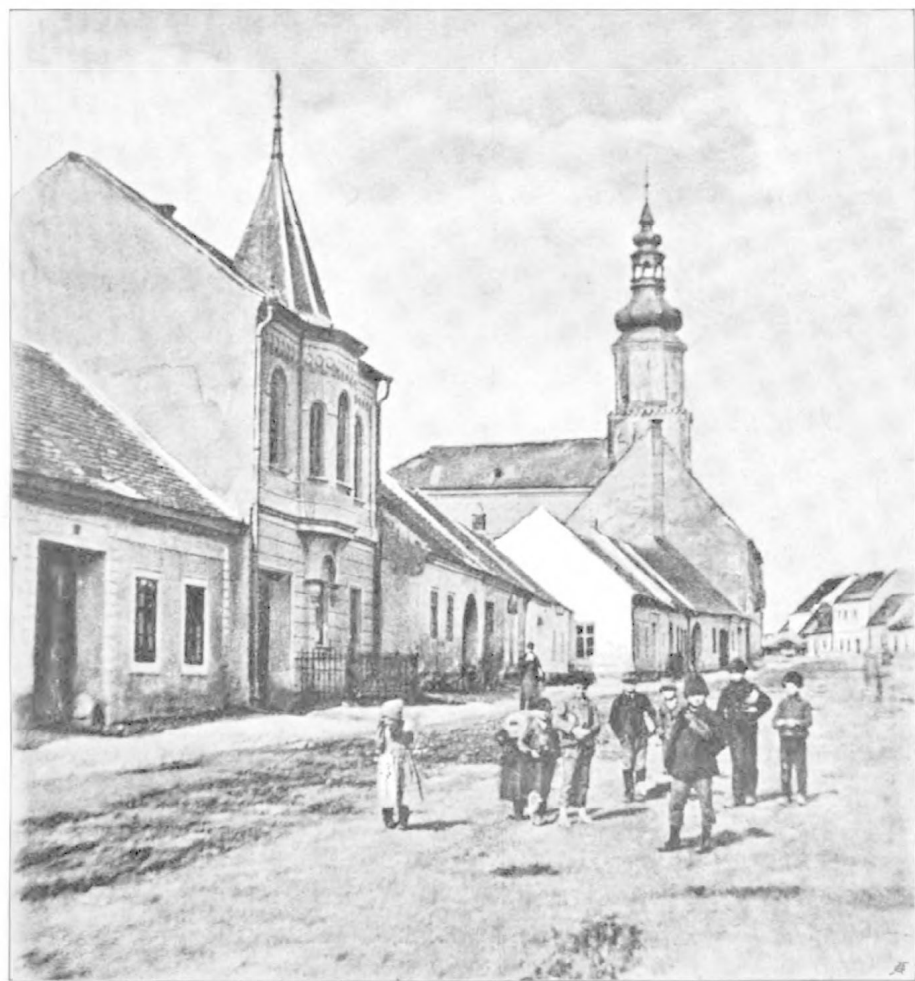
Harmadik tanügyi áldozatkészsége a *modori* Orsolya-rendű iskola alapítása. Négy apáca fentartására, akik az elemi iskolákat és óvót látják el, 60.000 korona örök alapítványt tett s ugyanannyit költött az intézet építésére s felszerelésére ; összesen tehát *120.000 koronát*.

Negyedik műve a *lévai* polgári leányiskola létesítése 1893-ban. Felszereléséhez 2000 koronát adott s évenként állandóan 1700 koronával segélyezi. Eddig ezen intézetre több mint *20.000 koronát* adott.

Ötödik tanügyi alkotása a keszthelyi főgimnázium szegény tanulói számára adott 50.000 koronás ösztöndíj-alapítványa. Ez az Alma Mater iránt érzett kegyelet áldozata volt.

Ezen intézeteken kívül érseksége alatt állíttattak fel a *nagvszombati* s *pozsonyi* katolikus tanítónőképzők, a budapesti III., IV., VI. és IX. kerületi, a pozsonyi (Notre Dame), az érsekújvári, selmecbányai s hegybányai polgári leányiskolák.

Az alapítás és fentartás mellett, számos iskola vagy tanügyi intézmény érezte jótékonyágát és felkaroló atyai indulatát. Így pl.: a Mensa akademikára 7000, selmecbányai iskolára 8000, óbudai iskolára 3400, komáromi iskolára 6600, esztergomi főgimnázium építésére 10.000, esztergomi tanítóképző segítőegyesületének 500, tanítók árvaházára 30.000, tardosi iskolára 700,

A modori Orsolya-zárda.
(A templomtól balra levő emeletes épület.)

Szent Imre-egyletnek 2000, keszthelyi apáca-iskolának 30,000, selmecbányai apácáknak 1000, alsó-szeli iskolának 500, budapesti angolkisasszonyok segítő-egyesületének 500, csolnoki iskolára 1000, Sz. Imre kollégiumnak 2000 koronát és egyéb kisebb segélyeket adott.

A tanügyi adminisztrációra nézve számos üdvös intézkedés meghonosítása fűződik nevéhez: szervezte és az egyházmegyei irodától különválasztotta az egyházmegyei főtanfelügyelőiséget. Tollnokot rendelt melléje s ezen állásra kinevezte Bertalan Vince tanügyi író, akit idővel képzőintézeti tanári rangsorba helyezett.

Nagy súlyt helyezett a különféle tanítási terveknek és rendtartásoknak ujjaalakítására s e célból egy országos bizottságot nevezett ki. 1903-ban kiadta a tanító- és tanítónőképzők számára a tanári rendtartást.

Számos intézkedés fűződik Vaszary Kolos nevéhez a tanítóság szervezetének és hívatásának megerősítésére nézve.

1896. évben szervezte a főegyházmegyei néptanítói köröket, melyeket tizenkét egyesületbe osztott.

Elrendelte, hogy a főegyházmegye tanítói husvétkor növendékeikkel együtt kötelesek a szentségekhez járulni.

A *magyar nyelv* terjedése érdekében elrendelte, hogy a főegyházmegye összes népiskoláiban a tannyelv *magyar* legyen és csak az I.—II. osztályban közvetítőként használják a tanerők az idegen anyanyelvet.

Elrendelte, hogy a lelkészek a világi hatóságokkal, az összes iskolákat érintő dolgokban az egyházi hatóságok közvetítésével érintkezzenek.

1896-ban összeíratta az iskolák tulajdonjogát képező összes ingatlan és tőkében fekvő javakat és jövedelmeket, valamint ugyanazon évben az összes tanítói állások javadalmazásáról díjleveleket vétetett fel.

Elrendelte a tanítókról vezetendő minősítvényi táblázatok vezetését.

Dr. Komlóssy Ferenc vezetésével megíratta a főegyházmegyei népoktatás összes tanintézeteinek történetét.

Kormányzása első éveiben sokszor fogadta körében a magyar kath. tanügy kiváló egyházi és világi tanférfiait és asztalánál is szívesen látta vendégül, ahol fesztelesenül társalgott a tanügyi állapotokról.

Az ő kiváló pártfogásával zarándokolt el a magyar kath. tanítóság 1902. évben Rómába.

A tanítói állás emelésére és az ellenőrzés fokozására nagyon érdekes azon rendelkezése, mellyel a főtanítói állásokat egész egyházmegyéjében szervezte és hatáskörét megállapította. A rendelet a következő:

„Tekintettel az ifjabb tanítók között tapasztalt s felsőbb hatósági személyek iránt tartozó tisztelet meglazulására, az ellenőrzésben fel-feltűnő hiányokra s egyeb a kath. iskola belső életére káros hatású esetekre, nemkülönben a lelkészigazgatók sokoldalú elfoglaltságára, a püspöki rendszabályoknak „a plébánosnak, mint a hitközségi népiskolák igazgatójának teendői“ között foglalt 36. §-a értelmében elrendelem, hogy egyházmegyéim minden népiskolájánál, a hol két vagy több tanító van, azok közül egy osztályvezető, mint főtanító, általam kinevezve a következő hatáskörrel birjon: 1. Az osztály-

tanítók előadásain megjelenhet, az észlelt tapasztalatokról tudomást szerez és erről jelentést ad a plébánosigazgatónak. 2. Az évi záróvizsgán megjelen. 3. A plébánosigazgató rendelkezéseit a többi tanerőkkel közli s azok végrehajtása iránt intézkedik. 4. A tanterv beosztását s a tananyag időbeli feldolgozását ellenőrzi. 5. Az iskolai naplókat és azok beosztását felülvizsgálja. 6. A tankötelesek beíratását foganatosítja és a beíratás díját beszedi. 7. Különféle hivatalos kimutatásokat, valamint az iskolaügyet illető írásbeli munkákat a tantestület nevében kiadja és szerkeszti. 8. A hivatalos iratokat közvetlen hatóságától átveszi, tantestülettel közli s azokat megőrzi. 9. A tanköteleseket nyilvántartja. 10. A tantestületet az iskolaszék előtt képviseli. Ezek után felhívom a plébánosokat, mint iskolaigazgatókat, hogy főtanítókká kinevezés végett az illetőket a kerületi tanfelügyelők útján az egyházmegyei főtanfelügyelőséghez terjesszék fel.“

Kormányzása óta létesült a magyar népoktatásügy legfontosabb szervezete, a magyar kath. tanítók *országos szövetsége*, mely az öt évenként megtartott *kongresszusban*, az általa választott *százas bizottságban* és a fele részben választott, fele részben kinevezett *kath. tanügyi tanácsban* domborodik ki.

Érseksége alatt az esztergomi főegyházmegye népoktatási állapota következő:

Az összes népoktatási iskolák száma 845. Ebből népiskola 794, polgári leányiskola 11, óvónőképző 1, felsőbb leányiskola 1, tanítóképző 1, tanítónőképző 4,

polgári tanítónőképző 1. Az iskolák tannyelve: tisztán magyar ajkú iskola 492, tiszta tót 43, magyar-tót 135, magyar-német 19, tót-magyar 151, német-magyar 2, magyar-német-tót 3. — A tanító és tanári állások száma 1698, amiből tanár 128, kántortanító 681, osztálytanító 832, segédtanító 33, óvónő 29. Az összes iskolai vagyon értéke 46,791.679 kor. 15 fillér. Államsegély címén igénybe vett összeg 200.000 korona. A 46 tankerületben a tanító-egyletek száma 39. — A főegyházmegye területén az állami iskolák száma 65, községi 28 és a székesfővárosi összes elemi fiú-iskolák.

Főegyházmegyéjében az összes segédtanítói állásokat önállósította és ő volt az első, ki megengedte, hogy a tanítók fizetése mindenütt 800 koronára egészítették ki, ha egyébként nem lehetséges, az államsegély igénybevételével.

Legutóbb a magyar katolikus iskolákat *védő egyesület* alapszabályait megerősítette s örömmel vállalta el ezen hitvédői fontossággal bíró egyesület fővédnökségét. Tudjuk, hogy Vaszay Kolos biboros primás nem szereti a magasztalást. Nem is boncoljuk tanügyi alkotásának jelentőségét. De ha majd a kulturtörténet méltatni fogja Magyarország művelődés-történetét, annak keretében az alkotók között méltó kegyelettel fog az ő neve helyet foglalni.

* * *

Vaszary Kolos hercegprimásnak mint *gazdának* vezérlő elve: a javadalom gazdasági állományának sértetlen fentartása és hogy nem pusztán a szemre kell a

gazdálkodást alapítani, hanem különös gondot kell fordítani az állattenyésztésre is. Versenyképessé kívánja egyrészt tenni gazdaságát, másrészt gazdatisztjei anyagi helyzetének megszilárdítását, családjuk biztosítását és szolgálataik méltatását is szem előtt tartja. Érseksége alatt a fundus instructus az állományban fokozódott, a jövedelem emelkedett. Emellett azonban terhei is szaporodtak. Az ármentesítés 84.000, a nyugdíj 85.000 koronával terheli meg a kegyúri kötelezettségen kívül az érseki javadalmat. Fontos gazdasági ügyekben személyesen intézkedik. Az érsekség gazdasági ügyeinek vezetésében a központi felügyeleti rendszert honosította meg. Uradalmainak kormányzója először *Loskay Jeromos* volt, ennek halála óta *Vaszary László*.

A hercegprimás az érsekségi javadalmat (terméskészletet, fundus instructust) 3,195.054 kor. és 82 fillér teherrel vette át.

Megvette az ily javadalomhoz szükséges fundus instructust 1,376.800 koronáért és ezt a *javadalom tulajdonába* bocsátotta olyformán, hogy az 1,376.800 koronát 40 évi törlesztésre a törzsvagyon kifizette, de egyes érsekek elhalálozása esetén nem képezi többé hagyaték tárgyát, úgy hogy 40 év múlva a *primacia törzsvagyona 1,376.800 koronával gazdagabb lesz*.

A fundus instructusra fordított 1,376.800 koronát az összes 3,195.054 korona 82 fillér teherből levonva, maradt 1,818.254 korona 82 fillér, mely összeget az 1895. évi ápril 7-én véglegesen megállapított egyezség értelmében folyó jövedelmeiből kellett részletekben fizetni.

Nevezetesen :

a) A vallásalapba	1,060.000	kor.	—	fill.
b) A törzsvagyona	146.883	„	64	„
c) Új épületekbe	178.654	„	12	„
	1,385.537	kor.	76	fill.

s a javára írt rongálmányok után 432.617 „ 02 „
 tehát összesen: 1,818.254 kor. 82 fillért.

A vallásalapot végleg kielégítette 1897. június 22-én
 — az egyezés jóváhagyásától számított 4% kamattal együtt.

Itt kénytelenek vagyunk kitérni egy hamis állításra, mellyel egy 1901-ben névtelenül megjelent füzet foglalkozik. A füzet* a vallás- és tanulmányi alap jövedelmeinek hováfordításáról s szaporulatáról szólva, felhossa „hogy ezen jövedelem-szaporulatot kamat nélküli kölcsönként duplázva vitte el a vallásalap pénztárából Magyarország jelenlegi hercegprimása. De, hogy ez a kamat nélküli kölcsön apasztatott, illetőleg megfelelőleg törlesztett-e? azt nem sikerült megtudnunk.“

Nem tudjuk, hogy a névtelen író, tulajdonképen kit akar ütni ezen állításával — a hercegprimást vagy a kultuszminisztert? Tudva van, hogy a vallás-alap pénztára a kultuszminiszter kezelése alatt van — s onnan az ő intézkedése nélkül nem vihet el senki semmit. Tehát, ha szabálytalan kezelést akar korholni, úgy ez a kultuszminisztert illeti. A hercegprimás kamat nélküli kölcsönöket egyáltalában nem vett fel. Ő felvett a java-

* „*A magyarországi katolikus vallásalap mobilizációjáról és veszedelméről.*“ — Budapest, 1901.

dalom elfoglalása után 1892-ben 50.000 frtot és 10.000 frtot, de ezt már 1894-ben a kamattal együtt visszafizette. Sőt a javadalom átvételéből az egyezség szerint öt terhelő tartozást a megállapodás ellenére már 1897. évben egyszerre fizette le a kamatokkal együtt, miről a névtelen író igen könnyen meggyőződhetett volna 1901-ben és akkor nem áll elő alaptalan vádjával.

Átvett terhei többi részét 1904-ig *teljesen rendezte*.

* * *

Vaszary Kolos hercegprimás nagyon *egyszerűen* él s egyszerűségével csak az étkezésben való mértékletessége versenyez. Korán kel, elvégzi ájtatosságát, miséjét, megreggelizik, átolvassa a hírlapokat. Nagyon szereti a politikai eseményeket figyelemmel kísérni s alig van számbavehető napilap, melynek véleményét ebben vagy abban a politikai s társadalmi kérdésben ne ismerné. Ezután az egyházmegyei s gazdasági ügyeket tanulmányozza át s gazdasági ügyekben akárhányszor sajátkezűleg ír egyes tisztjeinek. Meghatározott időben irodai igazgatója vagy titkára referál a hivatalos ügyekről, aláírja az okmányokat s 11 óra után megtartja a kihallgatásokat, melyek 1 óráig tartanak. A kihallgatáson megjelenőket szívesen fogadja, rendesen a divánra ülteti s ő maga a karszéken foglal helyet. Kezeit megcsókolni nem engedi, udvariasan, jólelkűen s figyelemmel bánik látogatójával úgy, hogy mindenki megnyugodva, megvívasztalva távozik az audienciáról. Szívesen beszél arról a tárgyról, amely vendégét érdekli. Délután 1 óra

után szobájában egyedül költi el rövid ebédjét. Ebéd után, ha jó idő van, sétál a budai bástyán és kiosztja szegényeinek az alamizsnát. Visszajövet elvégzi breviáriumát, majd könyveket olvas és búvárkodik; alkonyat felé elbeszélget egyik-másik udvari papjával vagy néha valami bizalmasának látogatását fogadja. Este valami csekély vacsorát elkölt s idejében nyugodni tér. Ezt az egyszerű napirendet csak nagyobb látogatók, hivatalos elfoglaltságok, funkciók vagy rendkívüli körülmények változtatják meg. Az ünnepeltetést, nyilvános szereplést nem szereti. Csak akkor tesz kivételt, amikor már állásából folyólag azok elől ki nem térhet. Méltóságának inkább terheit, mint előnyeit viseli. Saját énjére legutoljára gondol s méltóságának inkább gondját, mint kényelmét keresi. Sokat foglalkozik szegényeivel s éppen azért a fősvénységet mindenkiben, de különösen papjaiban ki nem állhatja, mert nézete szerint a pap fölöslegét fordítsa javarészt közjótékonyásra. Ami kellemetlen, arról nem igen szeret beszélni. Ki nem állhatja a denunciaciót; mihelyt valaki másról kérdezetlenül kedvezőtlenül nyilatkozik, vagy hallgatásra inti, vagy észrevétlenül átsurran fölötte. A hízelgőket nem szereti s ez magyarázza meg, hogy nála nincsenek kegyencek, nem érvényesül semmiféle papi kamarilla. Magas méltóságában nem érezteti, hogy ő kicsoda; egyszerű, alázatos s inkább atyának, mint főpapnak mutatkozik. Magas állásában is mindig a régi ember marad, mert mint a történelem tanára, sokszor ismételte magában macedoniai Fülöp mondását: „Nézd meg árnyékkodat, vajon nagyobb leszesz-e?”

Környezetét kiváló erőkből válogatja ki. A Simor aulát, elődje iránt való tiszteletből, hosszabb ideig megtartotta. Bizalmi embereinek tehetségét értékesíteni tudta. Irodaigazgatóit a kiváló erőkből válogatta meg mindig. *Csernoch János* diplomata szellem és nagy casuista; *Hetyey Sámuel* kitűnő adminisztratív tehetség és puritán, odaadó sáfárja volt urának; *Walter Gyula* nagy munkaerő és síma ügyvezető. Többi működött vagy jelenben működő udvari papjai közül, pl. *Klinda Teofil* klasszikus latin, alapos egyházjogász és ritualista; *Machovits Gyula* kiváló tudásu theologus, lekötelező modorú az érintkezésben; *Andor György* szociális kérdésekben szakerő, nemes kedélyű s a római viszonyokban teljesen jártas; *Csárszky István* orientalista s több európai nyelven beszél; *Berger Márk* bő lelkipásztori tapasztalatokkal rendelkezik. Főpásztorának bizalmát legnagyobb mértékben *Kohl Medárd* püspök bírja. Ez nagyon természetes és érthető. Még a szent szerzetben fölismerte kiváló tehetségét, kipróbálta odaadó ragaszkodását, a legkomolyabb napjaiban mellette volt s a Csólics-féle merénylet óta pedig életének megmentője. Tényleg *Kohl Medárd* püspök főpásztorának oldalán kényes és nagy tapintatot igénylő állását oly munkabírással, buzgósággal és szeretettel tölti be, mint aki a tűzpróbát már rég kiállta. Amióta segédpüspök, a főegyházmegyére is nagy lelki haszonnal érvényesül; főpapi funkcióit példás odaadással végzi; nemes szívét sokfelé áldják.

Megrajzolva Vaszary Kolos képét, befejezésül még egy szabályszerű kötelesség hárul az életrajzíróra: levonni az életrajzból a következtetéseket, a szereplő egyén *jellemzőbb vonásait*.

Azt mondja *Eötvös Károly*: „A történeti nagysághoz a működés sikerének nagysága szükséges.“ Én az igazi nagyságot az egyéniség fönségében és a jellem kiválóságában látom. Hány alakja van a közéletnek és a történelemnek, akiknek nevéhez ragyogó sikerek fűződnek, egyéniségük azonban nem fönséges, jellemük nagyon fogyatékos. Egy porosz államférfi azt mondta egy alkalommal Szilágyi Dezsőnek, hogy a század legnagyobb államférfia Bismark, de azért a mi Deák Ferencünket becsüli legjobban. Mi tesz némely embert arra képessé, hogy sikerek nélkül is dicsővé válják s mint nagy alakot megörökítsék? Mi tette pl. Washington, Deák Ferencet, ezt az egyszerű táblabírókat arra képessé, hogy maradandó vezető szerephez jusson nemzete történetében? Semmi más, mint az egyéniség, a jellem kiválósága. A jellem kiválóságát a szereplési hiányból, az egyszerű életből, a puritán erkölcsökből, az önzetlen, meleg szívből, a férfias önérzetből, a nemzet erkölcsi vagy anyagi jóléte iránt érzett szakadatlan munkából ismerjük fel. Az ilyen egyént, ha exponált állásában nem is kísérik mindenben sikerek, a történeti nagyságok közé soroljuk.

Életén végig pillantva, ilyen alaknak tartjuk Vaszary Kolost is. Hogy hatalomhoz jut, sohase hitte; hogy ő legyen a magyar egyház feje, erre kevesen gondoltak.

Demokrata szellem és mégis egy arisztokratikus szervezetet vezet. Lehetséges ez? Lehetséges, mert alig van nála szerényebb ember, aki a hiúságtól, hivalgástól, még a jogos nagyratöréstől is távolabb állna, mint ő. Ez a puritán, lehet mondani demokratikus erkölcs, amely nála vér, természet, egy egész élet, ez hatott, imponált a közéletnek és ez avatta őt, mint egykor Deákot, vezérlő egyéniséggé. Igaz, őszinte, aki hódolatot érez és gyakorol a trón felé, de azért titkon, szelíden elzárkózik minden fény, minden jogos ünnepeltetés és öröm elől.

Hol, miként fejlődött ilyen jellemmé? Egyéniségének alapvonásait kétségtelen, hogy a szülői háztól nyeré, de kifejlődését, kialakulását azon társaság és környezet mozgította elő, amely őt Szent Benedek rendjében, különösen Pannonhalmán környezte. Szent szerzetében lett az ő egyénisége készen s mondhatjuk, ritka egyházi férfiút környezett a jellemfejlődés ifjú éveiben oly nemes társaság, mint őt Pannonhalmán tanárai és előljárói között. Itt nyílt alkalma érett ésszel figyelni, okulni, tanulságot gyűjteni és a jellemet edzeni, tisztítani. Ebben az életiskolában nyílt alkalma jellemét fölépíteni, tartalommal megtölteni s természetadta kinöveseitől megtisztítani.

Ezen befejezett egyéniségen az idők folyamán négy kiváló jellemzőbb vonás domborodott ki: a *főpapi*, a *politikai*, az *emberbaráti* és a *pedagógiai*.

Mint *főpap* rendezett egyházmegyét vett át Simortól s így a létező fentartására törekedett. Törhetetlen hűséggel ragaszkodik egyházához és a Szentszékhez, a kinek tanításától a hit és erkölcs dolgában egy szemernyre sem tér el. Azt vallja, hogy az egyházi tekintélynek Isten nevében az emberi nem fölött kell állania és védeni, óvni a törvényes tekintélyt. Főpapi eszményképül Pázmány, Lippay, Széchényi, Eszterházy, Barkóczy és Batthyányi erényei világítják be előtte az utat és ha mindenben nem is lehet úgy, mint akarja, ezt a megváltozott politikai s egyházi átalakulások okozzák. Állásának terhei között az Isten kegyelmében és az imában keres támaszt, mely folyton erősíti. Papjait atyai szeretettel öleli keblére, hogy velök karöltve a béke és szeretet apostola legyen. Bánásmódjában türelme és szelídsége kifogyhatatlan; kegyeit senki elől el nem zárja, a megtévedettet nem löki el magától. Főpásztori feddésében nincs keserűség, szemrehányás; ha püspöki jogokat gyakorol, abban is papjai testvérének tekinti magát. A szeretet hatalmával győzi le a bajok seregét. A tudományos művelődés emelésére, a katolikus sajtó támogatására áldozatoktól sem riad vissza. Az érző hitet, a tudományt, a feddhetlen erkölcsöt és jellemet tekinti papjai felvértező fegyvereinek. A tudományban gazdag, de hitbeli melegségben szűkölködő papra nem sokat ad. Az egyházmegye fontosabb ügyeinek elbírálását vikáriusai mellett is, magának tartja fenn. Nagy lelki öröme telik a hit- és szociális élet emelkedésében s tényleg mindenhol ott van, ahol ezen

a téren segíteni kell. A társadalmi mostoha viszonyok enyhítésére a városokban való hitélet fokozását elsőrangú kötelességnek tartja, azért például elhatározott szándéka, hogy a székes-fővárosi nagy plébániákat megosztja. Isten házának diszét szereti, a templomokra tetemesen áldoz s kegyúri helyein a templomokat sorra javíttatja, újjáépítteti.

* * *

Mint *politikus* hűséges jobbágya királyának, akinek főkegyúri jogai előtt mély hódolattal hajol meg. Egyházának és hazájának tett kettős esküjénél fogva egyikük hátrányára sem hűtlen s ha az egyensúly meginog, minden erejéből arra törekszik, hogy ezt az egyensúlyt helyreállítsa. Az egyházpolitikai zavarok miatt ezen egyensúly helyreállítása állásának legnehezebb súlya. A *suum cuique* elvét kívánja az állam részéről az egyház iránt gyakorolni s a békés viszony megszerzésében elmegy azon határig, a meddig esküje engedi, — *az oltárig*. Az oltáron túl azonban egyháza rovására sem nem hallgat, sem nem enged, sőt a magyar egyház történetében mindenkor fölemelő lesz az a küzdelem, melyet súlyos és nehéz helyzetében kifejtett. Ami az egyház igaza és joga, ami kényszer és jogtalanság volt viszont az egyház ellen, az iránt sohase szűnik meg kiáltani és küzdeni. A politikában a keresztező utak mellett is, a becsület sértetlen megőrzésén fárad s mivel az egyházat a támadások ellenében sohase nézte parlamentnek, azért hallgatott. Támadni nem szokott a politikában, de ha őt támadják, heroikusan védekezik. Amikor egy-

háza és hazája sorsa forog a kockán, az *óriási felelősség* érzete hatja át felszólalásait, mely kihat annak úgy tartalmára mint formájára. Ezért mennek át egyes kijelentései a köztudatba s válnak szállóigévé. Ilyen kijelentései például: „A király első lévén a jogokban, első tudtál lenni a kötelességekben is.“ (Koronázó jub.-beszéd.) „Nem a hatalom zsámolyává, hanem a munka oltárává teszed a trónt.“ (U. o.) — „Kard foglalta el, kereszt tartotta fenn a hazát.“ (Milleniumi beszéd.) — „Semmit sem viszek magammal a kolostorból, csak egy szót: Pax.“ (A nunciusnál mondott beszéd.) — „Az apák bűneit temessük közös sírba.“ (Egyetemi ifjúsághoz tartott beszéd.) — „E két eskü (pápának és királynak) kettős, egymástól semmi körülmények között szét nem választható egyházi és hazafiúi kötelesség buzgó teljesítésére kötelez.“ (Budapesti kath. kör előtt mondott beszéd.) — „A korona hatalmat ad a királynak, de lelkiismeretében megköti, mert az alkotmány megtartására kötelezi.“ (Milleniumi beszéd.) Mondom, ilyen kijelentései, ha azokat más ember mondaná, talán nem tennének akkora hatást. De mivel ő mondta, mély benyomást keltenek, mert mindenki kiérzi belőlük nemcsak a meggyőződés erejét, hanem annak tartalmas nagy háttérét. Nemzetének jövődjét Isten kezében látja, jelenét azonban se fényesnek, se boldogítónak nem tartja. És mégis, mindennek dacára, hazaszeretete még támasz nélkül is buzgón ragaszkodik fájához és nem tartja se jó embernek, se jó magyarnak azt, aki a szenvedő hazát nem szeretné jobban, mint Európa bármelyik fényes országát. Azt mondják sokan

politikai magatartására, hogy nem merész, hogy félénk. Tényleg, nem merész, de legkevésbé félénk. Ebben a kérdésben teljesen Deák Ferencsel tart. Az ő politikája se a merészség politikája, hanem a tekintet és óvatosságé, nem félénk, hanem az egyház jelen ereje és helyzetéhez mért. A merészséget az egyház politikai küzdelmeiben még erőre támaszkodva se tartja helyénvalónak, mert kockázat. Kockáztatni pedig egyházáért, mint Deák hazájáért, ő sem akar semmit. Sőt azt kívánja, hogy a magyar papság hűséggel a magyar állam iránt, törekvéseiben a haza határain belül maradjon és munkájának, érzéseinek legnemesebb részét Isten szolgálatára és a haza céljaira szentelje.

* * *

Vaszary Kolos jellemének gerince: *emberbaráti szeretete*. Akár a nyomor, akár a szegénység, akár a betegség alakjában jelentkezik a szenvedés, ő ott van, hogy az irgalmasság testi s lelki cselekedeteit gyakorolja. Nagy szívének melegét épúgy megérzik a betegek és gyermekek, mint a társadalom úgynevezett „szemérmes“ koldusai. A királyi zsoldáros intelmét: „Tereád bíztam a szegényt“, igazán megértette. Ha Vaszary Kolost, mint emberbarátot a vázoltak nyomán megfigyeljük, jótékonyságának pszichológiája igazolt előttünk. — A hely, hol születünk, a környezet, melyben növekedünk, életünk sorsát, egyéniségünk kialakulását irányítja. Vaszary Kolos biboros emberbaráti lelkülete is az ő gyermekkorán alapul. Mint az epikus, a mondai hitre, a hagyományra építi eposzát, úgy Vaszary Kolos jótékonyága

is a multból keresi a hitelt. Keszthelyen a Fejér György jótekonysága történeti hitelű s a primás már mint gyermek nemcsak hallotta ezeket a Fejér-féle jótekonysági hagyományokat, de maga is élvezte, sőt annak köszönhetette iskolázásának lehetőségét. Ez a mult azóta folyton meglelevenült előtte. Anélkül is kontemplatív hajlamú lévén, képzelete ezen emlékek felé hajtotta őt minduntalan s lassan-lassan természetének cselekvő érzésévé váltak. Maga előtt látta folyton azt a sok szegény családot, akik Fejér György jótekonyságával menekültek meg a nyomortól. Megjelent előtte az a sok ösztön- vagy segélydíjas diák, akik pályát teremthettek maguknak Fejér György segély- vagy ösztöndíja révén. A saját példáján érezte át a szegénység küzdelmét és szépen megtanult hévvel, minden retorika nélkül szeretni és lelkesedni a szegényekért. És ha meggondoljuk, hogy bár tehetségétől vezérelve a műveltség magas fokára emelkedett, mégis minduntalan visszavágyott a csendes munka ölébe, az egyszerű viszonyok közé, ahol teljesen annak élhetett, amit legjobban szeretett, akkor nem csodálkozunk, hogy kiművelte lelkét azon lelkek szeretetében, akik az ő eszményi hitét melengették s alkalmat adtak neki, hogy eszményének éljen. Mindezekhez járult, hogy az a kor, melyben ő férfikorának nyarát átélte, a 60-as évek, a nemzeti felpezsdülés kora volt, a mélyében ugyan még kevés alkotmányos fénnel, de annál több hazafias melegséggel a felszínen. Ma? . . . ma már erősebb ugyan a fény . . . , de a meleg nagyon is fogyott és nem találja sok helyen azt a vonzó érzelmet, melyet ő egyedül

óhajt. Menekülni akar tehát ebből a hideg körből oda, ahol a szeretet szárnyain meleget talál. Nem törődik azzal, hogy sokan nem értik, ő csak valami belsejében élő nemes eszménynek akar élni és megfelelni.

Sokan azt mondják, hogy maradandó nagy emlékekben és alkotásokban eddig nem örökítette meg nevét. Hát a proletáriátus megszüntetésén fáradni, nem maradandó alkotás? Annyi leány- és finövendék neveltetése a haza reményévé, nem maradandó alkotás? Annyi Istenháznak restaurálása, építése nem maradandó alkotás a hitélet emelésén? Hát annyi alapítvány, jótékony-sági adomány, nem maradandó alkotás a szegénység könnyeinek letörlésére? Vagy annyi sok szegény családnak gyámolítása, biztosítása, nem maradandó szociális alkotás?... És nem emelt-e ezekkel magának örök emléket?... Arany Jánossal ő róla is elmondhatjuk: „nem hal meg az, ki milliókra költi dús élete kincsét, ámbár napja múl.”

* * *

Ha a *pedagógust* tekintjük Vaszary Kolosban, azt látjuk, hogy tanítványainak a szó legnemesebb értelmében mestere volt. Még a gyengébb tanulót se bélyegezte meg, hanem atyai jóindulattal birta hibájának pótlására. Bölcs és lelkes szavakkal hirdette a tudományt, átvezette tanítványait a múlton, annak magasztosságát és árnyoldalait egyaránt feltüntetve. Csemetéknek tekintette tanítványait — mondotta Baross Gábor vezetésével tisztelgő tanítványainak — akiket ő mint kertész, fáradságos verej-téssel öntözött s szeretete melegével gondozott. Öröm-

mel látta tanítványait maga körül akkor is, midőn már mint polgártársait ölelte keblére s azok, mint egy második Virág Benedekhez, zarándokoltak hozzá, hogy áldását vegyék. Tanári működésében nem ismert szentebb feladatot, mint a vallásosság és hazaszeretet kultuszának terjesztését és a szegény diákok felkarolását. Fegyelmezését a szív melegével vitte keresztül. Nem volt egy goromba, durva szava tanítványaihoz és ez volt nyitja azon hatásnak, melyet ő szelídsége dacára, imponáló módon tudott megszerezni.

A mult század 60-as éveiben, amikor az alkotmány hajnalcsillaga megjelent, az esztergomi felsőbb osztályos diákok, elragadtatva az alkotmányos áramlattól, azt hitték, az iskolában is nagyobb lesz a szabadság. Néhányan kávéházba kezdtek járni s a nyilvános helyeken megjelentek. Megtudta ezt Vaszary Kolos s pedagógiai érzéke rögtön látta, hogy e diák-jogászdíságnak elfajulás s esetleg az intézetből való eltávolítás lesz a vége. Egyikét a kolomposoknak magához hívatta, szépen lelkére beszélt, elébe állította a gimnázium jó hírnevét, az ifjúság korai egyéni függetlenségének szomorú következményeit. Az eljárási mód hatott s a diákok többé nem jártak a kávéházba. Tanításába általában mindig belevitte a nevelői hatást. Bármilyen történeti alakról vagy eseményről beszélt, a hősök ére nyei mellett nem hallgatta el vétkeiket, az események tárgyalásánál pedig a helytelen vagy vétkes dolgoknál mindig megmondotta, hogyan kellett volna jóvá tenni vagy helyes útra terelni. A történelemnél, mint leszűrt

igazságra, arra intette tanítványait, hogy az apák bűneit temessék a sírba, az erényeket tartsák emlékezetükben, mellyel aztán annak idején küzdjenek. Finom kedélyvilága és erős logikája mindig egyensúlyban maradt. Magyarázatai alatt, hol a hazafias tűz sűgárgzott ki szeméből, hol a boncoló kés villogása tört ki belőle.

Szíves volt úgy tanártársai, mint tanítványai iránt, de e mellett nagyon önérzetes. Szellemének nagyságát keveseknek mutatta, szerencsétlenségét senkinek. Az opportunizmussal büszkeségből nem élt, ami természetesen nem vált előnyére a gyakorlati életben. Jó pszichologus volt s mint ilyen, hamar felismerte tanítványait. Már rövid beszélgetés után látta fogvatkozásait, az önálló gondolkozás hiányát, a nevetséges hiúságot s ilyenkor szeretettel korripiált. Sok tanár nagyon kapkod a tanítványok előtt való népszerűségért, még pedagógiai szempontból erkölcstelen úton is. Ő előtte ez a népszerűség-hajhászás ismeretlen fogalom volt, lelkületével azonban mégis minden tanítványának szívében melegágyat vetett.... Amennyire nem szerette a népszerűséget, úgy került természetesen a feltűnési alkalmat. Nem olvadt bele abba az éhes tömegbe, mely napjainkban ezt annyira hajhássza. Ez a tartózkodása a nyilvánosságtól, a pose-tól, a szerepléstől, a jubileumok s tömjéneztetések korában, rendkívüli jelenség volt s ma is egyik jellemző szép vonása. Még a tanári jogos szerepléstől (pl. osztályfőnök) is, ahol lehetett szeretett menekülni, s ha valami tisztség vagy a magány között kellett választani, habozás nélkül az utóbbit választotta. Előadásait a fel-

sőbb osztályokban többször az essayista módszer jellemezte. Vagy egy bizonyos szempontból nézte tárgyát s e szempontból szórta aztán rá a fényes sugarakat; vagy részleteket, egyes vonásokat, jelenségeket elemzett hol esztétikai, hol lélektani bonckéssel és feltárta vonzó eleganciával. Stílusában került a bonyolult szerkezetet s a stilisztikai hatásokat. Nem akart fényleni, de majdnem mindenütt formai előkelőséget, finom, emelkedett érzést találunk, mely épen könnyedségével és kellemével lelkünkhöz hat s egyik kulcsa annak, hogy miért ragadta el annyira előadásaival tanítványait.

* * *

Életrajzunkban eljutottunk azon határvonalhoz, amelyen túl már nem léphetünk. A jubiláris főpap az egyház és haza díszére hála Isten még él, szerénysége, visszavonultsága hagyományszerű s így további törekvésünk szárnyszegett. Amit írtunk, az is az ő tudtán kívül történt, az sem tökéletes, csak töredék és mi magunk sem tudtuk híven kifejezni azt, amit éreztünk. Egyben azonban hiteles ezen életrajz: abban, hogy az igazságot szolgáltuk s nincs benne semmi túlzás, émelygő magasztalás, ami a biboros jubiláns szíve gyöngédségét vagy önértetét bánthatná.

Egyszerűen adtuk egy férfiú rajzát, aki nemesen fogja fel és éli át az életet és akiben nincs mesterkéltség, de annál mélyebb az érzésben és a valódiságban. Előttünk állott egy főpap, akinek életéből erős fajszertetet és nemzeti érzés áradt ki s a papi egyéniség

teljesen összeolvadt benne a hazafias politikai s társadalmi iránnyal. Követte *Széchenyi* morálját: csak az él hazájának, aki nemzetének és annak sajátságait szereti s érvényesíti.

Ha azon férfiak pályáján elmerengünk, akik nemzeti vagy egyházi fejlődésünk vezérei és ha felfogjuk, megértjük munkásságuk becsét, szellemök egy-egy fénysugara, jellemök egy-egy szilánkjá, szivök egy-egy érzelme átolvad a mi egyéniségünkbe is és fennkiáltja mindegyikre minden hű ajak:

„Fény nevére, áldás életére!”

(Vörösmarty M.)

Így gyűl össze a nagy emberekből merített nemzeti kincs, melyet növelnünk, őriznünk és a késő nemzedékre is átszállítanunk, kegyeletes kötelességünk.

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	3—6

I.

A gyermek és a feltörő ifjúkor.

Születése. — Szülőháza. — Családja. — Szülei. — A gyermek- ifjú jelleme. — A diák. — A kor hatása: Festetich György, Helikoni ünnepségek, Deák Ferenc szereplése, Fehér György jótekonysága. — Irgalmas szívének pszichológiája. — Szegénysége és segélyezése. — A pályaválasztás. — Sz. Benedek rendjébe lép. — 1848 Pannonhalmán. — A theológián. — Tanárai. — A magyar Benedek-rendiek irodalmi és tudományos hatása. — Ünnepélyes fogadalom.	9—28

II.

A tanári pályán.

- I. Komáromi tanár. Pappá szentelése és primiciája. —
- II. Pápai tanár. „Ifjúsági Plutarch.“ Közéleti szerep-
lése Pápán. — III. Esztergomi tanári működése.
Tanári egyénisége és tekintélye. Magatartása a szegény
diákokkal. A Széchenyi alapítvány. Az önképzőkör
felkarolása. Közéleti tevékenysége. Történeti tan-
könyvei. Tanítványainak irodalmi zsengei. Tanítvá-
nyai ragaszkodása. Thaly Kálmán támadása és az
esztergomi tanítványok. Kiválóbb tanítványai. Édes

anyja halála. — IV. Győri házfőnök és igazgató. Szereplése a közügyekben. A gimnázium színvonalának emelése. Győri előadásai. Betegeskedése. Győri irodalmi munkássága.	29—56

III.

A pannonhalmi főapát.

Salgó János proféciaja. — Főapáttá választása. — Szerzetének értesítője a királyhoz. — A rend kormányának átvevése. — Székfoglalója. — Apáttá avatása, beiktatása. — A zalavári apátság egyesítése. — Bencés középiskolai hittanár képesítés. — Tanárképzés. — Gazdasági reformjai. — Alkotásai a tanügy, az iskolák és a templomok körül. — Főhercegek Pannonhalmán. — A Ferenc József rend nagykeresztje. — Közéleti szereplésének jellemvonásai.	57—74

IV.

Magyarország hercegprimása.

I. A „Pax“ jegyében.	75
Simor János halála. — Egyházpolitikai helyzet. — Hercegprimássá való kinevezése. — A kinevezés jelentősége. — Kánoni eljárás a Nunciusnál, eskütétele a király előtt. — Főpásztori fogadalma az esztergomi főkáptalan előtt. — Búcsúja szent Benedek rendjétől. — Római kitüntetése. — Az érseki szék jogainak átvétele, püspökké szentelése. — A budapesti tartózkodás kötelezettsége. — Főpásztori hivatalának megkezdése. — Szónoki jellemzése. — Első nyilvános fellépése a Sz.-István-Társulat 1892-ki közgyűlésén. — Nyilatkozata az aktuális egyházpolitikai kérdésekről. — Koronázó jubileumi beszéde. — Első politikai beszéde s jelentősége.	75—95
II. Kísértések és megpróbáltatások.	96
Az egyházpolitikai viszonyok elfajulása. — Első parlamenti szónoklata a főrendiházban. — A protestánsok	

komáromi riadójáró adott válasza. — A budapesti vikáriatus. — Az egyházpolitikai javaslatok publikálása. — A primás működése az egyházpolitikai viszályok megszüntetésében. — Egyházmegyei rendelkezései. — A római szentegyház bibornoka. — Második római útja, a magyar zarándoklat élén. — Az egyházpolitikai javaslatok jövője.	96—110
<i>III. Az olajfák hegyén.</i>	111
Gyanúsítások. — A házassági jogról való felterjesztése a királyhoz. — A püspöki kar emlékiratai az egyházpolitikai javaslatokról. — A budapesti katolikus nagygyűlésen tett hitvallása. — Főrendiházi politikai szereplése a polgári házasság ellen. — Parainesis a családról. — Az esztergomi lelkigyakorlatok. — Irányítása az autonómiai előkészítő bizottságban. — Az egyházpolitikai törvények életbe léptetése. — Szózata a hitetlenségről és a tudománynak a társadalomra való hatásáról. — Milleniumi szereplése. — Aki felejteti tud. — Az egyházpolitika anyagának történelmi ítélete. — Állásfoglalása az általános államosító törekvések ellen. — Az autonómiai kongresszuson.	111—142
<i>IV. A csendes munka oltáránál.</i>	143
Erzsébet királyné emlékezete. — A székes-főváros hitéletének emelkedése. — Főpásztori intézkedései. A balassa-gyarmati hadgyakorlatokon. — A kereszténység kilencszázados jubileuma. — A szegények között. — Emberbaráti jótékonyága. — Egyházi és hazafias közadakozás. — Tanügyi alkotásai. — A primási uradalmak. — Életmódja, udvara. — Jellemző vonásai: mint főpap, politikus, emberbarát és pedagógus. — Befejezés.	143—181

